لەبڵاوکراوەکانی
یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان
ژمارە (٤)

دەقەکانی کۆنگرەی سیڤەر
و
خوێندنەوەیەکی تر

وەرگێڕانی لەزمانی ئینگلیزییەوە
سەلام ناوخۆش

خوێندنەوەی
مسعوود عبدالخالق

دەقەکانی کۆنگرەی سیڤەر و خوێندنەوەیەکی تر

٢٠٠٩

هەركاتێ لەسەر مافی چارەی خۆنوسینی كوردستان كار بكرێ دەبێ ڕێكەوتننامەی سیڤەر بێتەوە گۆرێ .

یەكیتی پەرلەمانتارانی كزردستان

دەقەکانی کۆنگرەی سیڤەر
و
خوێندنەوەیەکی تر

وەرگێرانی لەزمانی ئینگلیزی
سەلام ناوخۆش

خوێندنەوە
مسعوود عبدالخالق

لە بڵاوكراوەكانی یەكیتی پەرلەمانتارانی كوردستان

ژمارە (٤)

ناوی كتێب: دەقەكانی كۆنگرەی سیڤەر و خوێندنەوەیەكی تر

وەرگێڕانی لەزمانی ئینگلیزییەوە: سەلام ناوخۆش

خوێندنەوەی: مسعوود عبدالخالق

نەخشەسازی ناوەڕۆك و بەرگ: ئەبوبەكری مەلا عەبدوڵڵا

تیراژ: ١٠٠٠ دانە

چاپ: چاپخانەی منارە – **هەولێر**

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی كتێبخانە گشتییەكان ژمارەی سپاردن (٦٥٤)ی ساڵی (٢٠٠٩)ی پێی دراوە

پێشەکی

بەدرێژای مێژوو ئەوەندەی کێشە لەسەر خاکی کوردستان هەبووە ئەوەندە لەسەر کورد وەك کێشەیەکی نەتەوەیی و گەلێك نەبووە ، ململانێکان لەسەر خاکی کوردستان یەکلابوونەتەوە ئەم کێشانە نە بە ویست و خواستی کورد سەری هەڵداوە نە ئەنجامەکەشی لەبەرژەوەندی ئەوبووە ، کاتێکیش کورد بە دەنگ هاتبێ بە مایەی سەریەشە و لادان لە فەرمان لە قەڵەم دراوە، ئەوەی هەمیشە لە ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی کوردەواری خۆی دووبارە دەکاتەوە مێژووە ، هەرچی شکست و نەهامەتی و کارەساتەکان دەخاتە ئەستۆی بەرامبەرەکانی بێ ئەوەی هیچ بەرپرسیاریەکیش هەڵبگرێ ، سەرەڕای ئەمانەش زۆر کەم پشت بەخۆی ، بە تواناکانی ، بە وەرگرتنی ئەزموونەکانی دەبەستێ زیاتر ئیتیکالیە ، ئەمە نەخۆشیە (نەخۆشی دەردە کورد) ، ئەگەر دەردەکەش زانرا هەقە دەرمانیشی بۆ بدۆزرێتەوە بە مەبەستی چارەسەرکردن ، بە گشتی زۆر دەگمەنە خوێندەوارێکی کورد ناوی (پەیمانی سیڤەر)ی نەبیستبێ دەگمەن تریش لەمە ئەوەیە خوێندنەوەیەکی دروست لەسەر دەقەکانی (سیڤەر) لەبەر دەست نەبێ ، تەنیا وا دەزانێ مادەکانی (٦٢، ٦٣، ٦٤) پەیوەندی بە کوردەوە هەیە ئەویش لە (پەیمانی لۆزان) زیندە بەچاڵ کراوە .

مخابن ئەو نەریتەی کە هەمیشە خۆمان لە بەرپرسیارەتی دەکشێینەوە یان ڕا دەکەین ئەوەیە زۆربەی مێژوونووسان و ئەوانەی بەدووادا چوونیان هەیە وەك ئەوەیە کوردایەتی بکەن ، ڕاستیەکان و دیکۆمێنت و نهێنی و شاراوەکان بە بەڵگەوە ناخەنە ڕوو بە تایبەتی ئەوانەی پەیوەستن بە کێشە و ناکۆکیەکان و ناچنە ناو بنج و بنەوانی مەسەلە هەستیارەکان ...

کارەسات لەوە دایە گەلێك ئەگەر مێژووی خۆی لێ بشێوێنرێ میللەتێکی سەر

لێشێواوی لێ دەردەچێ ، شانازی و شەرمەزاریەکانی پێ لێك ناکرێتەوە ((نە دەبێتە میراتگری دوێنێ و نە خاوەنی ئایندەیەکی گەش ، هەمووی کراوە بە قوربانی کێشە کۆمەڵایەتیەکان پشتا و پشت نەوەکانی میللەتەکەمانی پێ سەرچیغ (سەرەڕۆ) بردووە، کەی دێینەوە هۆش خۆمان ، ئەوە چ لە ئێستا زوو تر نیە !))
ئەوەی کە دەبوایە لە دووای ڕاپەڕنی (١٩٩١) بکرێ کاری هەڵسەنگاندن و شرۆڤە و لێکدانەوە و توێژینەوەی زانستی و پلاندانانە سەبارەت بەخۆدا چوونەوە لەسەر هەموو تەوەرەکان بۆ ئەوەی بناغەیەکی پتەو دابڕێژرێ و ژیانی کۆمەڵگەی کوردستانی پێ دروست بکرێتەوە واتە کۆمەڵگایەکی بڕوا بەخۆبوون نەك چاو لە دەست ئەم و ئەو ، دەرکردنی ئەم کتێبەی لەبەر دەستدایە گرنگیەکەی لەوەیە کە قەلەم ڕەنگینمان ، ویژدان پەروەرانمان ، رووناکبیران و دەسەڵاتە شەرعیەکانی کوردستان هەڵمەتی هەڵسەنگاندن و خوێندنەوەی تر دەست پێ بکەن گۆڕانی پێویست بخرێتە گەڕ ، ئەمەش نەخشە ڕێگایەکی پتەوی دەوێ ، ئامادەکاری باشی بۆ بکرێ بزانرێ کێ یە گۆڕانکاری دەکا و لەسەر چی و بۆچی ، ئامانجەکە ڕوون بێ بۆ ئەوەی ئەنجامێکی چاکی لێ بکەوێتەوە ئەوسا پێداگرتن لەسەر گۆڕان و ڕیفرۆم و چاکسازی ڕاستە ڕێ دەبێ ، ئەگەر بمانەوێ ئەم بەرنامانە ئەنجام بدرێ پێویستی بە کەرستەی باش و زانستی هەیە بۆ ئەوەی بتوانرێ هەڵس و کەوت لەگەڵ ڕابردوو و ئێستا و ئایندەدا بکرێ .

ڕابردووی هەر نەتەوەیەك بەشێکە لە مێژووی دوور و درێژی خۆی گرنگ ئەویە چۆن لە دەرگای مێژوودا بدرێ ، بەکێ و چۆن و ئا مانج لەو دەرگا لێدانەش چی یە ، وەك نموونە دەکرێ لەم کتێبەی لەبەر دەستدایە بەووردی ئەم پرسیارانە ڕوونتر بکرێتەوە بۆ ئەوەی وەڵامێکمان دەستکەوێ ، کاتێك ئەم پرۆژەیە لەلایەن هەردوو بەڕێزان (مامۆستا سەلام ناوخۆش و کاك مەسعود عبدلخالق) ڕووبەڕووی یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان کرایەوە دوای چەندین کۆبوونەوەی هەردوو لا نەك هەر بە پێویست زانرا بەڵکو وەك ئەرکێکی نەتەوەیی بەشداریمان لە جێ بەجێ کردنی ئەم پرۆژەیە

ڕاگەیاندن ، کەوتینە بیروڕا گۆڕینەوە و شیکردنەوە و لێکدانەوەی ، ئامانجەکە بریتی یە لە و ەرگێرانی ڕاستەوخۆ لە زمانی ئینگلیزی بۆ سەر زمانی کوردی دوایش خوێندنەوەیەکی تر لەسەر بەندەکانی (پەیمانی سیڤەر) ئێمەش لە یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان لەگەڵ بەڕێز کاك (حەمەعەلی تۆفیق) جێگری سەرۆکی یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان پێداچوونەوەیەکی وورد و بەسوودمان لەسەر کرد چ لە ڕووی دەوڵەمەند کردنی بە هەندێ سەرنج و تێبینی چ لە ڕووی ڕێنووس و زمانەوانی و پوختەکردنی داڕشتنەکان تا ئەو ئاستەی پێمان کراوە دوای خوێندنەوەی ئەم کتێبە ئەو نرخە گەورەیەی دەردەکەوێ کە ببێتە کتێبی هەمووان لە کتێبخانەی ڕۆشنبیران و کتێبخانە گشتیەکان و ئەکادیمیەکان دابنرێ ، بە کورتی هەقە هەموو خوێندەوارێك ئەم کتێبە بخوێنێتەوە لەبەر چەندین گرنگی یاسایی و سیاسیی و مێژوویی و کۆمەڵایەتی :

- ئەو ڕێکەوتنامەیە (سیڤەر) هەرچەند هێزی سیاسیی نەماوە بەڵام هێزی یاسایی خۆی لەدەست نەداوە .
- ئەوە دەردەخات باشوری کوردستان (ویلایەتی موسل) لەگەڵ عێراق یەك پارچە نەبووە ئەو کاتەی کە لە دەسەلاّتی عوسمانی جیاکراوەتەوە .
- وەرگێرانی لە زمانی ئینگلیزی ڕاستەوخۆ بۆ سەر زمانی کوردی ئەو هەڵە و ناڕاستیانەی وەلا ناوە کە بەئەنقەست لە کاتی وەرگێرانی بۆ سەر زمانەکانی تر بە تایبەتی تورکی و عەرەبی دەستکاری کراوە .
- مەسەلەی کورد چووەتە نێو ڕێکەوتنامەیەکی نێو دەوڵەتی .
- پڕ چەك کردنی بە بەڵگەنامە و زانیاری وورد ، نرخ و بایەخی زۆری هەیە بۆ ئەوانەی بەدوواداچوون دەکەن .
- وەلاّمدانەوەیەکی یاسایی دەدا بە دەستەوە کە (پەیمانی لۆزان سیڤەری) هەڵنەوەشاندەوە .

- یەکەمجارە بەم شێوەیە لە (پەیمانی سیڤەر) بکۆڵێرێتەوە تەنیا وا باوە مادەکانی (٦٢، ٦٣، ٦٤) پەیوەستە بە کورد و کوردستان .
- ئەگەر نەخشەی ڕێگای دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی دابنرێ دەبێ لە سیڤەرەوە دەست پێ بکرێ .
- ڕاستکردنەوە ی هەندێ هەڵە و هەڵوەشاندنەوەی چەندین هیواو و بۆچوون .
- ڕاستیەکان خۆیان دەدوێن .
- ناسینەوەی ڕەوشت و ئاکار و نەریتی کوردانەمان و کاریگەریی لەسەر چارەنووسی نیشتیمان .
- دەرکەوتنی دۆستان و ناحەزان .
- ئەوە دەدا بە دەستەوە یەکێك لەو گەلانەی لە میراتی عوسمانی بێ بەشکرا کورد بووە کە هەقێکی شەرعی خۆی هەبوو بۆیە کورد دەتوانێ تاپۆی مولکی خۆی لە (سیڤەر) بدۆزێتەوە .
- سیڤەر بنەمایەکی بایەخدارە ئەگەر بێت و کاری لەسەر بکرێ بە دیالۆگ و ڕێگەی چارەسەری لەگەڵ گەلانی دەوروبەر قسە و باسی لەسەر بکرێ وەك پێشینەیەکی بەڵگەداری نێو دەوڵەتیە .
- ئەم ڕێکەوتنامەیە لە ڕێگەی ناوەندێکی کاریگەر (لوبی) گیانێکی سیاسی و یاسایی و مێژوویی لەبەر بکات تەنیا بۆ مەرامە ئەسڵیەکەی کاری لەسەر بکرێ .
- ئەوە دەخاتە ڕوو کورد بە پێ ی بناغەکانی سەردەمی سیڤەر هەقی دامەزراندنی دەوڵەتی هەبووە ئەمەش لە دواییدا بەپێ ی یاسای نێو دەوڵەتی (١٩٢٩) مەرجی بە دەوڵەت بوونی ((هەرێم + گەل + دەسەڵاتی سیاسی)) پێناسە کراوە

- سیڤەر ئەوە دەردەخات کورد پەرتەوازە بووە هەلێکی گەورەی نەقۆزتوەتەوە هەرچەند خاوەنەکانی (سیڤەر)یش وەك پێویست بۆ مافەکانی کورد هەنگاویان نەناوە .

سەرەڕای ئەم گرنگیانەی کە لەسەرەوە ئاماژەی پێدراوە بەڵام ناوەڕۆکی (سیڤەر) چ لە پێش (لۆزان) و چ لە دووای (لۆزان) لە چوارچێوەی خودی (سیڤەر) نەچوەتە دەرەوە لە ناو دەستوری ئەو دەوڵەتانەی کوردستانیان لەسەر دابەشکراوە ، مافی دەستوری وەرنەگرتووە دووای چەند ساڵێکی کەم لە دووای (سیڤەر و لۆزان) دیبلۆماسی کوردی ڕۆڵێکی ئەوتۆی نامینێ مەسەلەی کورد سەرەڕای سەرهەڵدانەوە لە چەند کات و شوێنی جیا جیا وەك مەسەلەیەکی لە بیرکراو لە نێو سیاسەتی نێودەوڵەتی هەلپەسێردراوە بە جیدی نەبووە بە ئەجیندەی مەسەلەیەکی نێو دەوڵەتی ڕاستە کورد بە درێژایی سە دەی بیست وازی لە جموجۆڵی بەرگری و سیاسی نەهێناوە بەڵام هەرگیز لە نێو دیبلۆماسی نێو دەوڵەتی گەرم و گوڕی بەخۆیەوە نەبینیووە .

بۆیە سەرەنجام ئەوە گرنگە ئێستا لە دووای خۆسەپاندنی مەسەلەی کورد لە گۆڕەپانەکانی کارکردنی نێو دەوڵەتی دوای کارەساتەکانی ئەنفال و کیمیابارنکردنی خەڵك و خاکەکەی بە تایبەتی دووای بڕیاری (٦٨٨) هەروەها بەشداریکردنی لە پرۆسەی ڕزگارکردنی عێراق لە ڕژێمی دیکتاتۆری (٢٠٠٣) کورد و سنوری کوردستان هاتەوە نێو سیاسەتی نێو دەوڵەتی ی و دیبلۆماسی جیهانی ی و نێو کۆڕ و کۆبوونەوەکانی (un) و ڕێکخراوەکانی ، بۆیە ئێستا ڕۆژی ئەوە هاتوە کە لە (سیڤەر) ڕا دەست پێ بکرێتەوە ، پاڵپشتی هەموو ئەو گۆڕنکاریانەی کە لە بەرژەوەندی گەلی کورد دایە ئەم هەوڵەش بێتە دەرفەتی دەسکەوتەکان نەك لە دەست دان .

لەژێر کارتێکردنی کۆنگرەی سیڤەر پرۆژە یاسای خودموختاری (ئۆتۆنۆمی) کوردستانی لێکەوتەوە کەلەدانیشتنی ڕۆژی ١٠ ی شوباتی ١٩٢٢دا ئەنجومەنی نیشتمانی گەورە گفت و گۆی لەسەر کرا ((بڕوانە گۆڤاری یاسا ژمارە (٥) ساڵی ٢٠٠٠ طارق جامبان)).

پرۆژەی ناوبراو وەك لەهەندێ بەندو برگەكانی هاتووە:

١. دامەزراندنی دەزگای ئیداری خودموختاری بۆ خەلكی كورد گونجاو بێ لەگەڵ رێو رەسمی نەتەوایەتیان.
٢. هەڵبژاردنی فەرمانداریكی گشتی بۆ ئەو ناوچانەی زۆرینەی كوردن.
٣. پێكهێنانی ئەنجومەنی نیشتمانی كورد لە ویلایەتەكانی رۆژهەلات كە ئەركە هەمە لایەنەی دەبێ.
٤. دروست كردنی دەزگای قەزایی كوردستان.
٥. ئەنجومەنی نیشتمانی كورد پەیرەوی ناوخۆی هێزی جەندرمە بۆ پاراستنی ئاسایش لە ویلایەتەكانی ڕۆژهەلات رێكدەخات.
٦. تەنیا زمانی توركی رەسمی دەبێت دەتوانرێ لە خوێندنگاكان زمانی كوردی بە كاربهێنرێ و پەرەی پێبدرێ.
٧. ئەنجومەنی نیشتمانی كورد زانكۆیەك دادەمەزرێنێ كە كۆلێژی ماف و پزیشكی تێدابێت.

لەگەڵ چەندین بەند و برگەی تر ، كەچی نوێنەرانی كورد كە (٧٢) ئەندام پەرلەمان بوون هەندێكیان بە جۆش و خرۆشەوە لە دژی ئەم پرۆژەیە وەستان ، لەلایەكی تریش (ئێدمۆندز) لە موحازەرەیەكدا لە ١٩٦٦/١٠/٢٥ لە لەندەن دەڵێ : پێش كۆنگرەی سیڤەر لە ساڵی ١٩١٨، هاوپەیمانان دانیان بە ئاواتە نەتەوەییەكانی كەمینەكانی ئیمپراتۆری عوسمانی لە چوار چێوەی خاڵی (١٢) ی دەقێ پرەنسیپە جیهانیەكانی سەرۆك ویلسن دانا ، كە تێدا هاتووە:

كەمینە نا توركیەكان لە ناو چوار چێوەی ئیمپراتۆری دەبێ دەرفەتێكی ئازادی ڕاستەقینەی دور لە هەرچەشنە دەستێوەردان و كاریگەری بۆ برەخسێت تاسەر بە خۆیی خۆی بە كار بهێنێ ، دەقی مادەی (٢٢) لە بەڵگەنامەی گەلان (عصبه الامم) جەخت بۆ هێنانە دی ئەو دەرفەتە لە رێگەی هێنانەدی سیستەمی ئینتداب دەكات.

ئەم پرانسیپە ئازادانە كۆمەلە شێوەیەكی دیاریكراوی لە پەیمانی سیڤەردا بە بەرداكرا

کەلەلایەن هاوپەیمانەکانی سەرکەوتوو لە ساڵی ١٩٢٠ بە سەر (هادی پاشا) سەپێنرا ، کە ئەمەش سێ دە وڵەتی عەرەبی لە حیجاز و سوریاو عێراق و دەوڵەتێکی ئەرمەنی لە تورکیای ڕۆژ هەڵاتدا و هەروەها دەوڵتێك بە ناوی کوردستان لە ویلایەتە کوردیەکانی تورکیا کە کوردەکانی ویلایەتی موسلیش مافی چونە پاڵ ئەم دەوڵەتەیان بە ئازادیەکی موتڵەقەوە (ڕەها) هەبێ دایمەزرێنن ، ئەو بەیانەی لە سەرو بەندی دانوستاندنەکانی لۆزان لە کانونی یەکەمی ١٩٢٢دا لە لایەن حوکومەتی خاوەن شکۆی بەریتانی ی و حوکومەتی عێراق بلاّو کراوەتەوە لە بەر گرنگی و روونی ی و برینەوەی ((بیان هام و واضح و جازم)) ئێدمۆندز لە موەحازرەکەیدا چەند سەرنجێك لەو بەیانەدا دەخاتە ڕوو .

١. بەکارهێنانی رستەی حوکومەتی کوردی مەودایەکی دوور تری لە ئۆتۆنۆمی لە چوار چێوەی کۆماری عێراقدا هەیە کە ئێستا داخوازیەکی رەسمی کوردەکانە.
٢. رستەی لە چوار چێوەی سنورەکانی عێراقدا لە بڕی برگەی (ئەو کوردانەی لە چوار چێوەی سنوری ویلایەتی موسلی عوسمانیدا دەژین بەکار هاتووە) .
٣. بانگهێشتی کوردەکان بۆ دیاریکردنی ئەو سنورانەی کە بۆ حوکومەتی کوردی بە گونجاو دەزانن.

لەسەر تەواوی ئەو بەلێن و بەیاننامە و ڕێکەوتن و کۆنگرانەی بەکورد دراوەو یان کێشەی تاوو توێ کراوە جێگەی داخە ئەمانە زۆربەیان بە خێرایی لەبیر چوونەوە ، کەوتنە بەر هەل و مەرجی تەنگژەو هەڵوێستە گەلێکی سەخت لەگەڵ خۆیاندا لوول دران ، لە کۆتاییدا ئەمە راستیەکی مێژووییە دابەشکردنی کوردستان بەزۆر سەپێنراوە بەبێ ویست و خواستی گەلەکەی لە ژێر کاریگەری جەنگی جیهانی یەکەم و گۆرانکاری لە سنورەکانی ئیمپراتۆری عوسمانی ، دەکرێ جارێکی تر ئەم هاوسەنگی و پەیوەندیە نێودەولەتیەکان و لە گەڵ سووربوونی گەلی کوردستان بەرەو یەکگرتنەوەی

کوردستانی گەورەمان ببات ، وەك ئەوەی لە چەندین شوێنی جیهاندا رویاندا، (ڤێتنـام ، ئـەلمانیا) یـاخود بـە لێکدانەوەیـەکی تـر هەڵوەشـاندنەوەی سـنوری ئـەو دەوڵەتانەی کە کوردستانیان لە سەر دابەشـکراوە وەکـو لـە یـەکێتی سـۆڤیەتی پێـشو رویدا یان لە یوغسلافیا و چەندین وولاٌتی تر. هـەر کامـەیان بـێ لـە بەرژەوەنـدی گـەلی کوردستاندایە ئـەو گەلـەی رۆلی لـە مێـژوو دا دیـارە دەیـەوێ بـە رێگـەی دێمـوکراتی و ئاشتی ی و دیالۆگ نەخشە و ناسنامەی خۆی هەبێ چ زوو چ درەنگ ئەو مافـە بـەرەوا دەزانێ.

نیعمەت عەبدوڵلاٌ

بەشی یەکەم:

خوێندنەوەیەکی تر
بۆ پەیماننامەی سیڤەر

مسعوود عبدالخالق

پێشەكی

خاوەن هەق بۆ گێڕانەوەی مافی خۆی بەدوای هەر بەڵگە و سەنەدێك دەگەڕێت ، هەتا ئەگەر شاهێدێكی زارەكیش بێت ، لەو سۆنگەیەوە ئێمەی كورد خاوەنی دەیان بەڵگەنامەی بەهێزین كە بە سانایی دەیسەلمێنێ مافی چارەنوس و بوون بە دەوڵەتمان هەیە بەپێی یاسای نێودەوڵەتی و شەریعەتی ئیسلامیش ، بۆ زەقكردنەوەی ئەو مافە تێكۆشینێكی هەمەلایەنی دڵسۆزانەی دەوێ ، هەر لە شۆڕش و راپەڕین تا دەگاتە نووسین و دۆزینەوەی بەڵگەنامەی یاسایی ، بۆ ئەو مەبەستەش چەندین رێكەوتننامە و بەڵگەنامەی مێژوویی هەیە كە بە ئاسانی دەتوانین پشتی پێ ببەستین و بیكەینە بنەماكانی یاسایی بۆ بەچارەنوس گەیشتن ، لەوانە:

رێكەوتننامەی سوڵتان سەلیمی قانونی و ٢٣ میرنشینی كورد لەژێر سەرپەرشتی شێخ ئیدریسی بەدلیسی لە ١٥١٤ كە بەهۆیەوە سیستەمی خەلافەت و لامەركەزی و ویلایات چەسپا ، هەروەها ئاماژەكانی كۆنگرەی بەرلینی ٢/ یۆلیۆ/ ١٨٧٨، بنەماكانی جامیعەی ئیسلامی ، ئینجا كۆنگرەی پاریسی ١٩٠٢،...تادەگاتە بنەماكانی مافی چارەنوس لە ١٤ خاڵەكەی ویلسن لە ساڵی ١٩١٨ ولێدوانە هاوبەشەكەی بریتانی – فرنسی لە ١٩١٨ ، كۆنگرەكانی سان ریمۆ وسیڤەر لە ١٩٢٠، پێدانی مافی چارەنوس لەلایەن سولتانی عوسمانی ، ڕاپۆرتی لیژنەی نێوبژی ویلایەتی موسل لە ١٩٢٥،...تا دەگاتە مادەكانی (١) و (٥٥)ی میساقی نەتەوەیەكگرتوەكان ، لەگەل زۆر لای تری پڕشنگدار كە هەمووی لێرە نانوسرێ .

ئەو دارِشتنە یاساییانە وا پێویست دەكا بە زانستی و مێژووی خۆماندا بچینەوە كە بە هەڵە كۆمەڵێك چەمك چەسپیوە، لەوانە:

١- دەڵێن كورد لەساڵی ١٥١٤ وە داگیر و دابەشكراوە ، كەچی لە راستیدا وانیە ، كورد سەربەخۆ بووە و خاوەنی دەسەڵاتی خۆی بووە تا لە سایكس-بیكۆ و لۆزان دابەش كراوە ، بە پشتگوێ خستنی سیڤەر ، مافەكانی لە مێژوودا بزر نابێ ، بەڵكو دیارە لەلای كێیە .

٢- باس لەوە دەكرێ كە كوردستان بەشێك بووە لە عێراق لەژێر ناوی برایەتی كورد و عەرەب ، ئەوەش راست نیە.

٣- گوایە لەبەرئەوەی کورد عەشایر و ناکۆك و بێ توانا بووە ، بۆیە نەبونەتە دەوڵەت ، ئەوەش راست نیە..

٤- لەلایەکی تریشەوە بەشی زۆری خەلکی کوردستان تەنانەت پسپۆرەکانیش وەك پێویست زانیاریان لە بارەی ئەو رێکەوتنامانە و رەهەند و پالنەر و دروستکەرەکانی نیە ، بۆیە هەلوێستی هەڵە و جاروایە پێچەوانەی بۆ دروست دەبێ ، چونکە سەرچاوەی زانیاری سەلامەت نیە ، هەر بەنمونە لە بەیانی فیدراڵی کوردستان ، کەلە ١٩٩٢/١٠/٤ دەرچوە پرە لە هەڵە ، نوسیویەتی مادەی (٦٢ و ٦٣ و ٦٤)ی بەشی چوارەم ! کەچی راستیەکەی ئەوەیە بەشی سێیەمە ، چۆن دەکرێ بەلگەنامەیەکی وا گرنگ ئاوا هەڵەی لێ بکرێ و دوای ١٧سال نەزانراوە و چاك نەکراوەتەوە ، هەر لەو چوارچێوەیە و لەبەر نەبوونی زانیاری تەواو دەبینین گەلێ جار دۆستیان لێ بووەتە ناحەز و بە پێچەوانەش ، نوسەرێك دەنوسێ کەمال ئەتاتورك تورکیای لە تاریکیەوە وەرچەرخاندە رووناکی[1] ! !...

لەگەڵ زۆر چەمکی تر کە پێویستی بە راست کردنەوە هەیە.

ئەوەی ئەو وێنە هەڵەیە بە مێژوونووس و سیاسەتمەداری کورد دەدا هۆیەکانی زۆرە ، بەڵام یەکێك لە هۆیە بنچینەییەکان ئەوەیە ، ئەو مێژوو و زانیاریانە لە سەرچاوە رەسەنەکەی خۆی وەرناگیرێ ، بەڵکو دوای ئەوەی بە دەستکارییەوە وەردەگێڕدرێتە سەر زمانی عەرەبی یان روسی یان تورکی ، ئینجا کورد لەوانی وەردەگرێتەوە ، هەریەکەش تەرازووی خۆی هەبووە ، لە روسیدا بەپێی ئایدیۆلۆژیای مارکسی دەبوایە رەهەندی ئایینی بە سەلبی بنرخێنرێ ، ئەوەش دەبوە هۆی ئەوەی بەشی هەرە گرنگی مێژووی کورد بە سەلبی وەربگێڕدرێ ئەو بۆچوونە سەقەتە دەهاتە کایەوە ، لە دەروازەی عەرەبیش وێنەیەکیان دەدایە خوێنەر کە سەروەری بە عەرەب دەدات و ناو و ئەدرەسی دەوڵەتا نی وەك عێراق و سوریا و ئەردەن زەق بکەنەوە و هێنانە کایانەیان بدەنە پاڵ بزوتنەوەی نیشتمانی و شۆڕشەکان ، نەك پلانی ئیستعمار ، ئەگەر بەوردی لە وەی خوارەوە سەرنج بدەینە وەرگێڕاوی ماددەی (١)ی سایکس- بیکۆ لە دەقە ئینگلیزیەکەی و عەرەبیەکەی چەندە جیاوازە:

[1] بڕوانە دەقی گوتارەکەی لە دوا لاپەڕەی گوڵان ژ:٢٦٨

١. That France and Great Britain are prepared to recognize and protect an independent Arab State or a Confederation of Arab States in the areas (A) and (B) marked on the annexed map, under the suzerainty of an Arab chief. That in area (A) France, and in area (B) Great Britain, shall have priority of right of enterprise and local loans. That in area (A) France, and in area (B) Great Britain, shall alone supply advisers or foreign functionaries at the request of the Arab State or Confederation of Arab States.

اتفاقيه سايكس – بيكو

٩ أيار (مايو) ١٩١٦

المادة الأولى: إن فرنسا وبريطانيا العظمى مستعدتان أن تعترفا وتحميا دولة عربية برئاسة رئيس عربي في المنطقتين "آ" (داخلية سوريا) و"ب" (داخلية العراق) المبينة في الخريطة الملحقة بهذا الاتفاق. يكون لفرنسا في منطقة (آ) ولإنكلترا في منطقة (ب) حق الأولوية في المشروعات والقروض المحلية ، وتنفرد فرنسا في منطقة (آ) وإنكلترا في منطقة (ب) بتقديم المستشارين والموظفين الأجانب بناء على طلب الحكومة العربية أو حلف الحكومات العربية.

لە ئینگلیزیەکە ناوی عێراق و سوریای تێدا نیە ، کەچی لە وەرگێڕاوە عەرەبیەکەدا بە ئەنقەست دانراوە ، کوردیش لە عەرەبیەکە وەریدەگرێت و بەو شێوەیە دەکەوێتە هەڵەیەکی ستراتیژی یاسایی و سیاسی ترسناک و بێ بەرامبەر خزمەتێکی گەورە بە پرۆژەی عروبە و رەسەنایەتی عێراق دەکا بۆ ئەوەی بنچینەیەکیشی هەبێت .

بە هەمان شێوە دەبینین لە سیڤەریش ناوی عێراقی هەر تێدانیە ، کەچی مێژوونووسە عەرەبەکان هەرچی میزۆپۆتامیایە کردویانەتە عێراق..

بۆ هەموو ئەوانە لێرەدا دەمانەوێت راستەوخۆ لە دەقە ئەسڵیەکەی وەرگرین و وەریگێڕینە سەر کوردی ، ئینجا لە روانگەی عەرەبی و تورکی و خەڵکی تر مادەکان هەڵنەسەنگێنین ، بەڵکو لە روانگەیەکی کوردستانی پەتی هەڵی سەنگێنین کە هاوتا بێت لەگەل پێوەرە ئەکادیمیەکان .

ڕێکەوتنە نێودەوڵەتیەکانی کۆن لەبەر گرنگی بە زمانی لاتینی دەنوسرا ، دوایی بەزمانی فەڕەنسی ، ئێستا بە زمانی ئینگلیزی زیاتر دەنوسرێ ، ڕێکەوتننامەی سیڤەر بە فەڕەنسی نوسراوە ، بەهۆی زمان زانانی فەڕەنسی خۆمان لە وەرگێڕانە ئینگلیزیەکەی دڵنیا بووین کە سەلامەتە، بۆیە لەسەر ئینگلیزیەکە بە دڵنیاییەوە کارمان کرد ، گومانمان لەوە بوو ئەو هەڵەیەی (کرانی عوسمانی بە تورکیا) لە وە رگێڕانی فرنسیەکە بۆ ئینگلیزیەکە بێت ، دەرکەوت لەوێش هەروابوە ، کەچی ڕاستیەکەی ئەو کاتە تورکیا* هەرنەبوو وەك دوای ڕوونی دەکەینەوە.

ئەو کارەی ئێمە بۆ هەموو کوردێك پێویستە ، بەتایبەتی سەرکردە و سیاسەتمەدارەکان و دیپلۆماسیەتی کورد ، تەنانەت بۆ دۆستەکانی کوردیش بۆ هەموو ئەوانەی کە بیانەوێت لە ناوەڕۆکی کێشەی کورد بگەن پێویستە..

لەلایەکی تریشەوە بۆ باری یاسایی وسیاسی هەرێمی کوردستان و هەر داوایەکی فراوانتر پێویست دەکا ، هەروەها برا عەرەب و تورك و فارس و باقی نەتەوە براکانیشمان تێبگەن ئێمە (کێشە) نین ، ئێمە مێوان نین ، ئێمە کێشەمان بۆ دروستکراوە ، بۆیە هەوڵدەدەین ناوی دۆزی کورد بە (المشکله الکوردیە)ش نەیەت ، بەڵکو لەرووی یاساییەوە بە (قەزیە) بێت.

کارەکەمان دوو بەشە:

یەکەمیان : وەرگێڕانی دەقی سیڤەرە کەلەلایەن لیژنەیەکی پسپۆر بە سەرۆکایەتی پرۆفیسۆر یاریدەدەر سەلام ناوخۆش بوو ، هەم شارەزا لە زمانی ئینگلیزی و هەم شارەزا لەو پەیماننامانە ئینجا سەرکەوتو بو ، هەلبەتە هەر ٤٣٣ مادە تەرجەمە نەکراوە ، بەلکو هەموو ئەو مادانەی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ پەیوەندیان بە کوردەوە هەبوە وەك دەق وەرگێڕدراو ە، باقیەکەی تر وەك ئاماژە وەرگێڕدراوە .

دووەمیان: هەلوەستە کردنە لەسەر ئەو ڕێکەوتننامەیە ، ئاخۆ بۆچی جێبەجێ نەبوو ؟ لایەنە ئیجابی وسەلبیەکانی چی بوو ، لایەنە بەرپرسەکان کێن؟ لە نێوان

* گەورەترین ئەنسیکلۆبیدیای عوسمانی لە کۆتایی سەدەی ١٩ دەرچوو لەلایەن شمس الدین سامی بۆ جوگرافیاو ولاتناسی ،ناوی تورکیای تێدانیە کەچی ناوی کوردستانی تیایە ، ئەوەش بە ڕوونی دەری دەخا کە ئەو کاتی تورکیا نەبوە تا ئەتاتورك هات تورکیای دروست کرد .

فرنسا و بریتانیا و ئەمریکا و روسیا و عوسمانی و کەمالی و کورد خۆی و عەلمانی و ئیسلامی کامیان باش بوون و کامیشیان دژ بە سیڤەر ؟ ئایا دەبێتە بنچینەیەك بۆ بارودۆخی هەرێمی ئیستا و سەرجەم کوردستان بۆ هەر هەنگاوێکی چارەنوسی ؟ ئایا لەڕووی یاساییەوە هەلوەشاوەتەوە ؟ زۆر ووردەکاری تریش لێی دەکەین بەتایبەتی بەدوای ئەوەین ئا خۆ دەتوانین ناسنامەیەکی یەکگرتو بدۆزینەوە بۆ ئەوانەی لەمەینەتی کورد بەرپرسیارن و ئەوانەی دژی سیڤەر بوون و هەر هەمانیش لە کوشتاری ئەرمەنی وکورد بەرپرسیارن .

بارودۆخی بەستنی کۆنگرەی سیڤەر

لەدوای کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی یەکەم کۆنگرەی سیڤەر لە ١٩٢٠/٨/١٠ بەسترا ، بۆ ئەوەی لە ناوەڕۆکی سیاسی و یاسایی سیڤەر بگەین پێویستە هەڵوەستەیەك لەسەر ئەو جەنگە و سەرەنجامەکەی بکەینەوە:

ئەوروپا کیشوەرێکە لەکۆنەوە بە شەڕانی بەناوبانگ بوو ، لەمێژووی نوێشی شەڕی ٥٠٠ ساڵە، شەڕی سەد ساڵەی فەڕەنسی و بەریتانی و شەڕی سیی ساڵەی کە لەدواییدا بە ڕێکەوتننامەی ویستڤالیای ١٦٤٨ کۆتایی هات ، بەو شێوەیە خاوەنی جەنگ و گەلەکۆمەکی بووە، یان لەناووخۆ یا لەگەڵ کیشوەرەکانی تر ، تا شۆڕشی پیشەسازی و سەردەمی کۆلۆنیالی (مستعمرات) هات ، جیهان و ئەوروپا کەوتنە قۆناغیکی نوێ بەتایبەتی لەسەرەتای سەدەی ٢٠ ، بەو شێوەیە بارودۆخەکە خەملیوە:

١- کێبرکێ ی توند لەنێوان چەند وڵاتێکی تەکنۆلۆجیدار دروست بوو.

٢- هەندێ وڵات موستەعمەرەیان کەم بوو لەچاو ئاستی تەکنۆلۆجیەکەیان و پێویستیان بە فراوانکردنی سنوری بازاڕ و لەپیش هەموویان ئەڵمانیا.

٣- ململانێی نەتەوایەتی و کێشەی سنوری هاتە پاڵ کێشە درێژخایەنەکان.

٤- وەرچەرخانی دەرەبەگی بۆ بۆرجوازی ، ئیمپراتۆریەکان بۆ دەوڵەتی هاوچەرخ و دۆزینەوەی سامانی ژێرزەوی...

هەموو ئەوانە کێبرکێیان زۆر توندکرد ، خودی ئەڵمانیاش لە ڕێکەوتننامەی ویستڤالیای ساڵی ١٦٤٨ خۆی پێ مەغدور بوو لەگەڵ دەوروبەر و داوای زۆر هەرێمی دەکردەوە، لەوانە: ئەلزاس ، لۆرین ، یۆین...

واتە باری ئەوروپا بۆ جەنگێکی سەرتاسەری لەتێز بوو ، هەر بەتیرۆرکردنی (ئەرشیدۆك فردیناند)ی جێنشینی شای نەمسا و هاوسەرەکەی لە ١٩١٤/٦/٢٨ لەلایەن (پرانسیب- قوتابییەکی سربی سەر بە ڕێکخراوی لەپ ڕەشەکان بوو) یەکسەر جەنگ هەڵگیرساو جیهان دابەش بوو بۆ دووبەرەی دژ بەیەك بەو شێوەیەی خوارەوە:

١- ئەو وڵاتانەی لەگەڵ ئەڵمانیا کەوتن بریتیی بوون لەمەجەر و نەمسا، بولگاریا، دوایش عوسمانی ، ناویان لێنرا وڵاتانی محوەر .

٢- ئەو دەوڵەتانەی لەگەڵ بەریتانیا و فەڕەنسا بوون بریتی بوون لە ئیتالیا، بلجیکیا، ئەمریکا ، ڕوسیا ناویان لێنرا هاوپەیمانان.

لێرەدا پێویست بەوە دەکا هەڵوەستەیەك لەسەر دەوڵەتی عوسمانی بکەین بزانین بۆچی چووەتە ناو ئەو جەنگە ، کە بووە هۆی ئەوەی سیڤەری بەسەردا بسەپێنرێ؟

دەوڵەتی عوسمانی ببووە خاوەنی ٣٢ ویلایەت لە ئەورووپاوە تا ئەفریقا و ئەنادۆل و جزیرەی عەرەب و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی بەدەستەوە بوو ، ئەوکاتە زۆربەی ویلایەتەکانی ئەوروپی لێسەندرابۆوە، لەنێو دەوڵەتدا بزوتنەوەیەکی عەلمانی تۆرانی بەناوی (ئیتحادوترقی) زاڵ بوبوو بەسەر دەسەڵات بەتایبەتی لەدوای ساڵانی ١٩٠٨ و ١٩٠٩ توانیبوویان سوڵتان عبدالحمید لابدەن و خۆیان (ئەنوەرپاشا، تەڵعەت پاشا، جەمال پاشا) دەسەڵات بگرنە دەست و سوڵتان محەمەد رەشاد وەك سیستەمی مەلەکی دەستوری بهێڵنەوە، لەکۆمەڵێك قەیرانی ئیداری و ئابووری و سیاسی و زانستی و نەتەوەیی ئالابوون ، بۆیە قەیسەر نیکولای رووسی ناوی لێنابون دەوڵەتە نەخۆشەکە، لە رەوتی مێژووش بەجێ مابوون ، بۆیە دەیانزانی بەشێکی ئەو جەنگە لەسەر میراتی ئەوانە و واشیان زانی ئەڵمانیا سەرکەوتووە بۆیە بە بڕیاری ئەنوەرپاشا لە ١٠/٢٩/ ١٩١٤ چوونە پاڵ ئەڵمانیا.

دوای دوو ساڵ جەنگ بەرەبەرە وڵاتانی تەوەر بەرەو شکست چوون و تەن بەتەن جەنگیان لەگەڵ دەوەستێنرا خۆیان بەدەستەوە دەدا ، تا لەسەعات (١١)ی ڕۆژی ١١/١١/ ١٩١٨ لەسەرتاسەری بەرەکان جەنگ وەستێنرا ، ئیتر نۆرەی ئەوە هات چۆن جیهان دابەش بکەنەوە و سیستەمێکی نوێی جیهانی دابهێنن ، بڕیاردرا وڵاتان لەسەر بنچینەی نەتەوەیی دروست بکرێ و جاڕی مافی چارەنووس دراو دەزگای وەك (عصبە الامم- کۆمەڵەی نەتەوەکان) دروست بوو ، بۆ هەریەکە لە وڵاتانی دۆڕاویش کۆنگرەی تایبەتی سازکرا ، بەو شێوەیەی خوارەوە:

کۆنگرەی(فرسای) بۆ ئەڵمانیا لە ١٩١٩/٧/٢٨.

کۆنگرەی (سان جرمان) لە ٩/٣٠/ ١٩١٩بۆ نمسا.

کۆنگرەی (نوی) لە١٩١٩/١١/٢٧بۆ بولگاریا و مەجەر.

کۆنگرەی(رابۆلۆین)لە١٩٢٠/١١/١٢بۆئیتالیا و یۆگوسلاڤیا.

کۆنگرەی(ریگ)لە ١٩٢١/٣/١٨بۆ روسیا وپۆلۆنیا..

کۆنگەری سیڤەر تایبەتە بەعوسمانی کە لە ١٠ /٨/ ١٩٢٠بەستراو پێك هاتبوو لە ٤٣٣ مادە ئەوە بە کورتی پێشینەی سیاسی و یاسایی سیڤەرە کە تیایدا (٣) مادەی گرنگ سەبارەت بە کوردستان تۆمار کرا.

باری سیاسی کورد لە پێش و لە دوای سیڤەر

وەسفی سیڤەر بە چاك و خراپ نسبیە ، هەر خودی ئەو رێکەوتنە سەلبی و ئیجابی تێدایە ، دیوێکی تری سیڤەر هەیە کەمتر باسکراوە ، ئەویش ئەوەیە مێژووی میللەتی کورد لە پێش و دووای سیڤەر لێك جیایە ، جاران خاوەنی دەسەلآت و میرنشین و دەوڵەت بووە ، لە دوای ئیسلام (مەردۆخی دەڵێ) ٦٤ دەوڵەت و میرنشینی کوردی هەبووە ، کوردستان داگیرکراو نەبووە ، وەك بەشێك لە مێژوونوسی و سیاسەتمەداری هاوچەرخ وەسفی دەکەن ، ئەویش وەك میللەتانی دەوروبەر خاوەن ئیمبراتۆریەت بووە ، رۆڵی خۆی لە ئیمبراتۆرییەکانی ئیسلامی بەزیادەوە هەبووە، هەروەك چۆن عەرەب و فارس و تورك بەشیان بووە ، کوردیش ماوەی سەدەیەك سەرکردایەتی جیهانی ئیسلامی کردوە لە دەوڵەتی ئەیوبی ، ئەوە بۆ میللەتە بچوکەکانی هاوتای کوردی وەك چەرکەس و ئەرنائوت و ئەلبان و بۆسنی و بەربەر و ئەفغانی و... نەگونجاوە ، بۆ کورد گونجاوە و خاڵی بەهێزی مێژووییە ، لە دەوروبەری خۆشی وەك ئەو میللەتانە جاری وابووە داگیرکراوە و جاریش بوە داگیرکەربووە ، چەند جار حوکمی بەغدای کردوە، لەماوەی ئەو ١٣سەدەیەدا سەرجەم (٥٠) ساڵ لەژێر داگیرکاری نەبوە ، لە سەردەمی عوسمانی باری سیاسی کورد لە عەرەبیش باشتر بووە ، کورد بەپێی رێکەوتنامەیەك (سوڵتانی- بەدلیسی) لەساڵی ١٥١٤وە لەگەڵ عوسمانی بووە ، سوپای عوسمانی نەهاتە کوردستان تا ئەتاتورك هات ، وەك د.نوری دەرسیمی لە کتێبی (دەرسیم لەمێژووی کوردستان...) لە ل١٥دەڵێ لە ١٩٣٦بۆ یەکەم

جار لە مێژوودا دەرسیم داگیرکرا ، دەسەڵاتی کوردی لاواز نەبوە، هەر بەکورتی بەراوردێك دەکەین لەنێوان دەسەڵاتی کوردی لە پێش و دووای سیڤەر ، بۆ ئەوەی بزانرێ مانای سیاسی و یاسایی رێکەوتننامەی سیڤەر چ دەبەخشێ بۆ ئەو دوو ماوە مێژووییە، یاخود بە فراوانتر پرسیارەکە ئاراستە بکەین ئاخۆ با بزانین باری سیاسی کورد لە سەردەمی خەلافەتی ئیسلامی و سەردەمی عەلمانی چۆن بوو ، ئەو دووریانەش لە کۆتایی سەدەی ١٩ دەست پێدەکا تا سەرەتای سەدەی ٢٠ و هەرە گرنگی روداوەکانی ، ئینقلابی ١٩٠٨ ی ئیتحادی و جەنگی جیهانی یەکەم ١٩١٤-١٩١٨ و رێکەوتننامەی سایکس- بیکۆی ١٩١٦ و سیڤەری ١٩٢٠ و لۆزانی ١٩٢٣یە ، شانۆیەکە دادەخرێ بە دروستبونی دەوڵەتەکانی تورکیا و سوریا و عێراق و زیندانی کردنی کورد لە بەندیخانەی ئەوانە.

سروشتی ئەو دووماوەیە: لە پێش سەدەی بیست سروشتی جیهان بەگشتی و جیهانی ئیسلامی بە تایبەتی سەردەمی ئیمپراتۆریات و دەسەڵاتی ئاینی و دەرەبەگی و سەرۆك عەشیرەتی و میراتی سیاسی و کۆمەلایەتی و زاڵی فەرهەنگی گوند بەسەر شار بوو ، سەردەمی پاش سەدەی بیست سەردەمی دەوڵەتی هاوچەرخ و فیکری نەتەوەیی و عەلمانی و دەسەلاتی دەستوری و پیرۆزی سنوری دەوڵەتان و بۆرجوازییەت و بەرقەراری یاسای نێودەوڵەتی و سەرهەڵدانی (کۆمەڵەی نەتەوەکان لە ٦/٢٥/ ١٩١٩) و (نەتەوە یەکگرتوەکان لە ١٩٤٦) و سەردەمی زاڵبوونی فەرهەنگی شار بەسەر لادێ ، بۆ کور د واهات لە سەردەمی دووەمدا زیانی گەورەی لێ کەوت و لە کاروان دابرِا و مەینەتی بۆ دروستبوو ، بەپێی ئەو بەراوردەی خوارەوە بۆ باری سیاسی کورد لە هەردوو ماوەی پێش سەدەی بیست و پاش سەدەی بیست بەم شێوەیەی خوارەوە:

خشتەی بەراورد بۆ کێشەی کورد، هەڵوێستی خەلافەت* و عەلمانی تۆرانی

دەسەڵاتی ئەنقەرەی عەلمانی (ئەتاتورك) (لەکۆتایی سەدەی ١٩ تا ٢٠٠٥ز	دەسەڵاتی خەلافەت لەئەستەمبۆل (سەدەی ١٣ تا ١٩٠٨)
١- بیرێکی عەلمانی نەتەوەگەری تۆرانی. ٢- بنەماکانیان دژ بە ئیسلام و کورد بوو ٣- رێککەوتنی سیڤەر و مادەکانی ٦٢ و٦٣ و٦٤ بە مەرگی تورکیای نوێ داناوە ٤- هیچ رێکەوتنێکی مۆرکراوی لەگەڵ کورد نەبوو، هەر بەڵێنی زارەکی بوو. ٥- بواری هیچ چالاکیەکی سیاسی و ڕەوشەنبیری کوردی نەدەدا. ٦- لۆزانی هێنایەدی. ٧- دوایی کوردی قڕکرد. ٨- سەرەنجام ئەنقەرە سەرکەوت و میللەتی کورد کەوتە ئەو مەینەتیە تا ئێستا.	١- بیرێکی ئیسلامی عوسمانی بەلاوازی. ٢- دژایەتی کوردی تیا نەبوو. ٣- دوایش سیڤەری مۆرکرد لە ساڵی ١٩٢٠ ٤- رێکەوتنی دووبەدوو و نێودەوڵەتیشی مۆرکردبوو بۆ سەربەخۆیی کوردستان ٥- چالاکی سیاسی و ڕەوشەنبیری حزبی هەموو لە ئەستامبۆل بوو ٦- بەشداری لۆزان نەبوو تەنها لەسیفەر بەشداری کرد ٧- لەگەڵ کەوتنی ئەستەمبۆڵ هەموو حزب و ڕۆژنامە و ناوەندە کوردیەکانی لێ داخرا ٨- هەتا خەلافەت مابوو کورد سەربەخۆ بوو ، ئەگەر خەلافەت سەرکەوتایە ئێستا کوردستان لەرێزی میللەتان بوو. ٩- نەك ویلایەت هەتا ئیالەتیش بە ناوی کوردستان بووە[٢].

* هەرچەندە سولتانەکانی عوسمانی گەلێ جار زالم بووینە بەرامبەر خەلکی بەلاّم لە کۆتاییدا دەسەلاّتەکەیان بە خەلافەت حیسابە بە پێی پێوەری ئەکادیمی ،ئیمەش ئاوا ناوی دەبەین .

[٢] بروانە نەخشەی عوسمانی سالی ١٨٩٣- ویلایەتەکانی بەشی ئاسیا ،هەروەها نەخشەی ئیداری سالی ١٨٩٦ .

٩- ناووزمانی کوردو کوردستان قەدەغە کرا ١٠- سەردەمی عەلمانی نەك هەر کیانی سیاسی، بەلکوبە هاوولاّتی پلە ٢و٣ . ١١- سنوری ئیستای کوردستان نیوە بووە .	١٠- تاخەلافەت مابوو سەرجەم کورد خاوەنی ٦٤ دەولەت ومیرنشین وقەوارەی سیاسی بوو. ١١- سنوری کوردستان وەك خۆی گەورە بوو

ئەحکام و سروشتی ماددەکانی (٦٢، ٦٣، ٦٤)

کوردستان یەکەم ناونیشان (ئەدرێس) بوو لە زنجیرەی دەوڵەتانی پێشنیارکراو ، گرنگییەکی زۆری پێدرا بوو ، بەڵام دەبینین هەندێك تایبەتمەندی سیاسی و یاسایی لێ وەر دەگیرێ ، لە هەموویان زەقتر هەڵپەساردنی بڕیاری چارەنوسی کوردستان بوو بۆ ماوەی ساڵێك (ماددەی ٦٤)، کوردستان و ناوچەکانی (سمیرنا- ئەزمیری ئێستا) بەو شێوە هەڵپەساردنە مانەوە ، رەنگە لە ئەنجامی زیندوکردنەوەی ئەو ماددە یاساییانە پاساوی سمیرنا و کوردستان پێك ببەستن و بڵێن سروشتی یاسایی هەردوولا وەك یەك بوو بۆیە سەرەنجامەکەشیان وەك یەك بوو بە تورکیاوە لکانەوە ، هەڵبەتە ئەوە وانیە ، ماددەکانی سەبارەت بە سەمیرنا لە (٦٦-٨٣) یە، بەڵام بۆ سەربەخۆی نەبوو بەڵکو بۆ ساغکردنەوەی سنوری یۆنان و تورکیا بوو ، ئاخۆ ئەو ناوچەیە بەپێی راپرسی دەکەوێتە سەر کام لا ، دوایی لە ئەنجامی سەرکەوتنەکانی ئەتاتورك لە ١٩٢٢ کەوتەوە سەر تورکیا ، هەرچی کوردستانە ماددەکانی بۆ سەربەخۆیی بووە ، لێرەدا پرسیارێکی مێژوویی و یاسایی قوت دەبێتەوە ، ئەویش ئەوەیە: مادام کوردستان وا گرنگ بووە و لە سیڤەریش لەریزی پێشەوەی زنجیرەی ولاّتانی تریش بووە بۆچی یەکسەر وەك عێراق و سوریا و...هتد ، لە عوسمانی جیانەکرایەوە؟ هەڵبەتە بۆ وەلاّمی ئەو پرسیارە شروڤەیەکی زۆر لابەلا پێشکەش کراوە ، لەوانە: گوایە کوردستان

ئامادە نەبووە بۆ دەوڵەت ، عەشایری و داخراو و ناکۆك بونە، هۆشیاری و خواستی دەوڵەتبونیان نەبوە ، هاریکارییان لەگەڵ بەریتانیا و فەڕەنسا نەبووە...هتد

لە بۆنەیەکی تر لەو نزیکانە بە درێژی و بە بەڵگەنامە وەلامی ئەو شروڤانە دەدەینەوە کە دروست نین ، چونکە هەرچۆنێك بێت ئاستی سیاسی و کۆمەلایەتی و یاسایی و ئابوری و فەرهەنگی کوردستان لەعێراق و ئەردەن چاکتر بوو ، ئینجا وشەی کوردستانی رەهەندی یاسایی و ئیداری و سیاسی خۆی هەیە ، ناسنامەی پەیوەندی یاسایی و سیاسی (گەل و هەرێم و دەسەڵاتی سیاسی) هەلگرتووە کە هەرسێکیان کۆڵەکەی دەوڵەتن بەپێی یاسای نێودەوڵەتی[٣].

ئەو ناوەش بەلای کەمی لەسەدەی (١٢) وە هاتوەتە نێو فەرهەنگی سیاسی و ئەنسکلۆپیدیای وڵات و دۆسیەی ئیداری ، واتە کوردستان موڵکی کوردان بووە ، لەکاتێکدا ئەو ناسنامە سیاسی و یاساییە لەنێو عەرەب نادۆزیەوە تەنها لە جزیرە نەبێت کە بە عربستان ناو دەبرا ، ئەگینا ناوی سوریا و لوبنان و ئەردەن و فەلەستین و عێراق هەر عەرەبیش نیە[٤]، ئەنادۆلیش کە ئێستا بوەتە تورکیا ناوێکی تورکی نیە ، یۆنانیە (لە بنەچەدا ئەناتۆڵە) بە مانای ڕۆژهەلات دێت ، ناوی تورکیا لەگەڵ دروستبونی لە (١٩٢٢-١٩٢٣) سەری هەڵدا ، زۆربەی ئەو وڵاتانەی ناوەکانیان گوزارش لە میللەت نەکا بە دەسکرد ناودەبرێ ، کەواتە کوردستان رەسەنە وەك ئەنادۆل و عێراق و سوریا نییە..

رەنگە تاکە شرۆڤەیەکی لۆجیکی بۆ ئەوەی بزانین بۆچی کوردستان یەکسەر جیانەکراوە لە عوسمانی ئەوەیە هێزەکانی هاوپەیمانان نەگەیشتنە کوردستان ، لەکۆتایی جەنگ هێزەکانی بەریتانی بە ئاراستەی کوردستان گەیشتنە خواروی (حەمرین) ، بە ئاراستەی موسلیش لە ٢٨/١٠/ ١٩١٨گەیشتنە شەرگات ، لەلای شامیش فەڕەنسا گەیشتە سوریا و لبنان ، لەلای سەروش بە هاوبەشی هێزەکانی یۆنان و ئیتالیا گەیشتنە ئەستەمبۆل و ئەنادۆل ، لەلای روسیاش گەیشتنە ئەرمینیا دوایی لەگەڵ شۆڕشی ئۆکتۆبەری ١٩١٧ هێزەکانی روسی لە جەنگ کشایەوە ، بەلام

[٣] بڕوانە: قانون الدولی العام- لەراستیدا لەساڵی ١٩٢٩ بەفەرمی دان بەوە هێنرا کە مەرجەکانی بوون بە دەوڵەت بەپێی یاسای نێودەوڵەتی بریتییە لە هەبوونی هەرێم و گەل و دەسەڵاتی سیاسی.

[٤] بڕوانە: معجم البلدان -یاقوت حموی ، هەروەها قصة الحضارة ، هەروەها مەوسوعەی جودی ...

هێزی عوسمانیش لە کوردستان نەمابوو ، حکومەتێکی کوردی لە سلێمانی (وەك پایتەخت) سەری هەڵدا بەڕابەرایەتی شێخ مەحمود و عوسمانیش دانی پیاهێنا (بەپێی بروسکەی عەلی ئیحسان پاشا لە ١٩١٨/١٠/٣٠)، دوایی لە (١٩١٩ و ١٩٢٢) بەریتانیاش وەك (حوکمدار) دانی پێدا هێنا ، بەرە بەرە هێزەکانی بەریتانیا گەیشتە هەندێ ناوچەی خواروی کوردستان ، واتە ئاستی سیاسی کوردستان لەسەروی ئینتداب بوو ، ئەوە لەلایەك لەلایەکی تریش وەك لە وەسفەکانی بەریتانی و فەڕەنسی هاتبوو کوردستانیان بە (پەنجام) دەچواند و نەدەوێران هێزەکانیان بنێرنە نێو قوڵایی شاخ و داخەکان ، لەسەر هیچ لایەك ساغ نەدەبۆوە ، بۆیە بە هەڵپەسێردراوی مایەوە بۆ ماوەی ساڵێك ، ئەتاتورکیش پشتی بەو بەڵگە بەست و دانی بە وڵاتانی عەرەبی هێنا بەهۆی ئەوەی لەژێر دەستی هاوپەیمانان بوو[٥].

دەسەڵاتی سیاسی ئەرمەن و کورد گەشە سەندووتر بوو ، ئەوەش بەسەلبی بۆیان گەڕایەوە لە کاتێکا عەرەب دەسەڵاتی لاواز بوو بە تەواوی کەوتە ژێر دەست و بە ئیجابی بۆی گەڕایەوە ، لەکۆتاییشدا ئەرمەن و کورد لەژێر ئینتدابی هیچ لایەك نەبوون بێ خاوەن مانەوە ، لەنێوان هێزە کاریگەریەکانی ئەو ناوچەیە (بەریتانیا ، ئێران ، شێخ مەحمود ، سمکۆ ، ئەتانورك ،..) کەوتە دەست ئەتاتورك وایان بەسەر هات وەك لە دوایی باسی دەکەین ، (ئەرنۆڵد تۆینبی) یش هەر ئەو رایەی هەیە و هەولەکانی ئەتاتورك بۆ ئەوە دەگێڕێتەوە.

[٥] ئەو دان پیاهێنانە لە ماددەی (١)ی میساقی نیشتمانی تورکیش واهاتبوو.

سنوری کوردستان لە ماددەی (٦٢)

بەشێکی زۆر وەك بەیانەکەی فیدراڵی کوردستان[٦] ئاسا پێیان وایە کە سیڤەر هەموو بەشەکانی کوردستانی یەکخستەوە ، کەچی بەشێکی تر پێیان وایە ئەو سنورەی لە سیڤەر دیاریکرا تەنها سەرووی کوردستان دەگرێتەوە ، نەك خوارووی ،، واتە بەزمانی ئێستا بڵێین تەنها بەشێك لە کوردستانی تورکیای دەگرتەوە نەك عێراق (بڕوانە نەخشەی ژمارە ٤١)ی کتێبی (القضية الكوردية في المؤتمرات الدولية ص٥٩–٦٤)، یان وەك (ڤان بنسن) دەڵی ژوریکیان دا بە کورد بۆ دروستکردنی دەوڵەت .

لەراستیدا لە هەردوولا زیادەڕەوی تێدایە ، ڕاستە کوردستانی ئێرانی نەدەگرتەوە وەك باسمان کرد ، چونکە ئەو کۆنگرەیە تایبەت بوو بە میراتی عوسمانی ، بەلام کوردستانی خوارووی دەگرتەوە ، هەروەك لە ماددەی (٦٤) زۆر بەروونی ئامـاژە بە ویلایەتی موسڵ دەدا و دەڵی هێزەکانی هاوپەیمانان ریگری ناکا لە تێکەڵ بوونی کوردستانی بەشی ویلایەتی موسڵ بۆ ئەو دەوڵەتەی کوردستان ، لە کۆنگرەی سان ریمۆش داکۆکی لەسەر کرا ، ئەوەی جێی هەڵوەستەیە ئەو دەستنیشان کردنەی لە ماددەی (٦٤) وە کە دەڵی (گەلی کورد کە لەو سنورەی لە ماددەی ٦٢ دیاریکرا) وا هەست دەکرێ جەخت کردن بێت لە سنورێکی دیاریکراو بەپێی پێناسێکی جوگرافی نوێ جیا لە چەمکی کوردستانی سروشتی کە لەسەردەمی عوسمانی (وەك لە هەردوو نەخشەی ئیداری ساڵی ١٨٩٣، ١٨٩٦)، وە هەروەها لە ئەنسیکلۆبیدیای عوسمانی[٧] کوردستان دیاریکراوە کوردستانێکی پان و بەرینە ، بەلام دوای وردبونەوە دەردەکەوێ ئەو جەختە بۆ بەری لای ئەرمینیایە نەك خواروو ، بەو بەڵگەیەی لە بروسکەکانی چەرچڵ بۆ سەرکردە سەربازیەکان و بۆ خودی شا فەیسەلیش خوارووی چیای حەمرینیش بە کوردستان ناودەبات[٨] ، ئینجا لە کۆنگەری قاهیرەی ١٢–

---

[٦] بڕوانە دەقی بەیانەکە کە لە ١٩٩٢/١٠/٤هاتوەو دەلێ:هەمو کوردستانی دەگرتەوە

[٧] **بڕوانە :مادەی کوردستان لە قاموس الاعلامی شمس الدین سامی ،هەروەها لە (مادەی ویلایەتی موسل) دەلێ :خەلکەکەی زۆری عەرەبن بەلام هەرێمەکە چارچەیەکە لەکوردستان .بۆ ئەو مەبەستە بشڕوانە :ل٣٠٧ی (کوردو کوردستان لە یەکەم ئەنسیکلۆبیدیای عوسمانی،**

[٨] دەقی بروسکەکە دەلێ: ئێمە بەلێنی پێك هێنانی دەولەتۆکەکی عەرەبیمان پێدایت نەك ئیمپراتۆریەت بۆیە

١٩٢١/٣/٢٤ کە عێراقی پێ دروستکرا هەر پاڵپشت بەو سنورەی ماددەی (٦٢)ی سیڤەر دەکا ، چەرچڵ خوارووی کوردستانی هێشتەوە بە هەڵپەسێردراوی و یەکسەر نەیخستە سەر عێراق وەك (برسی کۆکس و مس بیل و ویلسۆن) دەیانویست .

بەشێکی تر گومان لە بنەچەی یاسایی سیڤەر دەکەن سەبارەت بەو مادانەی کوردستان ، بەو بەڵگەیەی لە ماددەی ٦٢ باس لە ئۆتۆنۆمی دەڤەری دەکا ، لەکاتێکدا بۆ وڵاتانی تری وەك سوریا و عێراق و.. باس لە جیابونەوە دەکا لە عوسمانی..

بۆ وەڵامی ئەوە پێویستە دوو تەوەری گرنگ هەیە رونی بکەینەوە، ئینجا ئاسان دەبێت بۆ هەرکەسێك حوکمی لەسەر بدات.

١- ئەو وڵاتانەی بڕیاری جیاکردنەوەیان درا لە ماددەی ٩٤ یەکسەر بە دەوڵەت بوون نەبوو ، نە ئۆتۆنۆمیش بوو ، لەوانە کەمتر بوو ، بەڵکو کەوتنە ژێر سیستەمی ئینتداب* ، دابەشی ئیستعماری بوو لەنێو خۆیان ، کە لە پەرەگرافی (٤) ودیباجەی ماددەی (٢٢)ی کۆمەڵەی نەتەوەکان وەسفیان دەکات و دەڵێت : میللەتی شارستانی میللەتانی دواکەوتە فێری ئۆتۆنۆمی بکا تادەگاتە ئاستی دەولەت ، بە هەمان شێوەش چەکی ئینتدابەکان بە ناوی ئۆتۆنۆمی هاتبوون ڕاستەوخۆ وەك مادەی (٣) ئینتدابی بەریتانی بەسەر فلستین[٩] یان ناڕاستەوخۆ لەوانی تر ، بەڵام ئەو وڵاتانە ئەوانەن کە لەژێر دەستی وڵاتێکی هاوپەیمانی دیاریکراو بوون ، کوردستان بەتەواوی لەژێر دەستی هیچیان نەبوو وەك لەوەو پێش باسمانکرد ، بۆیە ئەو شێوازە نەدەگونجا ، هەربۆیە یەکسەر ناوی ئۆتۆنۆمی دەڤەری لێنرا کە لە ئینتداب بەرزتر بوو.

٢- ئەوەی لەو مادەیە بەگومانە زیاتر ئەوانەی کە خوێندنەوە بۆ ئۆتۆنۆمی بەپێی ئەزمونەکانی ئێستا دەکەن ، کەچی ئۆتۆنۆمی لە فەرهەنگی یاسایی و سیاسی ئەو

سنوری تۆ(جبل حمرين)ە لەوی بەسەرەوە کوردستانە.لە بەڵگەنامەیەکی تری بەریتانیا (fo ٣٧١/١٦٣٦٧)تیلگرام ژ:٦١٦ هەمان ڕاستی دوبارە دەکاتەوە .

* لە ڕاستیدا سیستەمی ئینتداب جیا بوو لە بنەماکانی مافی چارەنوس کە لە جامعەی ئیسلامی و دوای لە ١٤ بنامایەکەی ویلسون ولە جاڕنامە هاوبەشەکەی فرنسی وبریتانی هاتبوو ،بەلکو ئینتداب جۆرێکی تر بوو لە دابەشی ئیستعماری ، ئەوەش هۆیەکی تر بوو کە کۆنگریسی ئەمریکی قایل نەبوو ئەرمینیا وەرگرێ وەك ئینتداب .

[٩] بڕوانە دەقی چەکی ئینتدابی فەلەستین کە لە٢٤/یۆلیۆ/١٩٢٢دەرچوو، ٢٨ مادە بوو .

سەردەمە مانای (ماوەی گواستنەوە بۆ سەربەخۆیی)[١٠] داوە، هەروەك لە خالی (١٢)ی بنەماكانی ویلسۆن (ئۆتۆنۆمی) لە جیاتی مافی چارەنوس بەكارهێناوە ، وە بەپێی مادەی (١١٣)ی سیڤەر سودان سەربەخۆیی وەرگرت لە ١٩٥٢/٢/٢٢ لە سەر بنچینەی ئەو ئۆتۆنۆمیە ، لەفەرهەنگی كۆنگرەی سان ریمۆش دەولەتی سەربەخۆو ئۆتۆنۆمی یەكسان كردووە ، هەرچی ئۆتۆنۆمی ئێستایە بچوكترە لە فیدرالّی و مانای مانەوە لەژێر سیستەمی ئەو دەوڵەتە لە چوارچێوەی (لامركزی) ، لە سیڤەریش ئەو ئۆتۆنۆمیە بۆ ماوەی سالێك بووە كە پێی وتراوە ئۆتۆنۆمی دەڤەری بەرەو ئۆتۆنۆمی نێودەوڵەتی (سەربەخۆیی تەواو) ، ئەو وڵاتانەی (عێراق و سوریا و..) ئینتدابیش دوای چەند هەنگاو هەر بەو شێوەیە بووە ، بۆیە دەبینین چەرچل ڕێنمایی تایبەت بە (كۆكس) دەدات و دەڵێ :(پێویستە كۆكس ڕۆلی دوو دەورە ببینی لەكوردستان بەجیا و لە عێراقیش بە جیا مادام نێرراوی ئێمەیە لە میزۆپۆتامیا)[١١]، هەرچەندە پرسی كۆكس دژی كوردستان بوو بەلاّم هەر بە هۆی تەوژمی سیڤەر لە بروسكەی ١٩٢١/٦/٢ كوردستان وعیراق بە دوو وڵاتی جیا ناو دەبا[١٢]، هەروەها لەدۆسیەی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریكیش لە بارەی سنوری توركی – سوری بە ژ:١٦٣ی دەرچووی /١٩٧٨/٣واهاتوە:(.. وقد تم فی سیفر الإقرار بأنشاء دولة كردية ذات حكم الذاتی ..) ، واتە لە ڕوانگەی ئەمریكیش ئەو كاتی (حكم الذاتی) مانای بەرەو دەولەتی بەخشیوە و كورد بۆ دەولەت ئامادە بوە لە سیڤەر .

ئەگەر بەوردتریش بچینە نێو بابەتەكە دەبینین ئەو ناوەرۆكە یاسایی و سیاسیەی لە سیڤەر هاتووە هەمان نەخشە و پلانی سەركردە كوردەكانی ئەوسایە ، بەتایبەتی شێخ عبدالقادری شەمزینی و مالّی بەدرخانیەكان (ئەمین عالی بەدرخان)[١٣] كە بەداخەوە بەشێك بەشێوەیەكی تری لێ تێگەیشتوون ، لەوانە مێژوونوسی كورد

[١٠] بۆ ئەو مەبەستە بڕوانە مەوسوعە و فەرهەنگی ئەو سەردەمە تا شەستەكانیش هەروابوو، بڕوانە (القاموس السیاسی) سالّی ١٩٦٨، د.احمدعطیة اللة ص٤٧٢-٤٧٣

[١١] بڕوانە: د سعد بشیر اسكندر – سیاسة بریطانیا العظمی تجاه مستقبل كردستان ص٢٩٥-

middieast

[١٢] بڕوانە : كوردستان من بدایە الحرب العالمیە الاولی الی نهایە مشكلە الموصل ص٢٣٠ .

[١٣] بڕوانە: (فایلی دوارۆژی كوردستان-بەریتانی) لە ل٨٢، (كوردوكوردستان لە بەلگەنامەی بەریتانی- كەمال مەزهەر)

د.کەمال مەزهەر[١٤] ، هەروەها بڕوانە نارازیەکانی تر لە (ل٧٦ی کتێبی مالمیسانژ :القومیة الکوردیة ود. عبداللة جودت)، هەروەها کریس کۆچیراش وای بۆچوە ...بەڵام هەر هەمان کتێبی (د.کەمال) دەقی گفتوگۆیەکەی (شێخ عبدالقادر) لەگەڵ رۆژنامەی (ئیقدام) تۆمارکردووە بەجوانی ئەوە رون کراوەتەوە کە شێخ عبدالقادر و ئاینیەکان چیان دەوێ ، پێیان وابوو لە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانی ئۆتۆنۆمی وەرگیرێ بۆ ماوەیەك وەری دەچەرخێننە سەربەخۆیی تەواوی کوردستان[١٥]، بۆ زیاتریش بڕوانە دەقی نامەکەی شێخ عبدالقادر بۆ فەڕەنسا کە لە ١٩٢٠/٦/٢٥ نوسیتی[١٦]، ئەو پڕۆژەیە لەلایەن فرید پاشای سەرۆك وەزیرانی دەولەتی عوسمانی (ئەستەمبۆل–سولتان واحدالدین) بە فەرمی مۆر کراوە[١٧]، دیڤید ماکدۆناڵدیش هەر وای بۆچوە لە کتێبەکەی خۆی و ئۆتۆنۆمی سەرەتای سەربەخۆیی بوە چ لە ڕێی ئینتداب چ لە ڕێی ئۆتۆنۆمی ، لە میساقی (کۆمەلەی نەتەوەکان– عصبە الامم)لە مادەی (٢٢) ش هەر واهاتبوو کە سیستەمی ئینتداب (گروپیA)* دەبێ لەدوای ئینتداب ئۆتۆنۆمی محەلی وەرگرن بۆئەوەی لە داهاتوەکی نزیك سەربەخۆ بىن ، هەروەهاش بۆ وەرگرتن و بوون بە ئەندام لە (عصبە) سێ پۆلی وەردەگرت موستەعمەرە و دۆمینیۆ و ئەوانەی ئۆتۆنۆمیدارن[١٨]، ئەوەش دەقا و دەق خوردکراوەتەوە لە سیڤەر ، لێرەوە چاکتر بۆمان دەردەکەوێ کە ئیجابیەکانی سیڤەر بۆ کورد لەوە دێت کە وەفدی عوسمانی بەشدار بووە نەك وەفدی تورکیا ، وەفدی عوسمانی بریتی بوو لە (هادی پاشا ود.رەزا تۆفیق) ، هادی پاشاش ئەو کەسەیە بە نوێنەرایەتی سوڵتان محەمەد واحدالدین وفرید پاشا رێکەوتنی سەربەخۆیی کوردستانیان بەو قۆناغانە لەگەڵ شێخ عبدالقادر

---

[١٤] بڕوانە: (د.کەمال- کورد و کوردستان...) ل٧٦

[١٥] بۆ ئەم مەبەستە بڕوانە کورد لە بەڵگەنامەی بەریتانیا ژمارە :٤٠، f٠,٣٧١/٥٠٦٨ بۆ وەزارەتی دەرەوە ١٩٢٠/٤/٨.

[١٦] کۆمەڵە رێکخراوە کوردیەکان لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیا وفرنساله بەلگەنامەی ژ:٤٤ و ل١٥٩ بلاۆکراوەتەوە

[١٧] د عثمات علی —دراسات فی الحرکة الکوردیة المعاصرة ص٣٢٥ ، هەروەها بڕوانە بە ڵگەنامەی بریتانی Air٥١٢ تەلەگرام لە ١٨/٤/ ١٩١٩.

* سیستەمی ئینتداب کرابووە سێ گرووپ:A، B، C . ئەوەی عوسمانی گروپی A بوو چونکە ئاستی بە دەولەت بوونیان بەرز تر بوو لە گروپەکانی تر .

[١٨] الأمم المتحدة فی نصف القرن ص٢٥

شـەمزینی و شـەریف پاشـاو ئـەمین عـالی بـدرخان مـۆركرد ، لەبەڵگەنامەیـەكی تریـی بـەریتانی (FO.٣٧١/٥٠٦٧) كـە لـە ل٣٢٦ی هـەمان سەرچـاوە هـاتوە دەڵـی : فەریدپاشا لایەنگیری دروست بوونی دەوڵەتی كوردی كردوە لەڕێی ئۆتۆنـۆمی نـاوەخۆ ، ئینجـا دەبـێ ئـەوەش وەبـیر بهێنینـەوە كـە سـولتانی عوسمـانی وفریـد پاشـا علـی ئیحـسان پاشـایان ڕاسـپارد بـە بروسـكەیەكی فـەرمی لـە ١٩١٩/١٠/٣٠ مومتەلـەكاتی عوسمانیان تەسـلیمی حكومـەتی شـێخ محمـود كـردو دانیـشیان پێـدا هێنـا ، ئـەوەش پـەیڕەو كردنـی ڕێكـەوتنێكی تـری عوسمـانی و كـورد بـووە لـەبارەی سـەربەخۆیی كوردستان ، لەلایەن عوسمانی وەفدێك كە پێك هاتبوو لە شیخ الآسـلام صـبری زادە (سەرۆك) ، وەزیری كار ئەحمەد دەبوق ، وەزیری دەریـایی عـەونی پاشـا ، وەفـدی كوردیش بەسەرۆكایەتی عبدالقادر شمزینی و مەولانە رفعت بەگ وئەمین بەگ ، كەواتە هەر هەمان ڕێڕەوە لەسیڤەریش ڕەنگی داوەتەوە ، بەو جۆرە دەچینە نێو گرنگیەكانی سیڤەر .

گرنگی پەیماننامەی سیڤەر

بە پێی هەندێ سەرچاوە لە پێش و لە دووای جەنگی جیهانی یەکەم سەرجەم نزیکەی ١٠٠کۆنگرە بەسترا بۆ دابەش کردنی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ، لەوانە: لیژنەی بنسن ١٩١٥، (سایکس –بیکۆ ١٩١٦) ، (ڤێرسای ١٩١٩) ، (سان ریمۆ١٩٢٠) ، (سیڤەر١٩٢٠) ، (کۆنگرەی قاهیرە١٩٢١) ، (لۆزان ١٩٢٣)، کەچی جگە لە سیڤەر ئەوانەی تر گورز بووە لە کوردستان ، لە سایکس–بیکۆ– سازانۆف ، کوردستان بۆ چەند پارچەیەك دابەشکرا ، لە سان ریمۆ ویلایەتی موسڵ گۆڕا لە بەشی فەڕەنسا وە هاتە سەر بەشی بەریتانیا ، لە کۆنگرەی قاهیرەش عێراقی لێ دروستکرا ، زۆر سەلبی بوون ، هەتا لە بارەی سیڤەریش وەك د. سعد ئەسکەندەر دەڵێ: بەریتانیا باوەڕی بەو مادانەی (٦٢، ٦٣، ٦٤)[١٩] نەبوو ، د کمال مەزهەریش دەڵێ ئەو ڕۆژەی جاڕی پەیماننامەی سیڤەر درا بریتانیا و فرنسا و ئیتالیا کۆببونەوە بۆ دابەش کردنی کوردستان ، بۆیە ولیام ئیگلتن نا هەقی نەبوە کە وتویەتی سیڤەر بە مردوویی مۆر کرا ، ئەی کەواتە **چی بوو وایکرد ئەو مادانە لە سیڤەر بچەسپێت** ؟ لایەنەکانی بەشدار بوو کاریگەرییان هەبوە؟ لایەنی نوێ لەو ڕێکەوتنە بەشداربووە؟ لەگەل زۆر پرسیاری تری سیاسی یاسایی هەلوەستە دەکەین:

لایەنە بەهێزەکانی ئەو ڕێکەوتنانە بە بەشداری بەریتانیا و فەڕەنسا و ڕوسیا و ئیتاڵیا و جارجار ئەمریکا بوە ، فاکتەری زیادە لە سیڤەر تەنها ئەوەیە ئەم جارە نوێنەری عوسمانی (هادی پاشا) بەشداربووە ، دەبێ لەوەش وردتر بڵێین ئەو وەفدە نوێنەرایەتی دەسەڵاتی ئەستەمبۆلی سوڵتانی کردوە ، ئەوکاتە (لە ١٩١٨ تا ١٩٢٢) دوو دەسەڵات لەنێو عوسمانی دروست بوو ، یەکێکیان لە ئەنقەرە بە سەرۆکایەتی مستەفا ئەتاتورك و سەرۆك وەزیرانەکەی عیسمەت ئینینۆ ، ئاڕاستەیەکی عەلمانی تورکچیاتی هەبووە ، دەسەلاتی دووەم لە ئەستەمبوڵ بە سەرۆکایەتی سوڵتان

---

[١٩] سیاسة البریطانیة العظمی تجاه مستقبل کردستان ص٢٢٦ .

محەمەد واحدالدین و سەرۆك وەزیران فەرید پاشا(کە ئاڕاستەیەکی ئیسلامی کلاسیکی هەبوو) ، هەڵبەتە دەسەلاّتی ئەنقەرەی ئەتاتورك زۆر دژی سیڤەر بوو ، هادی پاشا نوێنەری سوڵتان بوو نەك ئەنقەرە ، ئەو پیاوە لەپێشتریش لە رێکەوتننامەی لەگەڵ نوێنەرانی کورد بەسەرۆکایەتی (شێخ عبدالقادری شەمزینی)[*] کردبوو ، هادی پاشا و سوڵتان دۆستی کورد بوون ، بۆیە بەپێی توێژینەوە مەیدانیەکان کە پێی هەڵساوین لە نێو بە ساڵا چوەکانی کوردی سەروو ، وادەردەکەوێ کاریگەری شێخ عبدالقادر و شریف پاشا و شێخ سەعید و شێخ نەورەسی و.. کۆمەڵێك کەسایەتی کوردی تری ئایینی و نیشتمانی وایکردوە سوڵتانی عوسمانی هادی پاشا بنێری لەوێ لەسەر هەر سێ ماددەی (٦٢، ٦٣، ٦٤) مۆربکا و کوردستانیش بپاڵێوێ بۆ دەوڵەت بوون[٢٠]، ئەوە هۆیەکی گرنگ بوو کە سیڤەر ئەو رەوتەی وەرگرت ، ئەگینا نە نوێنەری کورد لەو کۆنگرەیە بەشداربوو نە دۆستێکیش ، بە پێچەوانەی ڕای ڕەفیق حلمی کە دەڵێ شریف پاشا بەشدار بوو لەو کۆنگرەیە بۆیە مادەی باشی تێکەوت ، نەخێر ئەوکاتە (شەریف پاشای دیپلۆماسی کورد) تووڕە ببوو بەقسەی (کریس کۆچیرا) لە ڕقی ئەوەی بەشێکی کوردستان درابوە ئەرمەنەکان ئیستقالەی دابوو لە ١٩٢٠/٤/٢٧وە[٢١]، زیاتر شیخ عبدالقادر و (ئەوەی ناویان نرابوو کوردە ئەستەمبۆلیەکان) ڕۆلیان بینی هەم لە ڕێی هادی پاشا هەم خۆشی ڕاستەوخۆ لە هەمو لایەك لە تەقەلادا بوو ، ئەگەر بە ووردی سەرنج بدەینە نامەکەی عبدالقادر —کە بەناوی سەرۆکی کۆمەلەی کوردی ناردووە بۆ کۆنگرەی ئاشتی لە ١٨–١٩٢٠/١/٢١ دەبینین ناوەڕۆکی مادەکانی (٦٢،٦٣،٦٤)ی زۆر لێ نزیکە[٢٢]، رۆژئاوا و ولاّتانی بەشدار بوو هەڵوێستیان بەرامبەر کورد باش نەبوو (وەك لە کۆنگرەکانی تر بینیمان) ، هەر لە ناکۆکیەکانی نێوان

[*] سەرۆکی ئەنجومەنی دەوڵەتی عوسمانی بوو و لەبنەماڵەی شیخ عبیداللەیە .

[٢٠] بۆ زیاتر پشتیوانی : بڕوانە کوردستان من بدایة الحرب العالمیة الأولى الى نهایة مشکلة الموصل – ص١٧٧

[٢١] القضیة الکوردیة فی المؤتمرات الدولیة .هەروەها لە(کوردو کوردستان لە بەلگەنامە نهێنیەکانی حوکمەتی بریتانی — د کمال مەزهەر) دا هەمان بەرواری ئیستقالەکەی دیاری کردوە .

[٢٢] دەقی نامەکە لەکتێبی(کۆمەلەو ڕیکخراوە کوردیەکان ١٩١٨-١٩٣٣لە بەلگەنامەی بریتانی وفرنسی)- ل١٥٨-١٥٩ بەلگە نامەی ژ:٤٤

عوسمانی لەلایەك و (میری سۆران و محمد پاشای میسر) لە لایەکی ترەوە تـا دەگاتـە کۆنگرە نهێنیەکانی سایکس بیکۆ بە دواوە ، لە کاتێکدا هەلویـستی ڕۆژئـاوا جـار و بار باش دەبوو بەهۆی کاریگەری سەرکردە ئاینیەکانی کورد ، وەك ئـەو نامەیـەی کـە شێخ عبدالقادر بۆئاشتی و سـان ریمـۆی نـاردبوو ، دەبیـنین هەلویـستە چاکەکان لـەو سـەروبەرە بـووە ، وەك پـڕۆژەی کـیرزن لـە بـارەی کـورد لـە نیـسانی ١٩٢٠ ، بڕیـاڕی (ئەنجومەنی بالآی هیزە هاوپەیمانەکان) کۆتـایی مـانگی ١٩١٩/١ ، ئـەوەش شـان بـە شانی لایەنگری فرید پاشا و سولتان بۆ سەربەخۆیی کوردستان لە ڕێی ئۆتۆنۆمی[٢٣] ، لە ڕاستیدا ئەوەی عوسمانی بە کوردی دا هەر لە ڕێکـەوتنی نێـوان سـولتان عبدالحمیـد و ئـەمیر عوسمـانی کـورد[٢٤] ، هـەروەها پـڕۆژە هاوبەشـەکەی ئـەفغانی و نەوڕەسـی و سولتان بۆ جامیعەی ئیسلامی ، زۆر فراوانتر بوو لەوەی سیڤەریش ، لە سیڤەر هـادی پاشا هەولی دا ویلایەتەکانی ئامەد و بتلیس و وان بدرێتە کورد کەچی هاوپـەیمانان بـە ئەرمەنیان دا ، بە پێی بەلگە نامەی ئەمریکی fo٣٧١/٣٧٨١ سنوری کوردسـتان ئـەو ویلایەتانەی دەگرتەوە ، بەلآم هاوپەیمانان نە بە گوێی عوسمانیان کرد نە بـە ئـەمریکا ، بەلکو گەڕانەوە سەر مادەی ١٦ و٨١ ی کـۆنگرەی بـەرلینی ١٨٧٨ کـە بـە ئەرمـەنی دابـوو ، بـەو شـێوەیە ئـەوەلیاتی ئیجابیـەکانی سـیڤەر لەوانـە دێـت ، بۆیـە هـیچ لێکدانەوەیەك هەڵناگرێ جگە لەوەی کە نوێنەری عوسمانی خۆی داکۆکی لە مافی کورد کردووە ، باشترین بەلگەی تـر ئەوەیـە هـەرکاتێ نوێنـەری عوسمـانی ئامـادە نـەبووبێ هەلوێـست بەرامبـەر کـورد گـۆڕاوە ، لەلایـەکی تـریش نامـە و بروسـکەی سـەرکردە کوردەکان ئـەو کاریگەریـەی هـەبووە ، قۆناغـەکانی بـە دەوڵـەت بـوونی کـوردیش لـە سیڤەر هەمان قۆناغی هزری (شێخ عبدالقادر شمزینی) یە[٢٥] ، بڕوانە ئـەو بەڵگەنامەیـەی بەریتانی لە خوارەوە :

---

[٢٣] بۆ زیاتر لە بارەی لایەنگری فرید پاشا وعوسمانی بۆ کیشەی کورد بڕوانە ل٣٣٨ی کردستان فی سنوات الحرب العالمیة الأولی .

[٢٤] بڕوانە محمد ئەمین زەکی بەگ –خولاسەی تاریخی کوردو کوردستان ل١٩٥

[٢٥] بڕوانە دەرسیم لە میژووی کورد- بەیتار دەرسیمی ل١٤٥ و ١٤٦

من أدميرال دي روبيك ، استنبول ١٨ نيسان / ١٩٢٠ برقية رقم/ ٤٠١

الى \ وزارة الخارجية

اشارة الى برقيتكم

تعقد الموقف بالنسبة القضية الكردية وذلك لحصول الانشقاق داخل النادي الكردي الذي أشرت اليها في برقيتي رقم ٣٠٢.

يتهم البدرخانيون والاخرون من النخبة الكردية السيد عبدالقادر افندي بعدم كونه متعاطفا مع المشاعر القومية الكردية وذلك لما صدر منه بعض التصريحات. يدعي عبدالقادر بأنه يقف كليا مع توحيد كردستان أداريا ولكن يكن الكثير من الأحترام للخلافة ولا يرى اية فائدة في الاستقلال السياسي. يقول عبدالقادر أنه بحاجة الى الدعم البريطاني ويقدره وأنه متى ما شاءت الحكومة البريطانية ودعمت استقلال كردستان فأنه مستعد أن يعلن الاستقلال ولكن في الظروف الحالية ليس هناك اية حاجة لأثارة كل هذا الضجيج حول الاستقلال الكامل. يبدو أن عبدالقادر رجل صادق وأنه بفضل مكانته الدينية أكثر الشخصيات الكردية شعبية وأن خصومه عبارة عن مزيج من القوميين الكرد الذين يحملون افكارا مثالية ودعاة القومية التركية من الذين يعملون للمصالح القومية. في الحقيقة انهار النادي الكردي كليا و أصبح من الان فصاعدا من الصعوبة بمكان ايجاد فئة أو مؤسسة تمثل فعلا الرأي العام الكردي.

أرسل نسخة الى بغداد، رقم ٢٧

گرنگیەکانی تری سیڤەریش لەم خاڵانەی خوارەوە دەردەکەوێت:

١- گرنگی خودی سیڤەر لەوە دێت کە وڵاتانی ئێستای ناوچەکە لەسەر ئەو ڕێکەوتنە دروست بوون ، بەو شێوەی خوارەوە:

* کوردستان (نەبووە دەوڵەت) بەپێی مادده ٦٢-٦٤.

* ئەرمینیا لە ماددەی (٨٨ هەتا ٩٣) نەبوە دەولەت ، ئەوبەشەی ئێستا دەولەتە بەری ڕوسی پێ دەلێن .

* سوریا و میزۆپۆتامیا (عێراق) بەپێی مادەکانی ٩٤ هەتا ٩٧.

* ئیسرائیل.. بەپێی ماددەی (٩٥) .
* حیجاز بەپێی ماددەی (٩٨–٩٩) .
* بەو شێوەیە میسر لەمادەی (١٠١) .
* سودان لە مادەی (١١٣) .
* مەغریب و تونس لە ماددەی (١١٨) .
* لیبیا بە ماددەی (١٢١).

جگە لە وڵاتانی ئەورووپی ڕۆژهەڵاتیش هەر بە سیڤەر دروست بوون .

٢– کوردستان و عێراق هەریەکەبە ماددەیەك لە عوسمانی جیابوەتەوە ، کوردستان بە ماددەکانی (٦٢،٦٣،٦٤) ، عێراق بەپێی ماددەی (٩٤) ، ئەوەش لەسەر ئاستی یاسایی و سیاسی و مێژوویی و بەتایبەتی بۆ باری ئێستامان وەك بناغەیەکی یاسایی بۆ فیدراڵی هەرێمی کوردستان دەیسەلمێنێ کە باشوری کوردستان بەشێك نەبووە لەعێراق ، ئەو عێراقە لە دوو هەرێمی یاسایی هاوبەش و دوو گەلی جیا دروستبووە ، کۆتایی بەوگوتارە سیاسیە هەڵەیە دێ گوایە عێراق یەك نیشتمان و یەك میللەتە.

٣– ناوی کوردستان بە ئەدرەسێکی تایبەت لە بەشی سێیەم* و لەماددەی (٦٢) دا هاتووە بە ناوی (کوردستان)، لەپێش هەموو وڵاتانی (ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئەفریقا) ، ئەوەش نیشانەی ئەوەیە کە باری سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و... لە وڵاتانی تر پێگەیشتووتر بووە، یان بەلایەنی کەم لەوان کەمتر نەبووە ، کەچی دەبینین لەدوای کوردستان ناوی عێراق و سوریا و فەلەستین بە ئەدرەسێکی هاوبەش هاتووە لەماددەی (٩٤–٩٧)ی بەشی حەوتەم ، ئینجا عێراق و سوریا و وڵاتانی تری پاڵێوراو بوون بۆ دەوڵەت لەرێی ئینتداب کە لە ماددەی (٢٢)ی کۆمەڵەی نەتەوەکان بە سێ پۆلی (A, B, C) دیاریکرابوو ، عێراق لەپۆلی (A) بوو ، بەڵام کوردستان لەبەر پێگەیشتنی و بوونی دەسەڵاتی سیاسی و هەرێمێکی دیاریکراو بەناوی (کوردستان) سنورەکەی دیاربوو*.. ئەوا پێویستی بە ئینتداب نەبووە.

* لە بەیانی فیدرالی پەرلەمانی کوردستان ئاماژەی بەو مادانە کردووەو ووتوویەتی لەبەشی چوارەمی سیڤەرە ،کەچی ڕاستیەکەی ئەوەیە لە بەشی سێیەمە .
* بێجگە لەفەرهەنگی وڵاتانی تر خودی فەرهەنگی ئیداری وسیاسی عوسمانی کۆن ونوێ ،دانیان

٤- سنوری کوردستان بەپێی ماددەی (٦٢) دیاریکرابوو کە دەکاتە خوارووی سنوری تورکیا و ئەرمینیا و رۆژهەلاتی فورات ، ئەو سنورەش تارادەیەکی زۆر گوزارش لە سنوری راستەقینەی کوردستان دەکات ، هەرچەندە بەشێك پێیان وایە ئەو سنورە تەنها کوردستانی سەروو دەگرێتەوەو مەبەستی لە رۆژهەلاتی فورات کوردستانی خوارو ویلایەتی موسڵ نەبووە ، ئەوە بە هیچ جۆرێك راست نیە، چونکە زۆر بەروونی باسی ئەو سنورە دەکات تا میزۆپۆتامیای عەرەبی ، ئینجا لەسەر ئەو بنچینەیەش (چەرچڵ) بروسکەی بۆ سەرکردە عەسکەرییەکان کرد لەسەروی بەغداو پێش ئەوەی بگەنە چیای حەمرین ، وتی لەو سنورە بەسەرەوە عێراق نیە و کوردستانە ، هەر لەسەر هەمان بنچینە (چەرچڵ) لە کۆنگرەی قاهیرەی ١٩٢١/٣/٢٤ داواکەی برسی کۆکس و مس بل و نیلسۆنی راگرت سەبارەت بە لکاندنی باشوری کوردستان بە عێراق بەپێی ئەو ماددەیەی سیڤەر و بەپێی نەخشەی ئیسلامی و غەیرە ئیسلامی و بەپێی نەخشەی ویلایەتەکانی عەباسی کە (عێراقی دیاریکردووە)، بەپێی نەخشەی عوسمانی ١٨٩٣ بەپێی گەڕیدە و (معجم البلدان ، سیاحەتنامە و ئەنسیکلۆبیدیای عوسمانی و زۆر سەرچاوەی تر) ویلایەتی موسڵ و بەسەدان کیلۆمەتر لە خوارووی موسڵ و کەرکوك کوردستانی بووە*، لەدوای سیڤەر و لەگەڵ بەدەوڵەت نەبوونی کوردستان و بە دەوڵەت بوونی عێراق و سوریا و تورکیا (لەسەرەتای سەدەی بیست) لەسەردەستی بەریتانیا و فەڕەنسا و تا ئیستاش ئەو سنورەی کوردستان هەروا تەسك دەکرێتەوە ، وەك ئەوەی ئیستا لە موسڵ روودەدا و کەرکوکیش وا کەوتوەتە جێ ناکۆك و ململانێ .

بەکوردستان نابوو، سنوریشیان دیاری کردبوو ،لەکۆنەوە لەلایەن ئۆلیا چەلەبی لە سیاحەتنامە هاتبوو ،لەنوێش لە هەردوو نەخشەی سیاسی ١٨٩٣ و١٨٩٦ سنوری کوردستان زۆر بەگەورەیی هاتبوو ،هەروەها لە فەرهەنگی عوسمانیش لە (قاموس الاعلام)ی شمس الدین سامی لە مادەی :کوردستان سنوری کوردستان بە ووردی دیاری کراوە چەندە گەورەیە ،بۆیە ناوی کوردستان لە سیڤەر گوزارشی لە باکگراوندی بەهیزی سەردەمی عوسمانی دەکرد .

* لە قاموس الاعلامی عوسمانی دەڵێ تەواوی ناوچەی موسل سەر بەهەرێمی کوردستانن بە عەرەبەکانیشەوە ،باسی ویلایەتی موسل بە ویلایەتی موسلی کوردستان دەکا ،باس لە کەرکوکیش دەکا دەڵێ شارێکی کوردستانیە و٣/٤ی کوردن،ئەوەی تریشی تورك وعەرەبن،٧٦٠ ئیسرائیلی و٤٦٠کلدانی لێیە .

٥- ناوی عێراق لەو ڕێکەوتننە (لەگەڵ ڕێکەوتنەکانی تریش) نەهاتبوو ، کەچی مێژونووسە عەرەبەکان تەرجومەی (میزۆپۆتامیای عەرەبی) بەعێراق دەکەن و سەروەرییەك بەناوی عێراق دەدەن ، گوایە پێش ساڵی ١٩٢١ عێراقی سیاسی هەبوبێ ، لەبەرئەوەی ناوی عێراق و ئەو وڵاتانەی ئیستای ناوچەکە نەبووە ، بۆیە دەبینین لە ڕێکەوتننامەی سایکس-بیکۆ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەسەر بنچینەی (A, B و ڕەنگی شین و سور) دابەشکران ، تەنانەت لەسەردەمی عوسمانی ویلایەتێکیش نەبوو بەناوی عێراق ، چونکە لە بنەچەدا ناوی عێراق لە وشەی (ئەراك)ی فارسی هاتووە ، پەیوەندی بە دانیشتوانە عەرەبی و ڕەسەنەکەی نەبووە ، کەچی کوردستان نەك ویلایەت بەڵکو لە ئاستی ئیالەت[٢٦] بووە ، کە بریتی بوو لە (٥) ویلایەت بە پێی دوانامەی شیخ عبد القادر شمزینی بۆ سەرۆکی کۆمیسیۆنی باڵای کۆنگرەی ئاشتی[٢٧] بریتی بووە لە :ناوچەکانی ئامەد و بەتلیس و خەربووت و وان و موسل ، هەرچی ناوچەکانی جزیرە و بۆتان و نێوان هەردوو زێی دیجلە و فورات تا بەغدا بە میزۆپۆتامیا حساب کراوە[٢٨] هەر لەسەر کورد حیساب بووە .

ناوی میزۆپۆتامیا لەلایەن لەشکری زینفونەوە هاتووە وا پێدەچێ بە (جێگۆرکێوە) لە جەزیرە و بۆتانیا هاتبێ[٢٩] ، لەبەر نەبوونی ناوێکی تر ناچار ئەو ناوچانەی بەغدا و خوارووی بەغداش لەسەرەتای سەدەی بیستەم بە میزۆپۆتامیای عەرەبی هاتووە ، لە ڕێکەوتننامەی سایکس-بیکۆوە سنوری میزۆپۆتامیای عەرەبی لەماددەی (١) و (٢) و بەپێی نەخشەکەش دیاریکرا کە بەشێك لە هەردوو ویلایەتی بەغدا و بەسرەی گرتەوە ، ئەوەی لە سیڤەریش هات ئەو سنورە بوو ، بۆ یەکەم جار ناوی عێراق لە نێو ڕێکەوتنامەی دەولی لە لۆزان هات لە دووشوێن .

٦- وەك بەڵگەنامەیەکی بەهێزیش دەسەلمێنێ کە ئەو کوشتارەی لەگەڵ ئەرمەنی کرا نە کورد بووە نە عوسمانی ، بەڵکو ئیتحادالترقی بووە ، کە دوایی ئەو تورکیایە نوێیەی لێدروست بوو ، لەمادەی (١٤٢) بەهۆی کوشتاری ئەرمەن و بەشداری جەنگی

---

[٢٦] بڕوانە: قاموس الاعلامی عوسمانی - مادەی کوردستان -دەڵێ لە ئاستی ئیالەت بوو .
[٢٧] دەقی نامەکە لە (کۆمەلەو ڕێکخراوە کوردیەکان لە بە لگەنامەی بریتانی وفرنسی) ل١٢٣
[٢٨] الإسلام والعلمانية واثرهما فی نشأة الدولة العراقية الحديثة ص١٩٦ هەروەها بڕوانە نەخشەی سیڤەر . هەروەها بڕوانە :عبداللة ئۆجەلان — من دولة الكهنة السومرية الى الحضارة الديمقراطية ص٣٥٢
[٢٩] بڕوانە سەرچاوەی پێشوو- ص١٩٦ .

جیهانی دەسەڵاتی ئیتحادیەكان بە (تیرۆریست) تۆمار دەكا ، ئینجا قەرەبۆش دەخاتە ئەستۆی هەر هەموو ئەوانە لەمادەكانی (٢٣١–٢٥٧) سیفەر– سەبارەت بە توركیا هاتوە ، كەچی لە بەشی سێیەمی كوردستان هیچ باسێكی بەرپرسیارێتی لەو تاوانەی تێدا نیە.. ئەوەش بەڵگەیەكی تری سەربارە كە كوردستانی فەرمی بەشدار نەبووە لەو تاوانە هەروەك بەشێكی گ رنگ لە مێژوونووسان و سیاسەتمەدارانی هاوچەرخی كوردیش بە هەڵە ئەو بەرپرسیاریەتیە لەسەر توركیا لادەدەن و دەیخەنە ئەستۆی كورد و یارمەتی توركیای پێ دەدەن* .

٧– ئەو دەوڵەتە عەرەبیانەی ئیستا بەو رێكەوتن و كۆنگرە و مادەكانی سیڤەر دروستكراون ، بەهەمان مادده و رێكەوتن ئیسرائیلیشی پێ دروستكرا (لە ماددەی (٩٥) باس لە جێبە جێ كردنی بەڵێنی ٢/ تشرینی / ١٩١٧ دەكا) ، ئەوەش دەقی بەڵێنی بەلفۆرە ، هەرچەندە لە رێكەوتننامەی سیڤەر ناوی بلفۆر و دەوڵەتی ئیسرائیلی تێدا نەهاتوە ، خۆشی ئەوكاتە نەبوو ، تا لە ١٩٤٨ هاتەدی ، بەڵام لەبەلفۆر ئەو مادەش داكۆكی لە دروست بوونی قەوارەیەكی نەتەوەیی بۆ یەهوودیەكان دەكاتەوە لە فلستین .

٨– هەر تەوژمی عوسمانی و سیڤەربوو وای كرد بەریتانیا حكومەتی شیخ محمود بە حوكمدار* بناسێ ، ئینجا لە مادەی ١٦ی چەكی ئینتدابی (صك الانتداب) دان بە حكومەتی كوردستان نرا ، لە مادەی ٤ی دەستوری عیراقی سالی ١٩٢٥بەگوزارشی دووئەستێرە لەسەر ئاڵای عیراق دا نرا بە هاوبەشی كورد و عەرەب لەو عێراقە ، لە ١٢/٢/ ١٩٢٢ دووبارە بریتانیا و عیراق لە بەیانێكی هاوبەشدا پێكەوە دانیان بە حكومەتی كوردستان نا ، لە ١١/٤/ ١٩٢٢ شێخ محمود وەك مەلیكی كوردستان خۆی

* یەكەم جار عیسمەت ئینینۆ لە كۆنگرەی لۆزان ووتی كوشتاری ئەرمەن لە ئەستۆی كوردە نەك تورك ،كەچی ئەو نوێنەرە كوردەی لەگەڵیدا بوو تاوانبار بوو بە كوشتنی ئەرمەنی، وەك لەو ڕاپۆرتەی ئەمریكی وەسفی نوێنەرەكان دەكا : نوینەرەكانی تورك لە لۆزاندا ٢٧كەس بوون بەسەركردایەتی عیسمەت ئینونو- دكتۆر رەزانور- حسن ساكا ،ئەوەی نوینەرایەتی كوردی دەكرد(پرنچی زادە فەوزی) و(تیگرل بەگ زولفی بەگزادە) نوێنەری دیاربەكر بوو لە پەرلەمانی توركیادا كە پێشتر لەسەرتاوانباری ئەرمەنی كوشتن ئینگلیزەكان لەساڵی ١٩١٩ لەكەمپێكا دەست بەسەریان كردبوو .

* **بەشێكی زۆر لەمێژوو نووسی كوردو عەرەب بەرزبوونەوەی حكومەتی شیخ محمود و پلە دانی(حوكمدار) بۆ بەریتانیا دەگێڕنەوە،كەچی زۆر پێش بەرواری هاتنی بەریتانیا بۆ سلێمانی نامەی شێخ محمود هەیە مۆری(حوكمداری)پێوەیە .**

ناساند ، لەمانگی ١٩٢٥/١٢ کۆمەڵەی نەتەوەکان دانی نا بەوەی کە خەڵکی کوردستانی عیراق مافی دامەزراندنی حکومەتیان هەیە ، لە لیژنەی نێوبژیوانی ویلایەتی موسل دیسان لە ل٥٧ ی ڕاپۆرتەکەیاندا دان بە هەق بوونی حکومەتێکی کوردی نراوە ، هەروەها بەڵێننامەی ٩ و١٠عیراق لەپێناو وەرگیرانی لە (عصبه الامم) لە ١٩٣٢...لەگەڵ زۆری تر .

٩- جگە لەو ٣ مادەیەی سەبارەت بە کوردستان ، دەتوانین بە مادەی تری سیڤەر مافەکانی ئیستامان پێ بهێنینە دی ، هەر بە نمونە مادەی ١٤٥پەیڕەو بکرێ تەواوی کێشەی کورد و کەمایەتیەکانی تریش لەو وڵاتانە چارەسەر دەبێ لەو قۆناغە ، کە دەڵێ: هەلبژاردن بکرێ بە پێی (تمثیل النسبی) بۆ کەمایەتیەکان پەیرەو بکرێ ، ئەوەش ماناکەی ڕوونە دیموکراسیەتی تەوافوقی دەبەخشێ کە دان پیا هێنانە بە (هاوبەشی).

١٠- ئیجابیاتی بۆ ئیستا یەکجار زۆرە ، لە دوای دابەش کردنی کوردستان نەك هەر سیڤەر بەلکو ڕێکەوتننامە خراپەکانی ئەوساش ئیجابیە بۆ باری یاسایی ئیستای کورد ، هەر لە سایکس پیکۆ و میساقی نیشتمانی تورکی و لۆزان و بەڵێننامەکانی عیراق بۆ (کۆمەلەی نەتەوەکان) و..، بەڵام لە هەمووی گرنگ تر سیڤەرە ، دەبێتە پالپشتی یاسایی و سیاسی بۆ هەموو قۆناغەکانی مافی چارەنوسی کوردستان ، هەر لە لامرکزی وئۆتۆنۆمی وفیدراڵی تا دەگاتە بە دەولەت بوون .

١١- لەمێژووی عیراق تەنها لەسەردەمی عەباسی عیراق ویلایەت بوە ، ئەویش تا تکریت بوە ، کوردستانی نەگرتوەتەوە ، تاکە بەلگەیەك لەدەست شۆڤینی عەرەب سەبارەت بە عیراقی بوونی کوردستانی خواروو تەنها ئەو بەلگەنامەی نێوان (شریف- ماکماهۆن)* ە ، گوایە لەو ڕێکەوتنامەیە ناوچەکانی ئامێدی تا دیاربەکریشی بە شریفی مەکەی باوکی مەلیك فەیسەل دراوە..، لەڕاستیدا لە ڕێکەوتنامەکە ئەو ناوچەیەی تێدانەبوو ، بەلکو ئەوە پێشنیاری هەردوو حزبی عەرەبی (الفتاة والعهد) بوو کە بە (میساقی دیمەشق) بەناوبانگ بوو ، بۆ شریف نێردرابوو ئەویش بۆ ماکماهۆنی ناردبوو ، ئەویش وەڵامی نەدانەوە ، بەڵام ئەو گومانە لەسیڤەر بەیەکجاری دەڕەوێتەوە ، کاتێ

* شریف حسین کوری علی لە١٩١٥ریکەوتنامەیەکی لەگەڵ بەریتانیا بەست لە ڕێی ماکماهۆن .

دە بینین شریفی مەكە خۆی یان مەلیك فەیسەلی كوڕی لە سیڤەر بوە و ناڕەزا نەبوە بەوەی كوردستانی خوارووش بە مادەی جیا لەگەل عەرەب وعێراق جیا ببێتەوە .

سەلبیاتەكانی ئەو ڕێكەوتننامەیە

تا بەستنی كۆنگرەی سیڤەری ١٩٢٠ ئەو ماددانە ئەوەندە گرنگ نەبوون بۆ كورد ، چونكە مێژووی سیاسی كورد لەو مادانە زۆر گەورەترە ، لەو كات و پێش ئەویش لە بنەماكانی جامیعەی ئیسلامی[*] لە شێوەی وولاتانی كۆنفدرالی ، لە ڕێكەوتننامەكانی عوسمانی و كوردا لەسالانی ١٩١٢-١٩٢٠ دووبارە مافی سەربەخۆیی كوردستان بەتەواوی هاتبوو لە ڕێكەوتنێكی نێوان نوێنەرانی كورد كەپێك هاتبوو لە:عبدالقادر شمزینی (سەرۆك) ، ئەمین عالی بدرخان ، مراد بدرخان ، مەولان زادە رفعت بەگ ، لە لایەن نوێنەرانی عوسمانیش پێك هاتبوو لە : دووەمین كەسایەتی نێو عوسمانی شیخ الآسلام صبری زادە(سەرۆك) ، ئەحمەد عبوق پاشا ، عونی پاشا لە چوارچێوەی جامیعەی ئیسلامی[30]. لە هەموو ئەو ڕێكەوتنانە كوردستان سەربەخۆیی پێدرابوو ، سولتانی عوسمانی بەفەرمی دانی بە دەسەلاتی شێخ مەحمودیشی هێنا بوو لەسالی ١٩١٧-وە ، بۆیە ئەو مادانەی سیڤەر لەچاو باری سیاسی كورد ئەوكات و پێشوتر ئەوەندە گرنگ نەبوو ، واتە خێری پێ نەكرابوو لەو مادانە ، بەلام لەدوای ئەوەی كوردستان بە گەلەوە دابەش و بێبەش كرا ، ئینجا هەموو ئەو ڕێكەوتنانە بوونە سەنەدی یاسایی بۆ كەمێك لەمافەكانیان ، هەتا سایكس-بیكۆش چەندە سەلبیە كەچی بۆ باری ئێستامان سود مەندە وەك سەنەدێكی یاسایی نێو دەولەتی بۆبناغەی بە فیدرالی بوونی هەرێمی كوردستان ، ئەگەر یاساناسێكی وریا و زیرەك هەبێت .

---

[*] ئەو جامیعەیە لەلایەن (سولتان عبدالحمید ، جمال الدینی ئەفغانی، شێخ سعید نورسی ،ابو الهدی الرفاعی،الشیخ محمد الظاهر،الشیخ اسعد قیصلی،...) دروستكرا .

[30] د كمال مظهر (كردستان فی سنوات الحرب العالمیة الأولی) ص٣٤٣ ، هەروەها (كوردستان من بدایة الحرب العالمیة الأولی الی نهایة مشكلة الموصل) -سروة اسعد صابر

لەسەر ئەو بنچینەیە ناوبانگی سیڤەر وا بە باشی دەنگی دایەوە تا ئەو رادەیەی خەڵکی ناوی (سیڤەر) لە منداڵ و دوکان و بازاڕ بنێ ، ئەگینا لەچاو ئەوسا دیسان سەلبیاتی زۆربووە ، بەپێچەوانەی ڕای زۆر لە نوسەر و مێژوونوس و تەنانەت لە بەیانی فیدراڵی پەرلەمانیش کە لە ١٩٩٢/١٠/٤ دەرچوە ، وەسفی سیڤەر دەکاو دەڵێ هەموو بەشەکانی کوردستانی یەك دەخستنەوە ، وەك لە خوارەوە لە دیاری کردنی سەلبیاتەکانی دەبینین ئەو بۆچونە هەڵەیە:

١- سیڤەر کوردستانی یەکنەخستەوە ، جارێ بەلای بەشی کوردستانی رۆژهەڵاتدا نەچووە کە لەژێردەستی ئێران بوو ، هەروەها بەری ڕۆژئاوای فوراتی نەدەگرتەوە کە ئێستا کەوتۆتە ژێردەستی سوریا ، بە مەبەستی ناڕەزایی دەربڕین لە دابەشی کوردستان (کۆمیتەی ناوەندی کۆمەلەی کورد) لە ١٩٢٠/١/٢٨ ناڕەزایی بۆ کۆمیسیۆری بەرزی حکومەتی بەریتانیا ناردووە [٣١]، هەروەها چەند لایەنێك لەوانە حزبی دیموکراتی کوردی ئەوسا (لە باکوور) لەگەل لیژنەی (کنگ-کراینی) ئەمریکی دانیشت بۆ ئەو مەبەستە .

٢- بەشێکی گرنگی لە خاکی کوردستان بەپێی مادەی ٨٩ لە ویلایەتەکانی ئامەد و بتلیس و وان دایە ئەرمینیا کە جاری وایە بە (پەیمان بلفۆر) ێکی تر وەسف دەکرێ ، ئەو ناوچانە کوردستانین هەتا ئەرمەنییەکانیش دەزانن ، بۆیە لەپەرەگرافی (ب)ی مادەی (٢)ی رێکەوتننامەی ساڵی ١٩٢٧/١٠/٢٩ بزوتنەوەی تاشناقی ئەرمەنی و بزوتنەوەی (خۆیبون)ی کورد هەڵوەشێنرایەوە [*] ، بەو شێوەیە لە سیڤەریش کوردستان کرایە (٦) پارچە ، بەڵام پارچە سەرەکیەکە وەك خۆی مایەوە .

٣- نوێنەری کورد لەو رێکەوتنامەیەدا نەبوو ، لەکاتێکدا نوێنەری ئەرمینیا وحیجازی تێدا بوو ، بەڵام نوێنەرانی عێراق و سوریا و باقی وڵاتانی عەرەبی تێدانەبوو.

٤- باس لەماوەی (٦مانگ) بۆ لیژنەی (٣) قۆڵی بەریتانی ، فرنسی ، ئیتالی ، و دوای سالێك راپرسی دەکا[٣٢] ، لەکاتێکدا بۆ وڵاتانی تر ئەوەی پێویست نەبووە ، بۆ ناوچەی (سمیرنا) ئەزمیری ئێستا لەو شێوەیە بوو ، کەچی تا ئەو شەش مانگ و

---

[٣١] بڕوانە دەقی نامەکە لە ل١٠٩ی کتێبی (کۆمەلەو ڕێکخراوە کوردیەکان لە بەلگەنامەکانی بریتانی و فرنسی) .

[*] ئەو ڕێککەوتنە پێك هاتبوو لە ١٩ مادە بە مەبەستی هاوپەیمانی نێوان کوردو ئەرمەن .

[٣٢] بڕوانە مادەی ٦٢ و ٦٤ی سیڤەر

لێژنانە هاتە کایەوە دەسەڵاتی عوسمانی نەما و دەسەڵاتی ئەتاتورك هات و شکستی پێهێنا.

٥- لەدوای ئەو ڕێکەوتنامەیە لە کۆنفرانسی لەندەنیش ئەو خاڵانەیان باس نەکردەوە دواییش پابەند نەبوون پێیەوە ، تەنها ئەوەندە نەبێ بەو هۆیەوە چەرچەڵ لە کۆنگرەی قاهیرە ١٩٢١ لکاندنی باشوری کوردستانی کەمێك دواخست ، دواییش چەرچڵ لە حکومەت نەما.

٦- دەبێ لەیاد نەکەین هەموو ئەو زنجیرە کۆنگرانە کە لە کۆنگرەی سایکس-بیکۆ تا لۆزان بۆ دابەشکردن و لاواز کردنی دەوڵەتی عوسمانی و لەناوبردنی خەلافەتەکەی و دواخستنی ناوچەکە کراوە ، کوردیش بەشێکی ئەکتیڤی ناوچەکە بووە ، بەڵام بەهۆی ئەو بارودۆخە سیاسیەی کورد تێکەوت ، ئەو زیانە گشتیانەی لەبیر چووە لەبەر ئێش و ژانی تایبەتی خۆی ، هەر لەو زنجیرە کۆنگرانەش بوو کوردستان دابەشکرا.

٧- ئەو لیژنانەی لە مادەی (٦٢) پێشنیارکرا دەست بەکار نەبوون ، راپۆرتی داواکاری کوردەکان لەماوەی ساڵێك نەدرا بە (عصبە الامم) ، لە بەڵگەنامەکانی (عصبە الامم) کە لەبەردەستدایە تەنها ئەو داواکارییەی ١٩٢٥/١٢/١٦ لەو سەردەمە کەمتر پاڵپشت کراوەتە سەر مادەکانی سیڤەر ، لەلای کورد دەنگ و سەدایەکی زۆری نەبووە.

٨- هەروەك لە مادەی (٦٢) هاتووە بۆ لادانی هەر ئاستەنگێك لەبەردەم پەیڕەوکردنی ئەو مادانە وا بڕیار بوو هەرسێ لایەنی (بەریتانیا و فرنسا و ئیتالیا) راپۆرت بەرز بکەنەوە بۆ دەوڵەتەکەیان.. ئەوەشیان نەکرد.

٩- هەر (٥) مانگ دوای سیڤەر و مانگێك پێش کۆنگرەی قاهیرە برسی کۆکسی (حاکمی بەریتانیا لە عیراق) بەنوسراوی فەرمی ژ:٣٣٣٠/٤ی ١٩٢١/٢/٢٢ دەنێری بۆ حکومەتی تازەی عیراقی و فەرمانیان پێ دەکا کوردستانی خواروو بخەنە سەر عیراق .

١٠- ئەوەی زۆر گرنگە بووتریّ دەبینین لەمادەی (٢٧)ی سیڤەر خۆی سنوری نێوان تورکیا و میزۆپۆتامیای عەرەبی (عیراقی ئێستا) دیاری دەکا وەك ئەوە وابێت کە مادەی ٦٢ هەر بوونی نەبێت سەبارەت بە سنوری کوردستان .

وەرچەرخانێکی ترسناك لە سیڤەرەوە بۆلۆزان

(ئەو ئەدرەسە هاوتایە لەگەڵ وەرچەرخانی دەسەڵاتی عوسمانی بۆ تورکیای نوێ)

لەو کات و ساتانەی مۆرکردنی سیڤەر بەدواوە کەمال ئەتاتورك وەك ئەفسەرێکی نیشتمانی بەهێز بەو واقیعەی عوسمانی تێکەوتبوو قایل نەبوو ، پاڵی دایە شاخەکانی کوردستان و ئەنادۆڵ و توانی سەرکەوتنی مەزن بەسەر سوپای یۆنانیەکان بەدەست بهێنێ ، ناوبانگی پەیدا کرد ، لەسەرەتادا گوتاری ئایینی بەکاردەهێنا ، بەڵێنی درۆی بەکورد دا ، نیازەکانی خۆی تا ساڵی ١٩٢٤ بە تەواوی بەدەرنەخست ، کە نیازی وایە کۆتایی بە خەلافەت بهێنێ و رژێمێکی عەلمانی توند لە دەوڵەتێکی مۆدێرنی تورکیا پەیڕەو بکا ، تیایدا زمان و فەرهەنگی میللەتانی تری لێ قەدەغە بکات ، ئەو پیاوە جەماوەرێکی زۆری پەیداکرد و جاڕیشی دا کە رێکەوتننامەی سیڤەر بۆ تورکیا مەرگە ، بە هەموو شێوەیەك لەدژی وەستا ، کەوتە دژایەتی سوڵتانیش لە ئەستەمبۆل وبەخائن ناوی دەبرد چونکە (نوێنەری سوڵتان –هادی پاشا) سیڤەری مۆرکرد بوو ، دەستی کرد بە جموجۆڵی سیاسی و عەسکەری و جەماوەری لەناوەخۆ و لەسەر ئاستی ئیقلیمی و جیهانیش بێ وچان لە تەقەلادا بوو ، لە هەردوو ئاستدا سەرکەوتنی مەزنی بەدەستهێنا ، دوو کۆنگرەی خۆ دروست کردنی لە کوردستان بە پشتیوانی کوردە عەلمانی و سەرەك عەشیرەتەکان بەست ، بەرەبەرە ئەستەمبۆل و سوڵتانی لاوازی پەراوێز کرد ، ئەنجومەنی گەورەی تورکیای دروستکرد لە مانگی ١٩٢٠/٤ بەناوی (بێۆیچ تورکیلی مجلسی) ، بارەگای هەموو ئەو دام و دەزگایانەی لە ١٩٢٠وە بەرە بەرە خستە ئەنقەرە ، لەناوەخۆ لایەنە عەلمانیە کوردەکان و عەشایرەکانی بۆ لای خۆی کێش کرد ، بەرەبەرە خەڵکی بە سوڵتانەوە نەهێشت ، لەسەر ئاستی ئیقلیمی و جیهانیش ئەمریکا و یۆنان[٣٣] و ئیتاڵیا و فەڕەنسا سارد بون لە سیڤەر و پێیان وابوو زۆر لە قازانجی بەریتانیایە ، ئەتاتورك دەستی کرد بە سەودا و رێکەوتن و چارەسەری

---

[٣٣] هەرچەندە یۆنان دەیوت سیڤەر لە قازانجی بەریتانیایە، بەڵام هەر داوای جێبەجێ کردنی دەکرد و وەك دیڤید ماکدۆناڵد دەڵێ سەرۆك وەزیرانی ئەوکاتی یۆنان لایەنگیری دەوڵەتێکی کوردی بوو.

کێشەی سنور ، لە ١٩٢١/٣/١٣ لەگەڵ ئیتاڵیا رێکەوتن ، لە ١٩٢١/٣/١٦ قرمی دا بە روسیا، لەگەڵ فەڕەنسا لە ٢٠/ ١٩٢١/١٠ رێکەوتن و کلیلکاشی دا بە فەڕەنسا ، لە ١٩٢٠/٥/٣٠، لە هەمان کاتدا بە مادەی (٢٢)ی عوصبەالامم ومەرجەکانی ئینتدابی لەسەر میراتەکانی قایل بوو.. بەو شێوەیە خۆی توندوتۆڵ کرد و داوای ویلایەتی موسڵیش کردەوە و دوایی وازی لێ هێنا ، روسیا و ئەمریکا دژایەتی سیڤەریان کرد ، بەریتانیا و فەڕەنساش ساردبونەوە نەوەك تورکیا بکەوێتە باوەشی روسیای بەلشەفی ، بەپێی هەندێ سەرچاوە هەموو ئەو کار و کردەوانەی ئەتاتورك بریتی بوو لە رێکەوتن و سیناریۆیەکی مەزن بۆ لەناوبردنی خەلافەتی عوسمانی ، هێزەکانی هاوپەیمانان لە جەنگی جیهانی یەکەم گەیشتبوونە ئەستەمبۆل و سوڕابونەوە بۆ ئەنادۆل ، واتە دەیانتوانی ئەستەمبۆل داگیر بکەن و سوڵتانیش بەدیل بگرن ، بەڵام بەپێی شارەزایانی بەریتانی و فەڕەنسی ئەوکارە (واتە روخاندنی خەلافەت بەدەستی غەیرەدین) زیاتر هەست و نەستی موسڵمانانی جیهان قولتر دەکاتەوە بۆ زیندو کردنەوەی سیستەمی خەلافەت وەك چەند جاری پێشوو رویدابوو ، بۆیە ئەو شارەزایانە پێیان وابوو خەلافەت بەیەکجاری لەنێو دەچێ ئەگەر بەدەستی کۆمەڵێك بن کە بە ناو موسڵمان بن ، ئەوە بوو رۆڵی ئەتاتورك ، هەر بۆیەش رۆژئاوا و لایەنەکانی رێکەوتننامەی سیڤەر زەمینە سازییان بۆکرد ، گەیشتنە ئەو ئەنجامەی رێکەوتننامەی نوێ مۆربکەن لەگەڵ تورکیا ، لەدوای دەسەڵات گرتنە دەستی محافزین[34] لە بەریتانیا هەڵویستیان گۆڕا و لە ١٩٢٢/١٠/١١ بەریتانیا و ئەتاتورك رێکەوتنێکی تری مەیدانییان مۆرکرد ، لە ١٩٢١/٣/١٢ کۆنگرەی لەندەن کراو لەلایەن بەریتانیا (کیرزن) و لەلای تورکیا (بکر سامی) تەواو پاشگەزی لە سیڤەر و مافی کورد کرا ، ئەوەی جێبەجێ کرا تێپەر بوو بوو ئەو هەموو مەرجەی کە خرابووە سەر تورکیا لە قەرەبۆو قەدەغەکردنی چەك و قەبارەی هێزی عەسکەری وئیمتیازاتی کۆمپانیاکان و زۆر کاری گەورەتر چاوی لێ خشێنرایەوە بۆ ئەتاتورك ، ئەویش لەلای خۆی بەرەبەرە هەنگاوی لەدژی خەلافەت دەناو بەوشێوەیەی خوارەوە لە نێوان ١٩٢٠ هەتا ١٩٣٢ ئەو کارانەی کرد.

---

[34] لەمانگی ترشینی ١٩٢٢ محافزین هاتنە سەر حوکم رایان بەرامبەر کێشەی کورد و سیڤەر بەسەلبی گۆڕا و چەرچل لە وەزارەتی موستەعمەرات نەما کە زۆر لایەنگیری لە سیڤەر دەکرد.

١- لە ١٩٢٠/٧/١ یاسای جینائی هێنایە جێی سنورە شەرعیەكان.

٢- لە ١٩٢٢/١١/١ سەڵتەنیەتی هەڵوەشاندەوە و سوڵتان محەمەد واحدالدین دەركرا.

٣- لە ١٩٢٢ پایتەخت لە ئەستەمبۆل گواستەوە بۆ ئەنقەرە.

٤- لە ١٩٢٣/١٠/٢٩ خەلافەتی وەرچەرخاندە سەر كۆماری و ئەتاتوركیش بووە سەركۆمار.

٥- لە ١٩٢٤/٣/٣ خەلافەت هەڵوەشێنرایەوە.

٦-لە١٩٢٤/٤/٢٨دادگا شەرعیەكانی هەڵوەشاندەوە.

٧- لە ١٩٢٤/١٠/٤ یاسای مەدەنی سویسری بەسەر توركیا پیادەكرد.

٨- لە ١٩٢٨/٤/١٠ بەیەكجاری ئەو ماددەیەی دەڵێ (ئایینی فەرمی دەوڵەت ئیسلامە) لە دەستوری توركیا (ئەنایاسا) لادرا.

٩- لە ١٩٢٨/١١/١١ پیتە ئیسلامیەكان ، یان یاسا یانەتر بڵێین پیتە عوسمانیەكانی گۆڕی بۆ پیتی لاتینی .

هەموو ئەوانە هەنگاو و زەمینە سازی بوو بۆ گۆڕینی سیڤەر بۆ لۆزان ، داوەتنامە هات بۆ بەشداری كۆنگرەی لۆزان ، دوو جۆرە نوێنەر خۆی ئامادە كرد ، یەكیان نوێنەری سوڵتان ئەوی تر عیسمەت ئینینۆی نوێنەری ئەتاتورك ، نوێنەری سوڵتان دەركرا ، كۆنگرەی لۆزان بە ئامادەبوونی (بەریتانیا و فرنسا و ئیتالیا و یابان و یۆنان و رۆمانیا و سیرب و كرواتیا و سلۆڤینیا) لەلایەك و لەلای توركیاش عیسمەت ئینینۆ بەشداربوو (٦) مانگی خایاند ، تا گەیشتە رێكەوتننامەیەكی ١٤٣ ماددەیی تیایدا كۆمەڵێك خاك و ئاوی توركیا دۆڕاو ویلایەتی موسڵیش كەوتە سەر عێراق لە بەرامبەریشدا كۆمەڵێك مادەی سیڤەر بووە قوربانی ، لەنێویاندا هەر (٣) ماددەی ٦٢، ٦٣، ٦٤ . لەو رێكەوتننامەیە ١٢٨ جار ناوی توركیا تیاهاتبوو ، ٢ جاریش ناوی عیراق تەنانەت بە وشەیەكیش ناوی كورد و كوردستانی تیادا نەهاتبوو[٣٥] .

---

[٣٥] لە هەندێ سەرچاوەی وەك د.محمد شمزینی لە كتێبی (جولانەوەی رزگاری نیشتمانی) محمد شێرزاد لەكتێبی (نضال الاكراد)، سەلام ناوخۆش لە كتێبی (احتلال وتقسیم كوردستان)، د.قاسملو و چەندین كتێبی تر ئاماژەیان بە ماددەكانی (٣٨، ٣٩، ٤٠)ی لۆزان كردووە گوایە مافو ناوی كوردی تیاهاتووە، دوای ئەوەی بەوردی بەراوردمان كرد لەگەڵ دەقی رێكەوتننامەی لۆزان بە ئینگلیزیەكەی دەركەوت ناوی كوردی تیا نەهاتوە. بەڵام لە كتێبی (الحركة الكردیة في العصر الحدیث- لازاریف وحلیلي -

سەرەتای ستراتیژێکی لەنگ
رۆڵی کورد لەو وەرچەرخانە

دوای ئـەوەی ئـەزموونی (دەوڵـەتی هاوچـەرخ) بـە نـاز نـاوی (ئـەڵمانیای لاو) ، (ئیتاڵیـای لاو) ، (بـەریتانیای لاو)... هاتــە نێـو عوسمـانی ، لـەوێش بزوتنــەوەی (عوسمانی لاو) لەساڵی ١٨٦٥ سەری هەڵدا ، دوایی بوە تورکیـای لاو بـە سـەرۆکایەتی مدحت پاشا ، دوایی لەساڵی ١٨٨٩ بەبۆنەی یادی ١٠٠ ساڵەی شۆڕشی فەڕەنسی بـوو بە ئیتحادوالترقی.. مەبەست لەو بزوتنەوە (لاو) انە دروستکردنی دەوڵـەتێکی عـەلمانی مۆدێرن بوو لەسەر ترازی ئەوروپیەکان ، تـا لـە سـاڵی ١٩٠٨ ئیتحادیـەکان ئینقلابیـان کـرد و لـە ١٩١٤/١٠/٢٩ش دوای ئـەڵمانیا کـەوتن و چـوونە نێـو جـەنگی جیهـانی و شکستیان هێناو وڵاتی عوسمانی داگیر و دابەشکرا ، لە ماوەی عوسمانی لەگەڵ هەوراز و نشێو و سەلبی و ئیجابیشدا بەڵام بارودۆخی سیاسی کـورد لـە میللـەتانی تـر چاکتر بوو ، خاوەنی سەربەخۆیی خۆی بوو لەمیانەی ٦٠٠ ساڵ حـوکمی عوسمـانی سـەرجەم پـەلاماریان بـۆ بەشـەکانی کوردسـتان ناگاتـە (١٠) جـار ، باقیەکـەی تـر سـەروەری و سەربەخۆی بـووە ، بۆیـە بەشـداری کردنـی کـورد لـە ئۆپـۆزسـیۆنی عوسمـانی بـەناوی ئیتحـادوالترقی و عوسمـانی لاو ئەوەنـدە جێـی شـانازی نـەبوو ، لـە دامەزرێنـەرەکانی ئیتحاد والترقی چوارکەس بوون:

١- د.عبدالله جودت. ٢- د ئیسحاق سکوتلی. ٣- محمد رشید چـەرکەس. ٤- محمد تەمۆ. دووەکەی یەکەم کورد بون ، ئەوەی یەکەم کەس بوو بیری تۆرانی هێنایە نێو تورکیا شاعیرێکی کورد بوو بەناوی (زیا ئەلب کۆك) ، ئەوەی یەکەم کەسیش بیری پیتی لاتینی هێنا هـەر کـورد بـوو بـەناوی (د.عبـدالله جـودت) ، کۆمـەڵێك نـاوی تـری کوردی سـەر بـەو ڕەوشـەمان لـە پـێش تـر بـاس کـرد ، گرتنـە بـەری ئـەو سـتراتیژیە سەقەتە بـەردەوام بـوو لەگـەڵ مـستەفا ئـەتاتورکیش ، لـەوەوپێش باسـی هەڵوێستی

ص١١٧) ، ماددەکانی ٣٨، ٣٩ یان وەك خۆی گواستۆتەوە بێ ناوی کورد.

هـەردوو دەسـەڵاتی عـەلمانی ناسـیۆنالیزمی ئەنقـەرە و دەسـەڵاتی نیمـچە ئیـسلامی ئەستەمبۆلمان کرد ، سەبارەت بە دەوڵەتی کوردستانی گەورە ئەو ستراتیژیە سـەقەتە وایکرد بەشێکی زۆر لە کوردەکان لایـەنگیری ئـەتاتورك و ئەنقـەرە بکـەن ، هـەروەك (تۆماس بوا) لە کتێبی (تاریخ الاکراد) دەڵی : ئەگـەر کوردەکـان یارمـەتی ئـەتاتورکیان نەدابوایە سەرکەوتوو نەدەبوو ، ئـەتاتورك دوو کۆنگرەی خـۆ دروسـتکردنی ئەنجامـدا لـەژێر پارێزگـاری دەسـەڵاتی عەشـایەرە کوردەکـان ، یەکـەمیان لـە ئـەرزەرۆم لـە ۱۹۱۹/۷/۲۳ و دووەمیان لە ٤-۱۱/۹/۱۹۱۹ لە سیواس ، تـوانی عەلمانیـە کوردەکـان هەڵخەڵەتێنێ هەرچەندە بەشێکیش دڵسۆزبوون ، لە کۆنگرەی سیواس (خـالدبـەگ) بـە (حـسن خـیری) گـ وت چـەندە دەڕوانمـە ئـەو هاوپەیمانـەمان لەگـەڵ ئـەتاتورك ئـەوا تیژکردنی تیغە بۆ ملی خۆمان ، چونکە لەلای ئەسـتەمبۆل سـەربەخۆی تـەواو دراوە و بوەتە رێکەوتننامەی دوەلی لە سیڤەر ، ئیتر ئێمە بۆچی ئەو حـازرە بەقـەرز و گفتێکـی زارەکی کەمال ئەتاتورك بگۆڕینەوە ، واپێدەچێ ئەوکاتە هەموویان ئاگایان لەوە نەبێ کە لە ماددەی (۱)ی (میساقی نیشتمانی تورکیا)[٣٦] نکوڵی لەمافی کورد کرابوو ، ئینجا هـەر ئیحسان نـوری پاشا لـە ل۲۰ی کتێبەکـەی خـۆی (شۆرشـی نەتـەوەیی کـورد لـە تورکیـا) دەڵێ تورکـەکان لـە کـاتی لێـدانی ئەرمەنـەکان دەیـان گـووت بـا لـە (زۆ – ئەرمەن)تەواو بین نۆرەی (لۆ – کـورد) دێـت ، بـەهۆی ئـەو دوودڵیـە و گومانانـە بـوو سەرۆك عەشـیرەتەکان کۆبونـەوە و بـە نـاوی (هاوپـەیمانی هۆزەکـان)[*] نامەیـەکی (٥) پرسیاریان بۆ ئـەتاتورك نووسـی لـە ۱۹۱۷/۱۱/۱۵ تیایـدا داوایـان کردبـوو بۆیـان ڕوون بکاتەوە ئاخۆ ئەویش وەك سولتان ئامادەیە بەتەواوی دان بە سەر بەخۆیی کوردستان بنێت[٣٧] ؟

بـەکورتی لەگـەڵ سـەرهەڵدانی بـیری نەتـەوەیی و هـاتنی دەوڵـەتی هاوچـەرخ بـۆ ناوچەکە دوو پڕۆژە کەوتە کار لەنێو کورد:

[٣٦] ئەو میساقە لە ۱۹۲۰/۱/۲۸ دەرچوو ٦ماددەی سەرەکی بوو.

[*] پەیمانی عەشیرەتەکان ئەوەبوو:ئەگەر سێویان کەرت بکردبایە وهەریەکە پارچەکی بخواردبایە ئەوە پەیمان بوو .

[٣٧] هەر (٥) پرسیار لە کتێبەکانی :کوردستان من بدایە الحرب العالمیە الاولی الی نهایە مشکلە الموصل ص۲۰۹ ،هەروەها لە کتێبی جلیلی جەلیل و لازاریف وبەیتار نوری دەرسیمی وزۆر سەرچاوەی تر هەیە .

یەكەمیان: عەلمانیە كوردەكان بوو ، پێیان وابوو لەرێی عەلمانیەتی جیهانی و توركی مافی كورد دێتەدی و هاریكارییان كرد لەگەڵ ئیتحادوالترقی و كەمالیزم و دوایی شكستی هێنا و كورد كەوتە مەینەتی.

دوەمیان: لایەنە ئایینیەكان بوون ، ئەوان پێیان وابوو لەرێی ئەستەمبۆل و دەوڵەتی عوسمانی مافی كورد دێتە دی ، لەسەرەتا ئۆتۆنۆمی وكۆنفدرالی دوایش سەربەخۆیی ، بەدرەنگەوە رێكخراو و كورد پەروەرەكانی تریش هاتنە سەر ئەو رایە ، لە ٢٣/٤/ ١٩٢٠ شەریف پاشا بروسكەی رێزی بۆ سوڵتان لێدا لە بەرامبەر هەڵوێستی چاكی بەرامبەر كورد ، هەروەها لە ئەرشیفی وەزارەتی دەرەوەی بریتانی یاداشتێكی (یانەی ناوەندی كوردستان) تێدایە لە بەرواری ٢٠/ مارت/ ١٩٢٠ داوای سەربەخۆیی تەواوی كوردستان دەكا و نارەزایش دەردەبرن دژ بە فراوان كردنی سنوری ئەرمەن لە سەر حیسابی كورد[٣٨]، بەو شێوەیە هاتۆنەتە سەر رای شێخ عبدالقادر شمزینی و ئاینیەكان بۆ قۆناغەكانی سەربەخۆیی كوردستان لەگەڵ عوسمانی.

بۆیە لەنێو كوردیش بەوهۆیەوە بوونە دوو بەش هەریەكە لە شێخ عبدالقادر شمزینی و شریف پاشا و شێخ سەعید پیران و نەورەسی و هەندێ لە بەدرخانیەكان و هەندێ دەستەی تری كوردی و ئاینیەكان[٣٩] پێیان وابوو ئەوەی مستەفا ئەتاتورك دە یكا فرۆفێڵ و تاكتیكە و دەستكەوتەكانی كورد لە ئەستەمبۆل و پەیماننامەی سیڤەر هەڵدەوەشێنێتەوە[٤٠] ، بەشەكەی تر وەك لە بەلگەنامەی بریتانی لەلایەن جێگری

[٣٨] بروانە: كورد و كوردستان لە بەڵگەنامە نهێنییەكانی حكومەتی بەریتانیا- د.كمار مەزهەر ل٨٢

[٣٩] دیڤید ماكدۆنال ناوی لەوانە نابوو كوردی ئەستەمبۆلی.

[٤٠] بۆ وورد تر بروانە ئەو بەلگەنامەیەی بریتانی چۆن عبدالقادر شمزینی ئامۆژگاری ئەفەندی وسەرۆك عەشیرەتەكان دەكا كە دوای ئەتاتورك نەكەون مذكرة حول السيد عبدالقادر الشمزيني وسمكو

من المندوب السامي البريطاني / القسطنطينية (٢٠ مايس ١٩٢٢)

......

وأشتكى السيد عبدالقادر بأن كل المناشدات التي قدمها للحكومة صاحب الجلالة لم تلق آذاناً صاغية و أنه فشل في كسب ثقة جلالته. وكرّر، كما فعل ذلك عدة مرات، بأنه كان في موقع يساعده على السيطرة على الكرد في الولايات الشمالية الشرقية، لو أعطيت له الفرصة للتحرك. وأكد هذه المرة وبثقة على قدرته بإقناع سمكو للعمل وفق مصالحنا وأضاف أنه لا طائل من الاعتماد على أشخاص مثل مصطفى باشا وآخرين الذين يحومون هنا وهناك. هؤلاء ليس لهم تأثير حقيقي على الكرد.

مەندوبی سامی بریتانی لە١٨/ مایس/ ١٩٢٠ ناردوە و دەڵێ (ناحەزانی سەید عبدالقادر بریتین لە دەستەیەکی زۆر لەیەك نەچوو هی ئەوتۆیان تێدایە زۆر حەزیان لە سەربەخۆیی کورد نیە ، زیاتر لەگەل ئەتاتورك ڕۆیشتون)[41][42] ، بەو شێوەیە پیاوانی کوردی وەك : حسن خەیری ، برنجی زادە ، زولفی بەگزادە ..هەڵخەڵەتان و بەشێکی تری وەك :عیسمەت ئینینۆ ، زیاکۆك ئەلب ، علی سائیب ،...زۆری تری کورد کەوتنە خزمەتی تۆرانیەت ، لە ڕاستیدا سەرچاوەی جیاوازیەکانیان لەوەوە دێت **ئاینیەکان بانگێشەی برایەتی تورك و کوردیان لە چوارچێوەی جامیعەی ئیسلامی دەکرد ، هەرچی ئەو بەشە عەلمانیە کوردە بوو بانگێشەی برایەتی کورد و تورکیان لە چوارچێوەی دەولەتی مۆدێرنی تورکیا بە سەرکردایەتی ئەتاتورك دەکرد**[43] ، بۆیە ئەوانە زۆر لایەنگیری سیڤەر و پڕۆژەی دەولەتی کوردیان نەکردوە ، زیاتر ئاینیەکان بە نەخشە و پلان بوون بۆ ئەو مەبەستە ، سمکۆش لەلای خۆیەوە بە پشت بەستن بە سیڤەر حکومەتێکی دروستکرد لەساڵی ١٩٢٢ ، بەڵام عەلمانی و عەشایرە کوردەکان لاگیری ئەتاتورکیان کرد و هەتا لە کوردستانی خوراووش ئەو دووبەرەکیە روویدا ، لەکاتێکدا شێخ محمود و زانایانی ئایینی پێیان وابوو لەرێی ئەستەمبۆل و سوڵتانەوە مافی میللەتی کورد زامن کراوە و بوەتە بەڵگەنامەی نێودەوڵەتی و عەلی ئیحسان پاشا بەناوی سوڵتانی عوسمانی لە ١٩١٨/١٠/٣ بروسکەی دان پێهێنانی بۆ حکومەتی شێخ مەحمود کردوە و وەك (مەلیك) ناساندویەتی ، کەچی لایەنە عەلمانیەکەی نێو حکومەتی شێخ مەحمود لەوانەش رەفیق حیلمی لاگیری ئەتاتورکی کرد و هەرخۆی لە (یاداشتەکانی) دەڵێ شێخ مەحمود لە پاداشی ئەو چاکەیەی سوڵتان بۆ کورد فەروەیەکی بەدیاری پێدا ناردم بۆ سوڵتان لە ئەستەمبۆل ، کەچی ئەو چوو بۆ ئەنقەرە و دایە ئەتاتورك و تاقمەکەی و زەماوەندی مەی خواردنەوەیان کردوە لەگەل

---

[41] دەقی ئەو بەلگەنامەی لە پێشوتر لەئیجابیەکانی سیڤەر بڵاوکرایتەوە .

[42] بڕوانە: بەلگەنامەی بریتانی ژ: ٦٢٠/م -١٧٤٢ لە ل٧٧ی کتێبی کوردو کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنیەکانی حکومەتی بریتانیادا بڵاو کرایتەوە .

[43] بۆ تێگەیشتن زیاتر بە ووردی مێژووی دعبدالله جودت بخوێنەوە لەکتێبی: (القومیە الکردیە ود عبدالله جودت) خۆی بە نازناوی کوردی- تورکی ناوزەد کردووە .

كەمالیەكان[٤٤]، بەو شێوەیە دەنگی عەشایەری و لایەنە عەلمانیەكان زاڵتر بوو ، لەگەڵ مستەفا كەمال كەوتن ، لەوەش زیاتر خوێندكارانی كورد لە ئەوروپا بەو پیاوە هەڵخەڵەتا بوون و یارمەتییان بۆ ئەتاتورك كۆ دەكردەوە ، بەپێی بەڵگەنامەی بەریتانی ژ:٢١ لە ١٩٢٩/٤/١٨ بۆ وەزیری دەرەوەی بەریتانیا نوسراوە دەڵێ: مانگانە یارمەتی٦٠,٠٠٠$ یان بۆ ئەتاتورك دەنارد تا بزوتنەوەی خۆیبوون تێیانیگەیاند كە ئەتاتورك چیە و یارمەتیەكەی پێ وەستاندن ، تەنانەت ئیحسان پاشاش كە لەدواییدا لە ١٩٢٧بە شۆڕشی ئاگریداغ هەڵسا ، لایەنگیری ئەتاتوركی كرد و ئەفسەری بەرپرس بوو لە سەربازگەی ئەستەمبۆل و تەسلیمی ئەتاتوركی كرد لە دژی سوڵتان[٤٥]، بەو شێوەیە كوردە رۆشنبیر و لائیك (عەلمانی) و سەرۆك عەشیرەتەكان بەشداریی و پشت گیریان لە دام و دەزگا و حكومەت و پەرلەمانی ئەتاتورك كرد لەژێر ناوی (برایەتی كورد و تورك لە دەوڵەتی توركیای نوێ).

د.عبدالله جودت دەڵێ: "لە ئەنجومەنی توركیا– پەرلەمان (بیویج مجلس)[٤٦] كورد ٧٢ ئەندامی هەبوو ، بە سەرۆكایەتی (حسن خیری– نوێنەری دەرسیم) ، هەر بەو رەوتەش ئەتاتورك توانی بەوانە بسەلمێنێ كە كورد جیابونەوەی لەگەڵ توركی برای ناوێت و سیڤەری ناوێت و سوڵتان و ئەستەمبۆل و شێخ عبدالقادری شەمزینی و شێخ سەعیدی پیرانیان بە نەفام و رێزتێكدەری میللەتانی برا لە قەڵەم دا ، بەو شێوەیە مستەفا كەمال وەفدێكی رێكخست بۆ كۆنگرەی لۆزان كە پێكهاتبوو لە سەرۆكەكەی (عیسمەت ئینینۆ) و دوو كوردیش لەگەڵیدا بەناوی (عارف محمد برنجی زادە ، زولفی بەگزادە) ، ئەوانە بەناوی كورد چوون لەوێ وتیان ئێمە سیڤەر مان ناوێ لۆزانمان دەوێ ، لەنێو پەرلەمانی ئەنقەرەش حەسەن خەیری بە جلی كوردی دەوامی دەكرد و بە بێ تەل بەردەوام بروسكەی بۆ كۆنگرەی لۆزان لێدەدا و دەیوت ئێمە سیڤەرمان ناوێت و لۆزانمان دەوێت ، سوڵتان واحدالدین–مان ناوێ ، مستەفا كەمالمان دەوێ ، خەلافەتی عوسمانیمان ناوێ توركیای نوێمان دەوێت ، شەریعەتمان ناوێ دەستورێكی عەلمانیمان دەوێت . لۆزان مۆر كرا بێ ئەوەی ناوی كوردی تێدا هەبێ .

---

[٤٤] رەفیق حلمی –یاداشت ل٩٧ ول١٢٥

[٤٥] بڕوانە: شۆڕشی ئاگری داغ- ئیحسان نوری پاشا- ل٢٢

[٤٦] ئەو ئەنجومەنە لە كۆنگرەی سیواس لەمانگی تشرینی ١٩٢٠ بناغەی دانرا.

بەم شێوەیە سیڤەر وەرچەرخا بۆ لۆزان ، کوردیش کەوتە مەینەتی و پارچە پارچە بوو ، ناوی لەسەر نەخشە و کۆنگرە نێودەوڵەتیەکان سڕایەوە ، لەولایەش کە ئەتاتورك تەواو لە سیڤەر و ئەستەمبۆل رزگاربوو ، دەستی کرد بە گرتن و لەسێدارەدانی سەرکردە کوردەکان و پێداهات بە دۆستەکانی و حەسەن خەیری و برنجی زادە و زولفی بەکزادەشی تیرباران کرد ، سەرۆکی دادگا ناوی (صائب پاشا) بوو ، توهمەکەش ئەوەبوو ئەوانە بە پێشێلکاری یاسای (جوداخوازی) جلوبەرگی کوردییان لەبەرکردووە ، وەسیەتێکی خەمناکی ئەوانە تۆمارکراوە لەلایەن خەڵکی ناوچەکە بۆ نەوەکانیان دەگێڕنەوەو[٤٧] دەڵێن هەرسێکیان لەکاتی لەسێدارەدان وتیان: ئێمە هەڵەی گەورەما ن بەرامبەر کورد کرد ، ئێمە هۆیەك بووین لە شکستی کورد ، بۆیە گۆڕێکمان لەسەر رێی دیاربەکر بۆ لێبدەن ، لەسەر کێلی گۆڕەکەمان بنوسن: هەر کوردێك بێرەدا رەت بوو بەردێکمان تێبگرێت.. چونکە ئێمە خیانەتمان بە کورد و زانایانی ئاینی کرد ، بەو شێوەیە لۆزان هاتەدی و ئینجا سەرکردە ئایینیەکان هەڵسانەوە و دەستیان بە شۆڕش کرد و یەکەم شۆڕش لە دژی لۆزان و ئەتاتورك بۆ گێڕانەوەی سیڤەر و سوڵتان کرا لەلایەن شێخ سەعیدی پیران بوو لە ساڵی١٩٢٥ خەریك بوو سەرکەوی بەڵام دوایی شکستی هێنا . لەلای عیراقیش برسی کۆکس بە نوسراوێکی فەرمی ژ: ٤\٣٣٣٠ لە١٩٢١/٢/٢٢ داوای لە حکومەتی عیراقی دروست کراو کرد تا کوردستان بخەنە سەر عیراق[٤٨] .

[٤٧] هەروەها د جبار قادر لە مێزگردێکی تەلەفزیۆنی میدیا باسی ئەو بەسەرهاتەی کرد .
[٤٨] بڕوانە : تاریخ الوزارات ص٣٤

هۆیەكانی جێبەجێ نەبوونی ماددەكانی (٦٢-٦٤)

وەك لەوەوپێش باسمانكرد بەشە هەرە گرنگەكانی سیڤەر جێبەجێ كرا ، بەڵام ئەگەر بەوردتر سەیر بكەین دەبینین جێبەجێ كردنەكەی بەیاسایی نەبوە ، بەڵكو بەپێی دیفاكتۆ و هێزی عەسكەری بووە ، ئەوەی لەژێر كۆنترۆڵی توركیا بوو پەیڕەو نەكرا ، ئەوەی بەدەریش بوو پەیرەو كران، ماددەكانی٦٦-٨٣ سەبارەت بە سمیرنا كاڵ بۆوە لەگەڵ سەركەوتنەكانی ئەتاتورك ، لەگەڵ دروستبوونی سەرهەڵدانی توركیای نوێ مادەكانی سەبارەت بە خودی توركیا و قەبارەی سوپا و چەك و قەرەبۆش... كاڵ بۆوە لەگەڵ شكستی كورد ، مادەكانی سەبارەت بە ئەرمەنیش (٨٩-٩٣) جێبەجێ نەكرا ، كەچی لە ماددەی (٩٥) بە ئاماژەیەكی لابەلا و سادە بە بەڵێنی بەلفۆر كراو لە سالی ١٩٤٨ئیسرائیلی پێ دروست بوو ، دەبینین ٣ مادەی زەقی سیڤەر بۆ كوردستان نەبوە كەم ترین ماف ، لەو بارەیەوە كۆمەلێك هۆكار باس كراوە لەلایەن بریتانیا ، یەكێكیان هەڵدەبژێرین كەلەگەل ڕەوتی بابەتەكەمان گونجاوە ، (دی رۆبیك) لە بروسكەیەكی دا بۆ كیرزۆن ویەكێكی تریش بۆ ویلسون دەلێ :(ئەو چالاكیانەی شریف پاشا دەیكا تەنها بەناوی خۆیەتی نوێنەری كەس ناكا ، چ لەو ڕێكەوتنەی لەگەڵ ئەرمەنیەكان چ لە كۆنگرەكانی نێو دەولەتی) ، هەلبەتە زۆر ڕوونە لەهەموو بەشەكانی كوردستان بروسكە نێردرا كە شریف پاشا نوێنەرە ، بەشێك لە مێژوونوسی كوردیش دەلێن سەركردە ئاینیەكان شریف پاشایان بە نوێنەری خۆیان نەناسیوە ، بەڵام ڕاستیەكەی ئەوەیە یەكەم جار لەلای ئەوان هەڵبژێردرا ، شریف پاشا زاوای سەرۆك وەزیرانی عوسمانی (سەدرل ئەلئەعزەم) سعید حلیم پاشا و نەوەی محمد علی پاشای میسر بوو ، (زنار سلۆپی) دەلێت: یەكەم جاركۆمەلەی ژیانەوەی كورد شریف پاشای بە نوێنەر دەست نیشان كرد كە شیخ سعیدی نەوڕەسی* دامەزرێنەری بوو [٤٩]،شیخ عبدالقادریش هەم لایەنگری لە ڕێكەوتنەكەی شریف پاشا و ئەرمەن كرد و هەم بەتایبەت وەڵامی بەنوسراو بۆ (دی رۆبیك) نارد كە نوێنەری شەرعی كورد شریف

[٤٩] بڕوانە قضایا القومیات واثرهاعلی العلاقات الدولیة ص٩٢

پاشایە[٥٠]، لەنامەیەکی تردا کەلەبەڵگەنامەی بریتـانی دۆزراوەتـەوە لەلایـەن (نـشینگەی کۆمیسێری باڵای نهێنـی-أ-) لـە ١٩٢٤/١٢/٤ بـۆ سـکرتێری موسـتەعمەراتی نـاردووە ناوی کۆمەڵێك لەسەرکردە دیارەکانی ئاینی و لائیکی کوردی ناوچە جیاجیاکانی تیایـە بـۆ بەنوێنــەر کردنــی شــریف پاشــا[٥١]، بــەو شــێوەیەش سمکــۆ و شــێخ محمــود و ســەرکردەکانی تــریش ، کەواتــە بریتانیــا لــە هەنجــەت گــەڕاوە ، بــا بــزانین هۆیــە ڕاستەقینەکانی جێبەجێ نەبوونی سیڤەر چی بوو:

١- ســەرکەوتنی ئــەتاتورك وئەنقــەرە و مدرســەی عــەلمانی بەســەر ســولتان و ئەستەمبۆل ومدرسەی ئیسلامی .

٢- سەرکەوتنەکانی ئەتاتورك لە هەردوو بەرەی جەنگی ڕۆژئاواو خوارووە.

٣- گۆڕانی حکومەتی بەریتانیا (چەرچل) بە محافزین ، ئەتاتۆرك بە سولتان ، لـە ئیتالیا و فرنساش گۆڕان بوو .. هەموو ئەوانە لە قـازانجی پێـشهاتەکانی نـوێی تورکیـا بوو .

٤- ڕێکەوتنەکانی ئەتاتورك لەگەڵ روسیا و فەڕەنسا و بەریتانیا و ئەڵمانیا.

٥- نەگەیشتنی هێزەکانی هاوپەیمانان بۆتەواوی کوردستان.

٦- بەشـێکیش دەکەوێتـە ئەسـتۆی کـورد خـۆی و بەشـێکیش لـە ئەسـتۆی سـاغ نەبونەوەی مادەکانی سیڤەرە.

٧- چاوتیبرینی بەریتانیا لە ویلایەتی موسڵ و سازشکردن لەسەری.

٨- ئەمریکاو باقی وولاتانی تر زۆر سور نەبوون لە سەر جێ بە جێ کردنـی سـیڤەر و دەیـان گـو ت هــەمووی لـە قــازانجی بــەریتانی داڕێـژراوە ، تەنانـەت ئـەمریکا لـە ١٤ بنەماکەی (ویلسۆن) یش پەشێمان بۆوە سـەبارەت بـە مـافی چارەنووسـی میللـەتان ، هــەروەها فرنـسا و بریتانیـاش لـە لێدوانـە هاوبەشـە بەناوبانگەکـەی ڕۆژی١٩١٨/١٠/٧ سەبارەت بە مافی چارەنووس پەشێمان بوونەوە ، فرنسا یەکـەم وولاَت بـوو هەیبـەتی سیڤەری شـکاند و دانـی بـە تورکیـای نـوێ هێنـا ، دوای ئـەو ئیتالیـا بـوو ، روسـیای بەلـشەفیش پـشتی ئـەتاتورکی گـرت و یەکـەم کۆبونـەوەیان لـە١٩١٩/٦/٢١ لـە نێـوان

---

[٥٠] بڕوانە : سیاسة البریطانیة العظمی تجاه مستقبل کردستان ص١٩٨-١٩٩

[٥١] دەقی نامەکە لە بەلگەنامەی ژ:٤٧ ی کتێبی کۆمەلەو ڕێکخراوە کوردیەکان لە بەلگەنامەکانی بریتانی وفرنسی ل١٦٦- بخوێنەوە .

ئەتاتورك وسیمن بودێنی گرێدرا بۆ یارمەتی سەربازی توركیا ، ئـەمریكاش لـەدژی ئـەو هەنگاوانەی بریتـانی وەسـتا و داوای (سیاسـه البـاب المفتـوح)كـرد و لیژنـەی (كنگ- كراینی) بـۆ ناوچـەكە دروسـت كـرد و داوای كـرد هـەموو ئـەو ناوچـانەی لـە عوسمـانی جیاكراوە بخرێتە سەر مومتەلەكاتی (عصبه الامـم) ، بـەو شـێوەیە لەسـەر یـەك ڕەئـی نەبوون و هێزی جیّ بەجیّ كردنی سیڤەریان لاواز كرد.

كاریگەری یاسایی و سیاسی سیڤەر بەسەر دۆخی ئێستای كورد ئایا سـیڤەر لەرووی یاساییەوە هەڵوەشاوەتەوە؟

هنـری بوانكاریـەی سـەرۆكی فرنـسی ئەوسـا وەسـفی سـیڤەری كـرد و گووتبـووی سـیڤەریش شـكا وەك شـكانی ئـەو كاشـی و فەخفوریانـەی لـە شـاری سـیڤەر دروسـت دەكریّ [*] ، ئایا دەكریّ بە لێدوانێكی وا سادە وابزانین كۆتایی بە سیڤەر هات ؟

لەبەر ئەوەی لەو بابەتـە نەكۆڵراوەتـەوە وا پێویـست دەكـا بناغەیـەكی لـۆجیكی و ئەكادیمی بۆ دابڕێژرێت ، با بزانین ئەو پاساوە یاساییانەی دەتوانین بیكەینە بناغە بـۆ ئـەوەی بتـوانین بڵـێین سـیڤەر هەڵنەوەشـاوەتەوە چـین ، لەبەرامبـەر پاسـاوەكانی هەڵوەشاوەیی چیە ، لەوە وەش پێویـست بـەوە دەكـا بـشزانین ئـاخۆ ڕێكەوتننامـەی نێودەوڵەتی چۆن دروست دەبیّ و چۆن هەڵدەوەشێتەوە ، ڕەنگە لەسەرەتاوە وەڵامی ئەوەمان دابێتەوە كە سـیڤەر چـۆن گرێـدرا ، مـاوە بـزانین پاسـاوی هـەردوولا چـیە ، ئاخۆ ئەگەر پارێزەرێكی نێودەوڵـەتی بـۆ كـورد تـەرخانكرا لـەو كێـشەیە بپێـچێتەوە ، وەلا م و پاساوی توركیا و عێراق و سـوریا چ دەبـیّ (بەتایبـەتی توركیـا) ، چـۆن كـورد دەتوانیّ هەندیّ هاوبەشی نێودەوڵەتی بۆ خۆی پەیدا بكا لەو كێشە یاساییە؟ بۆ نمونە ئەرمینیاش بەشـی لـە ئـەنادۆل پـی درا ، یـان (ئـەزمیر) بـۆ یۆنـان ، ئـاخۆ دەتـوانین پارێزەرێكی هاوبەش بگرین تا دۆزەكە بگاتە ئاستی نێو دەولەتی ، یـان هـەر خۆمـان پارێزەرێكی بۆ بگرین بەلگەی یاسایی چی پیّ بدەین ؟

أ/- ئەوانەی دەڵێن سیڤەر هەڵوەشاوەتەوە ، پاساوەكانیان ئەوانەی خوارەوەیە:

[*] شاری سیڤەر لە فرنسایەو ئەو كات بە دروست كردنی ئەو جۆرە كەل وپەلانە بەناو بانگ بوو .

١- رێکەوتننامەی نێودەوڵەتی هەڵدەوەشێتەوە ئەگەر شەخسیەتی یاسایی لەدەستدا و ئەوە بوو عوسمانی لەنێوچوو ، بۆیە سیڤەریش لەگەلیدا هەڵوەشایەوە.

٢- ئەو رێکەوتنامەیە هەر لە بنەچەدا یاسایی نەبوو چونکە لەنێوان لایەنی سەرکەوتوو لایەنی ژێر کەوتوو بوو.

٣- لە دوایدا رێکەوتنێکی تر لە لۆزان کرا سیڤەری هەڵوەشاندەوە.

٤- هەر خۆی رێکەوتننامە ی نێودەوڵەتی ئەگەر ماوەیەك بەسەرچوو ئیشی پێ نەکرا ئیکس پایەر دەبێ و بە هەڵوەشاوە حسابە.

٥- ئەنجومەنی مەزنی (پەرلەمان) و میساقی نیشتمانی تورکی تەسدیقی نەکرد.

٦- کورد داوای جیابونەوەیان نەکرد لەگەڵ تورکیای نوێ.

٧- ئەوەی هەڵی وەشاندوەتەوە (تورکیای نوێ) ئەوا وڵاتێکی فەرمیە و ئەندامە لە نەتەوە یەکگرتوەکان.

٨- لە کۆنفرانسی لەندەن(٢١/٢-١٢/٣/ ١٩٢١) بە ئامادەبوونی بەریتانیا لایەنی تورکیا داوای کرد مادەکانی سەبارەت بە کوردستان هەموار بکرێت ، ئەوەش نیشانەی ئەوەیە پێی قایل نەبووە .

٩-ناوی کوردستان لە لیستی ئینتدابەکان نەهات .

١٠-هەموو ولاتانی هاوپەیمانان پە شێمان بوونەوە بەدیلی تریان پێشنیار کرد لە سەرووی هەموان ئەمریکا .

<u>ب/-</u> ئەوانەی دەڵێن هەڵنەوەشاوەتەوە ، یاخود دروستتر ئەوە پێویستە پارێزەرە یاساییەکەی کورد چی بڵێ و پاساوی چی هەیە بۆ وەڵام ، دەکرێ ئەوانەی خوارەوە پاساوەکانی بێت:

١- پێناسی رێکەوتننامەی نێودەوڵەتی رەگەزی (ئارزەوومەندانەی) تێدایە و لەوێش نوێنەری عوسمانی بە ئارەزووی خۆی دوای (٢) ساڵ لە تەواو بونی جەنگ هاتووە و مۆری کردووە ، واتە بە زۆر نەبووە ، ئەگەر بە زۆریش بێت هەر بەشێکە لە رێکەوتننامەی نێودەوڵەتی مادام خودی نوێنەرەکە زۆری لێنەکراوە ، لەڕاستیدا ڕێکەوتنامەی فرسای ١٩١٩/٧/٢٨ لەگەل ئەلمانیا بە زۆر بوو ، بۆیە تا سیستەمی حوکم نەگۆڕا و لە ئیمپراتۆری بوە کۆماری ئینجا مۆرکرا .

٢- بەشی هەرەبنچینەی ئەو ڕێکەوتننامەیە جێبەجێ کراو وڵاتانی ناوچەکە لەسەر ئەو بنچینەیە دروستبووە ، تەنانەت تورکیای نوێش پابەند بوو بەو ڕێکەوتنە و مەرجەکانی قەبوڵ کرد و ڕوبەر و قەبارەی ئاوا مایەوە ، ئەگەر سیڤەر هەڵوەشابێتەوە یان هەر لە بنچینەدا یاسایی نەبێ ئەوا ئەو پرسیارە یاساییە دەکەوێتە سەر عێراق و سوریا و حیجاز و خودی تورکیاش... کە دەوڵەتی یاسایی نین تەنها دیفاکتۆن ، تەنانەت ئیسرائیل[٥٢] لە ١٩٤٨ و سودان و لیبیا لە ١٩٥٢ بەپاڵپشت بە سیڤەر سەربەخۆییان وەرگرت واتە ٣٢ سال دوای مۆرکردنی.

٣- تورکیای نوێش بەپێی پەیماننامەی (فرانکلین-بۆیۆن) دانی بە سیستەمی ئینتداب نا کە لە سیڤەر دروست بوو ، ئینجا تورکیا خۆی بە میراتگری عوسمانی هەژمار دەکا بۆیە داوای ویلایەتی موسڵی کردەوە ، ئەوەش کۆمەڵێك مافی یاسایی دەخاتە ئەستۆی و لەپێش هەموان جێبەجێ کردنی تەواوی مادەکانی سیڤەر بە مادەکانی (٦٢، ٦٣، ٦٤) یشەوە.

٤- لەکێشەی ویلایەتی موسل پاساوەکانی بریتانی و تورکیش هەر گەڕانەوە و پالپشت بوو بۆ ئەو ڕێکەوتنامەیە .

٥- مادەکانی (٦٢، ٦٣، ٦٤) ی سەبارەت بە کوردستان نەك هەر (بەزۆری بوو یان بەزۆری نەبوو) بەڵکو لەوپەڕی ئارەزوومەندانە بوو ، چونکە لەپێش سیڤەریش لە هەردوولای پەیماننامەکە ئەو بەندانەی تیا هاتبوو ، لەلای عوسمانی ئەو مادانە بە دوو قۆلی عوسمانی و کوردی مۆر کرابوو (هەروەك لە بەشی گرنگی سیڤەر باسمان کرد) ، لەلای هاوپەیمانیش: لە سەرەتای سەدەی ١٩ بەڵێنی وا هەیە[٥٣]، کۆنگرەی بەرلینی ١٨٧٨[*] ، کۆنگرەی پاریسی ١٩٠٢، کۆنگرەی سان ریمۆ ی ١٩٢٠، و لەپێش ئەویش لە کۆنگرەی ئاشتی لە ٣٠/ ١/١٩١٩ هاوپەیمانان و وولاتانی سەر بەوان ڕێکەوتن کە ئەرمینیا و کوردستان و میزۆپۆتۆمیا و فلستین ولاتانی عربیش لە عوسمانی جیا

[٥٢] لە ٢٩/١١/١٩٤٧بڕیاڕی ژ:١٨١ی خولی (٢)لە نەتەوە یەکگرتوەکان دەرچوو بۆدابەشی فلستین وبەرجەستەی ڕێکەوتنامەی سیڤەر .

[٥٣] بڕوانە کتێبەکانی محمدمحمد الصلابی .

[*] لایەنەکانی بەشداربووی کۆنگرە بریتی بوون لە : ئەلمانیا، بریتانیا، فرنسا، ئیتالیا،،روسیا، پروسیا، مەجەر ، عوسمانی .

بکرێتەوە ، لە سەر ئەو بنچینەیە شریف پاشا لە(١-٢١)/٣/١٩٢٠وەك نوینەری کورد دوو نەخشەی کوردستان پێش کەش بە کۆنگرەی ئاشتی کرد.

٦- ئەگەر (شەخسیەتی یاسایی) عوسمانی لەنێوچوو و تورکیای نوێش خۆی بە میراتگری عوسمانی نەزانی (هەرواشە) ئەوا چۆن دەتوانی لەجیاتی ئەو ڕێکەوتننامەی سیڤەر بە لۆزان بگۆڕێ ، واتە حوکمی یاسایی ماوە.

٧- دەوڵەتی عوسمانی تا ساڵی ١٩٢٤ مایەوە و هەڵی نەوەشاندەوە ، لەو ماو ەیەش هەر ڕەزامەندی بۆ ئەو ڕێکەوتنە بەردەوام بووە و هیچ بەلگەیەك نیە پابەند نەبوونی خۆی ڕاگەیاندبێ .

٨- هیچ مادەیەك لە (لۆزان) ئاماژە بە هەڵوەشاندنەوەی سیڤەر ناکا بەلکو پالپشتی دەکاتە سەر ، ئەوەش بەلگەیە لە سەر قایلی تورکیا پێی .

٩- ئەوکاتە کە سیڤەر گرێدرا (پەرلەمان)ی تورکیا لەسەر زەوی لەدایك نەبوبو ، سیڤەر لە ١٠/ ٨/١٩٢٠ کرا ، کەچی پەرلەمانی تورکیا (بویج ماجلس) لە مانگی ٤/١٩٢٠ لە سیواس تەنها بڕیاری لەسەر درابوو ، تەنانەت حکومەتەکەی ئەنقەرەش دانی پیا نەهێنرابوو . ئینجا مەرج نیە پەسەند کردنی پەرلەمانی بوێ هەروەك سیستەمی فرنسی پێویستی بەوە نیە ، سەرەڕای هەموو ئەوانەش سیستەمی عوسمانی و دەستورەکەی ئەو دەسەڵاتەی بە سوڵتان و سەدری ئەعزەم دابوو.

١٠- باشترین بەڵگە بۆ ئەوەی بزانین خواست و رای گشتی کورد ئاخۆ جیابونەوە بوو لەگەڵ تورکیای نوێ یاخود نا ئەوا شۆڕش و ڕاپەڕینەکان وەڵامە ، بەتایبەتی شۆڕشی ١٩٢٥ی شێخ سەعید ودوایش ئاگری ئیحسان پاشا ، ئەوەی لەگەڵ ئەتاتورك بوو هەندێ لائیکی کورد و هەندێ سەرۆك عەشیرەت بوون ، تەنانەت ئەگەر ئەوەش ببێتە بنچینە هەر ئیجابیە ، چونکە ئەتاتورك تورکیای نوێی بە (شراکە) دروستکرد لەنێوان کورد و تورك ، تورکیای نوێ لە کۆنگرەی سیواس بناغە ڕێژ کرا و یەکەم مادەی بریتی بوو لە دروست کردنی دەولەتی تورکیا بۆ هەردوو نەتەوەی تورك و کورد ، دوای (وەك رۆبەرت ئولسن) دەڵێ :لە ١٠/٢/١٩٢٢پەرلەمانی تورکیا بڕیاری سەربەخۆیی کوردستان لە ١٨ مادەدا گفتوگۆ کرد * ، کوا ئەو بەڵێنانە ئێستا زمانیشی

* وا پێدەچێ مادەکان ڕوون نەبن بۆیە لە کۆی ٧٢ پەرلەمانتاری کورد ٦٤ یان ناقایل بوون پێی دوا خرا .

لێ قەدەغە کردون ، ئەگەر بەهۆی لۆزان وبەڵێنەکانی تورك سیڤەر هەلوەشایەوە دەبا ئەو بەڵێنانە جێبەجێ بکرێ.

١١- تەنانەت مادەکانی (٣٨-٤٠)ی لۆزانیشی جێ بەجێ نەکرد کە تەئکید لە مادەکانی (١٤١ و١٤٥)ی سیڤەر دەکا و تیایدا هاتوە: جیاوازی نەکا لەسەر بنچینەی زمان و ڕەگەز و ئاین و..هتد.

١٢- هەر بەهۆی سیڤەر و هەڵوێستی عوسمانی بەرامبەر کورد لە (میساقی نیشتمانی) کە پێکهاتبوو لە ٦/ مادده، لەمادەی یەکەم دانیان نابوو بە ئەحکامی سیڤەر و سەربەخۆی میللەتی غەیرە تورك.

١٣- لە کۆنفرانسی لەندەن کە لە ٢/٢١ هەتا ٣/١٢)ی ١٩٢١ی خایاند ، بەریتانیا و هەردوو نوێنەری عوسمانی و کەمالی ئامادە بوون ، تەنها نوێنەری کەمالی داوای هەموار کردنی سیڤەری دەکرد ، بەڵام مۆرنەکرا لەلایەن نوێنەری عوسمانی ، ئەو کاتیش هەر عوسمانی فەرمی بوون نەك کەمالی ، ئەوەش بووە هۆی ئەوەی لەلایەن (عصبە الامم) نوێنەر دیاری بکرێ و بڕیارێکی یاسایشی لەسەرەتای ساڵی ١٩٢٢ دەربکرێ و سەرنجی هێزەکانی هاوپەیمانانی راکێشا بۆ زامنکردنی مافی کورد کە لە سیفر هاتبوو.

١٤- سەبارەت بەوەی گوایە کوردستان ناوی لە لیستی ئینتداب نەهاتوە ، خۆ ئەرمینیاش ناوی لەو لیستە نەهاتبوو ، ئەوە مەرج نەبوو .

١٥- ئەمریکا پێشنیاری نەکرد هەتا ئەو ویلایەتانەی لە عوسمانی دابراون بدرێتەوە تورکیا بەلکو (وەك فۆرستر دەلێت)[٥٤] ئەمریکا پێشنیاری کرد بخرێتە سەر مومتەلەکاتی کۆمەلەی نەتەوەکان ، ئەوەش جێگەی ڕەزامەندی کوردە هەتا ئیستاش .

١٦-هەر خودی (کۆمەلەی نەتەوەکان) پالپشت بە سان ریمۆ و سیڤەر دروست بوو ، دیباجەکەی مادەی ٢٢ ی دیسان پشت بە سیڤەر دەبەستێ ، هەروەها لە دروست کردنی ئەو دەولەتانەی ئەوروپی و ئەفریقی و ئاسیای پشتی بە سیڤەر دەبەست بۆ بە یاسایی کردنی ، هەر بەنمونە لە دروستکردنی دەولەتی عێراق لەلایەن (عصبە الامم) پشتی بە هەردوو مادەی سیڤەر٩٤ و١٣٢ بەست .

[٥٤] بڕوانە : فۆرستر –نشأة العراق الحدیث ص١٤٧-١٤٨

١٧–لەدوای جەنگی جهانی دوەم بۆ سەربە خۆیی پۆلۆنیا پەیماننامە سەبارەت پاراستنی کەمایەتی لە ١٩٤٥/٦/٢٨ بەسترا و پالپشت کرایە سەر مادەکانی ١٠ و١١ ی ڤرسای کە هاوتای ئەو مادانە لەسیڤەر لەمادەکانی ١٤٠ تا١٥٠ هاتبوون .

١٨– تەنانەت هاوپەیمانان کە لە جەنگی کوێت عیراقیان خستە بەندی حەوتەمی (میساقی نەتەوە یەکگرتوەکان)[٥٥] ئەمەیان بە پالپشتی ئەوەلیاتی یاسایی سیڤەر کرد.

١٩– زۆر باس لە لۆزان دەکرێ ئاخۆ سیڤەری هەلوەشاندۆتەوە یاخود نا ، پرسیاری یاسایی ئەوەیە ئاخۆ چەندە لۆزان شەرعی و یاساییە؟ ڕێسای بنچینەیی بۆ یاسای نێو دەولەتی سەبارەت بە ڕێکەوتنەکان ئەوەیە : بە پێی مادەی ١٠ ی (عهد عصبە الامم) و ٤ ی هەرێمەکان و مادەی ٢ و٤ ی میساقی نەتەوە یەکگرتوەکان و مادەی ٥٣ ی (قانون المعاهدات) نابێ ئەو ڕێکەوتنانە ببتە هۆی بردنەوەی هەرێمێك بە هۆی بە کارهێنانی هێز لە پەیوەندی نێو دەولەتی . ئەوەی بەسەر کوردستان هات چ لەخواروو چ لە سەروو هەمووی بە هۆێ هێز بوو ئینجا لۆزانی بەسەر گرێدرا .

دوای ٨٩ سالْ بەسەر چوونی ئەو رێکەوتننامەیە ، وەك هەموو لایەك دەزانین کە لەرووی سیاسیەوە ئەو بەشەی بۆ کورد و ئەرمینیا و زۆر لای تری سیڤەر بەتەواوی جێبەجێ نەکرا ، بۆ ئەوەی رونتر بێت لای هەموان ، لەپێشدا بزانین ئەو (٤٣٣) مادەیە چەندی جێبەجێ کراو چەندەشی مایەوە:

١– ئەوەی لێی جێبەجێ کرا: هەموو مادده بنچینەییەکان جێبەجێ کراو ئەو وڵاتانەی لەژێر دەستی عوسمانی بوو لێی جیاکرایەوە و وڵاتانی عەرەبی پێ دروست بوو ، بەجۆرێك عێراق و سوریا بەپێی ماددەی (٩٤–٩٩) ، میسر بەپێی ماددەی (١٠١–١١٣)، سودان لە (١١٣–١١٤) ، مەغریب و تونس لە ماددەی (١٨٨–١٢٠) ، لیبیا لە ماددەی (١٢١–١٢٢). هەروەها فەلەستینیش دیاری کرا بە ماددەکانی (٩٤–٩٩) ، حیجاز بەپێی مادەکانی (٩٨–٩٩) ، هەریەکە لە قوبرس (١١٥–١١٧) و.. بەجۆرێك جێبەجێ کرا.

[٥٥] میساقی نەتەوە دیەکگرتوەکان لە ١٩ بەندو ١١١مادە پێك هاتووە ،بەندی حەفتەم لە مادەی ٤٩ دەست پێ دەکا تامادەی ٥١ .

هەروەها ماددەكانی سەبارەت بە قەرەبۆكردنەوەی جەنگ كە لە ماددەكانی (٢٣١-٢٥٧) جێبەجێ كراو لەوەش زیاتر بەشێك كەوتە سەر ئەو وڵاتانەی تازە دروستكراون و لە میراتی عوسمانی جیاكرانەوە ، بەشێكیش كەوتە ئەستۆی دەوڵەتی عێراقی.

لێرەدا پێویستە هەڵوەستەیەك لەسەر دروستبونی دەوڵەتی عێراقی بكەین بەهۆی ئەو رێكەوتننامەیە بۆ ئەوەی دەوڵەتی عێراقی ئێستا نكوڵی لە كاریگەریی یاسایی سیڤەر نەكا بەسەر هەر رێكەوتنێكی هەرێمی كوردستان و بەغدا كە دەكرێ.

دەوڵەتی عێراقی لە سیڤەر:

وشەی عێراق فارسیە بەمانای ئەراك (شاری شاهان) ، ناوچەی کوفە تا تەیسەفۆن (مەدائن) پێی وتراوە عێراق ، بەڵام دوای لەسەر نەخشە ئیسلامی و غەیرە ئیسلامیەکاندا تۆمارکرا ، عێراقی عەرەبی بەو ناوچەیەی نێوان کوفە و بەسرە وتراوە ، بە کوفە و ناوچەکانی تری فارس وتراوە عێراقی عەجەمی.[٥٦]

لە کتێبە ئیسلامیەکان کە دەڵێ (عولەمای عێراق –مەبەستی عولەمای ئەهلی رەئی بووە) مەبەستیشی عولەمای ئەو ناوچەیە بووە ، زیاتر عێراقیش عەرەبی نەبووە ، شارەکانی ئێستای عێراق لەکۆنەوە ناوی عەجەمی هەلگرتووە ، بەغدا (یاغی داد) ، سامڕا (سام ڕا) ، موسڵ (نیو–ئەردەشیر) ، مەدائین (تیسفۆن) ، بابل (بافیل) ، حەدیسە (نۆ دێ).. بەو شێوەیە بووە ، یاقوت حەمەوی باسی کێشەیەك دەکا لە (حلە) لەنێوان کورد و (ئەهلی جامیعە) ، باس لەوە ناکات کە عەرەبی لێبوە ، هەروەها لەو نەخشانەی کە (بلاد العرب) ی لێ تۆمارکراوە عێراقی لەگەڵدا نیە ، تەنها بە حیجاز و جەزیرە وتراوە بلاد العرب[٥٧] ، بۆیە عێراقی عەرەبی مێژووی سیاسیی نیە ، جگە لەوەی لە سەردەمی عەباسی پایتەختیان لە بەغدا بوو ، ویلایەتەکەش لە بەسرەوە تا سامەڕا دیاری کرا[٥٨] بێ ئەوەی دیاری بکرێ عیراقی عەرەبی یان عەجەمی ، ئەگینا لەسەردەمی عوسمانی لەمیانەی (٣٢) ویلایەت ، ویلایەتێکیش نەبوو بەناوی عێراق کەچی کوردستان گەیشتە ئاستی ئیالەت ، هەر بۆیە ناوی (عێراق) زۆر کەم بەکارهاتووە ، زیاتر میزۆپۆتا میا و وادی رافیدەین بەکارهاتووە ، ئەویش لە ناوچەکانی سەرووی بەغدا تا سەرچاوەی دیجلە و فورات دەگرێتەوە ، ناوی تری دەڤەری هەبووە وەك سەواد.

---

٥٦ بڕوانە نەخشەی ئیبن حوقل و معجم البلدان و سیاحتنامە و شرفنامە و...

٥٧ بڕوانە هەموو نەخشە کۆنەکانی هیرۆدتس لە یۆنانیەکان، هەروەها ئیبن حۆقل ،ئەلبیرۆنی ،ئیدریسی ...

٥٨ بڕوانە نەخشەی ئیداری عەباسی .

هەربۆیەش ناوی عێراق زۆر نامۆ بووە بە خەڵکەکەشی ، کە کێشەی ویلایەتی موسڵ دەرکەوت لە نێوان ١٩٢٣–١٩٢٥ ، خەڵکی موسڵ تا سامەڕا ناوی عێراقیان هەر نەبیستبوو[٥٩]. هەتا دەبینین لە ڕێکەوتنامەکانی فەرمی سەرەتای سەدەی بیستەمیش ئەو ناوە بەکارنەهاتوە ، لە سایکس–بیکۆ١٩١٦ لەسەر نەخشە پیتی (A,B) و ڕەنگی (سور و شین) بەکارهات بۆ دابەش بوونەکە ، لەبەر نەبوونی ناوێکی بەناوبانگ لە سیڤەر و سان ریمۆ وشەی میزۆپۆتامیای عەرەبی بەکارهات بۆ ناوچەکانی خوارووی بەغدا ، بۆ یەکەم جار وشەی عێراق (٢) جار لەمادەی (٣)ی لۆزان بە کار هاتووە[٦٠]، ناوچەیەکی بێ خاوەنیش بووە لەمێژووی نزیکدا زیاتر لە (١١) جار بەغدا ئاوا بەسانایی داگیرکراوە ، بۆیە تەنها دەوڵەتی عێراقی دەستکرد نیە بەڵکو خودی عێراقیش دەستکردی بەریتانیایە ، بەپێی بروسکەی (چەچل) بۆ جەنەراڵە بەرتانیەکان دەڵی دەوڵەتێك دروست بکەن لەو ناوچانەی کە هێزەکانی بەریتانیای پێ دەگا[٦١]. بیرۆکەی دەوڵەت و عێراق بەریتانییەکی پەتییە ، یەکەم جار لە ماددەکانی (١ و ٢)ی سایکس–بیکۆی ١٩١٦ باس لە دەولەتێکی وا کرا لە بەغدا تا بەسرە بێ ئەوەی ناوی عیراق بێت ، دوای لە ڕێکەوتنی سان–ریمۆی ١٩٢٠ و ڕێکەوتنی لۆزانی ١٩٢٣ ویلایەتی موسڵیش خرایە سەری ، لە ماددەی (٩٤)ی سیڤەر دیاریکراو لەماددەی (١٣٢)ی هەمان ڕێکەوتننامە دانی پیاهێنرا لەلایەن تورکیا ، بەپێی مادەی (٢٢) عصبە الامم خرایە ژێر ئینتداب ، بەریتانیا خۆی بەڕێوەی دەبرد ، حکومەت و پەرلەمان و مەلیك و سوپای بۆ دروستکرد ، لە سەعات ١١ وپێنج دەقیقەی دووشەمەی ڕۆژی ١٩٣٢/١٠/٣بەریتانیا کردی بە(٥٧)ەمین ئەندام لە (عصبە الامم) ، بەو شێوەیە عێراق دروست بووە ، پێش ئەوەی بەریتانیا ئەو بیرۆکەی باسکردبێ یەك سکاڵا و داواکاری نابینیەوە خەڵکی ئەو ناوچەیە داوای عێراق و سەربەخۆییان کردبێ ، لە کاتێکا ئیرادەی دەولەت لەناو کورد لە چاو عیراق زۆر بەهێز تربوە ، بە پێی نوسراوی فەرمی ، نوێنەریان ناردوەتە کۆنگرە نێو دەولەتیەکان ، کەچی بەپێی مادەی (١٢)ی ئینتداب بەریتانیا لە جیاتی عیراق ئەرکی دەرەوەی بە ئەستۆ گرتبوو ، واتە چۆن دەولەتی

[٥٩] بڕوانە : د فاضل حسین – مشکلة الموصل ص٨٠
[٦٠] بروانە دەقی ریکەوتنامەی لۆزان بە ئینگلیزی هەیە.
[٦١] الأسلام والعلمانیة...ص٢٤٣

ئیسرائیل دەستکردە ئاواش ئەو دەولەتانە دەستکرد و نا پەسەندن ، ئەوەی گرنگە لێرەدا بۆ رەوتی باسەکەمان ئەوەیە دەوڵەتی عێراقی بەپێی ماددەی (٩٤)ی سیڤەر دروست بووە ، واتە لە هەموو وڵاتانی تر پێویست ترە رێز لە سیڤەر بگرێت ، واتە ئەوە کۆڵەکەیەکی سیاسی و یاسایی بەهێزە بۆ مامەڵەکردن وەك بارودۆخێکی تایبەتی لەنێوان بەغدا و کوردستان.

کێ میراتگری یاسایی عوسمانییە؟

بۆ ئەو مەبەستەش دوو تەوەری (ناکۆکی) یان گرتەبەر ، لەلایەك خۆیان بە خاوەن میرات هەژمار دەکرد ، لەلایەکی تریش بە هەموو شێوەیەك خۆیان داماڵی لە مێژووی عوسمانی * و بەو شێوەیە ، تەنانەت کەمالیەکان قایل نەبوو بڵێن تورکیا لە چوارچێوەی وڵاتانی ئیسلامی هەژمار بکرێت ، هەروەك لەساڵی ١٩٣٢ بەپیر ئەو داوەتنامەیە نەچوو بۆ ئەو مەبەستە ، یان هەتا خۆیان بە دەولەتی ئاسیایی حیساب بکەن ، ئینجا جلوبەرگی ئایینیش قەدەغەکرا و پشووی هەفتەشی لە ڕۆژی هەینی هەلگرت .

لەلایەکی تریشەوە خۆی بە میراتگری هەژمار دەکرد و لەسەر ئەو بنچینە یاساییە داوای ویلایەتی موسڵی کردەوە ، لەوەش رەهەندی یاسایی بەکارهێنا ئاخۆ بۆچی داوای ویلایەتەکانی بەغدا و شام و ویلایەتەکانی تری عەرەبی نەکردەوە ، تەنها داوای ویلایەتی موسڵی کردەوە؟ تورکیا پێی وابوو ئەو ویلایەتانە لە جەنگی جیهانی یەکەم ١٩١٤–١٩١٨ گیراون ، کەچی ویلایەتی موسڵ لەدوای وەستانی جەنگ بەپێی

* ، ئەو هەنگاوانەی خوارەوەی نا تا دورکەوێتەوە لە ئاسەواری عوسمانی:
١- لە ١٩٢٠/٧/١ یاسای جینائی هێنایە جێی سنورە شەرعیەکان.
٢- ١٩٢٢/١١/١ سەڵتەنیەتی هەڵوەشاندەوەو سوڵتان محەمەد واحدالدین دەرکرا.
٣- لە١٩٢٢ پایتەخت لە ئەستەمبوڵ گواستەوە بۆ ئەنقەرە.
٤- لە ١٩٢٣/١٠/٢٩ خەلافەتی وەرچەرخاندە سەر کۆماری و ئەتاتورکیش بووە سەرکۆمار.
٥- لە ١٩٢٤/٣/٣ خەلافەت هەڵوەشێنرایەوە.

مادەی(٧ی هودنەی مۆدرسی ١٩١٨/١٠/٣١) داگیرکراوە ، واتە خۆی بە خاوەنی هەموو میراتی عوسمانی زانیوە و جێبەجێکردنی سیڤەری دەکەوێتە ئەستۆی.

بۆ ئەوەی کۆتایی بەو (دوڕووییە یاساییە)ی تورکیا بهێنین ، پێویستە بەو پرسیارە چارەسەری بکەین ئاخۆ تورکیا میراتگری عوسمانیە ، یاخود شەخسیەتێکی یاسایی جیایە؟ یان کێیە میراتگری یاسایی عوسمانی؟.

هیچ بەڵگەیەك نیە بیسەلمێنێ کە تورکیای نوێ میراتگری عوسمانییە ، جگە لەوەی هەردوولا تورکن ، پایتەختیشیان لەو وڵاتەیە ، ئەگینا ناسنامەی عوسمانی و ناسنامەی تورکیای نوێ زۆر لێك جیایە ، ئەوەش بەراوردە بنەماییەکانە:

عوسمانی	تورکیای نوێ
١- ئیمبراتۆری بوو	١- کۆمارییە
٢- هەرێمەکەی بریتی بوو لە هەموو نیشتمانی ئیسلام و گەلەکەشی بریتی بوو لە ئوممەی ئیسلامی.	٢- هەرێمەکەی خاکی تورکیایە و گەلەکەشی تورکن.
٣- مێژووی خەلافەتی عوسمانی لە سەدەی ١٦ دەست پێدەکا و بەپێی بەیعەت و شەریعەت دروست بووە.	٣- مێژووی تورکیای نوی لە ١٩٢٢ دەست پێدەکات ، بەپێی مادەی (١٢)ی ویلسۆن و هەردوو رێکەوتنی سیڤەر و لۆزان.
٤- پابەند بوو بە شەریعەت و چەمکی ئیسلامی	٤- پابەندە بە عەلمانیەت و سەروەری تورك
٥- سوڵتان بە بەیعەت و مەرجە ئیسلامیەکان کە لە عەباسی وەرگرتبوو.	٥- ئەتاتورك ئەو مەرجانەی لە پەرلەمانی تورکیا وەرگرت ، یاخو بەشێکیش دەڵێن لە رۆژئاوای وەرگرتووە.
٦- بەرپرس بوو لە جیهانی ئیسلامی بە هەموو نەتەوەکانەوە	٦- تەنها لە تورك بەرپرسە.

هەروەك لە پێشوش باسمان کرد ، ئەتاتورك هەنگاوی زۆری نا بۆ پچڕینی هەر داوێك کە ت وکیا بباتەوە سەر عوسمانی و زۆربەی ئاسەوارەکانی عوسمانی کوژاندەوە ، کەواتە تورکیای نوێ درێژ کراوەی عوسمانی نیە و لە چوارچێوەی نەخشە و پلانەکانی

سایکس–بیکۆ ١٩١٦ و سان–ریمۆ ١٩٢٠ و سیڤەر ١٩٢٠ و لۆزانی ١٩٢٣ دروست بووە ، کە ناوچەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستی پێ دروست بوو ، ئەگەر بە وردی سەرنج بدەین دەبینین تورکیای نوێ بەو ئاکارە دروست بووە کە لە رێکەوتننامەی سیڤەر و ماددەی (١٢)ی بنەماکانی ویلسۆن[٦٢] هاتووە ، دواییش بە مەرجەکانی لۆزان قایل بووەو ئەو تورکیا نوێیەی لێ هاتەدی ، ئیتر هیچ بەڵگەنامەیەك یان وەسیەتێك یان بنچینەیەکی شەرعی نادۆزینەوە کە دەسەڵات لەلای دوا سوڵتانی عوسمانی بگوازرێتەوە بۆ مستەفا ئەتاتورك ، بەپێچەوانەوە ئەو دوو لایە زۆر ناکۆك بوون (وەك لە کێشەی نێوان ئەنقەرە و ئەستەمبۆل باسمانکرد).

لە ولاتان وا بوەتە نەریت کە ئیمپراتۆرییەك یاخود دەوڵەتێکی گەورە هەڵدەوەشێتەوە ، کێ خاوەنداری (ناوەند) بکا ئەو بە میراتگری هەژمار دەکرێ ، وەك سۆڤیەت و یۆگسلافیا ، لەراستیدا لەوەش تورکیای نوێ نابێتە میراتگر ، چونکە پایەختی عوسمانی ئەستەمبۆل بوو ، ئەوەی تورکیا ئەنقەرەیە ، زیاتر بەوە دەچوو چۆن عوسمانی هەڵوەشایەوە دەوڵەتانی سوریا و عێراق و لبنان ... لێ دروست بوو ، ئاواش تورکیا هەموو بەڵگەنامەکانی عوسمانی بپشکنی بروسکەیەك فەرمانێك یان نامەیەك نادۆزیەوە وەك بنچینەی یاسایی بۆ تورکیای نوێ ، یاخود بۆ ولاتانی تری عەرەبی ، تەنها بروسکەیەکی عەلی ئیحسان پاشا نەبێ لە رۆژی ٣/ ١٠/ ١٩١٨ بۆ شێخ مەحمودی حەفیدی ناردووە و تیایدا هاتووە کە مومتەلەکاتی عوسمانی لە تەواوی ئەو ناوچەیە بۆ حکومەتەکەی شێخ مەحمودە ، ئەوەش پاڵپشتێکی یاسایی زۆر گرنگە ، هەم بۆ شەرعیەتی حکومەتی کوردستان و هەم بۆ هەر سێ ماددەی (٦٢، ٦٣، ٦٤) کە عوسمانی پێش و دووای سیڤەر دانی پیاهێناوە و مەرجە یاساییەکانی تەواو دەکات.

---

[٦٢] بڕوانە دەقی (١٤) بنەماکانی ودرۆ ویلسن کە لەساڵی ١٩١٨ دەری کرد.

سەرەنجام و پێشنيار

كەواتە پەيماننامەى سيڤەر لەرووى ياساييەوە هەڵنەوەشاوەتەوە لەبەر ئەوەى:

١- هيچ بەندێك نە لە سيڤەر خۆى و نە لە لۆزان ئاماژە بە هەڵوەشانەوەى سيڤەر ناكات.

٢- لەلاى عوسمانى هادى پاشا و د . رەزا توفيق (نوێنەرى تايبەتى سوڵتان بوون) ، دواى دوو ساڵ لە جەنگ وەستان ئينجا هاتە سيڤەر ، جەنگ لەگەڵ عوسمانى لە٣١/١٠/ ١٩١٨ وەستا ، جەنگ وەستانى سەرانسەريش لە سەعات (١١)ى رۆژى ٣٠/١١/١٩١٨، كەچى سيڤەر لە ١٠/٨/١٩٢٠بەسترا ، لەوێش بە زۆر نەكرا* ، بەئارەزووى خۆى مۆرى كردووە ، بەلايەن كەمەوە خۆى لەژێر فشارى چەك نەبووە.

٣- هيچ ماوە يەكى زەمەنيش بۆ سيڤەر ديارى نەكراوە تا ئەگەر تەواو بوو ئەويش لەگەڵى تەواوبێت.

٤- لايەنەكانى مۆركەرى رێكەوتننامەكە هەڵنەستاون بە هەڵوەشاندنەوەى (ئيلغاكردنى) ، تەنانەت لە توركياى نوێش كە (سيڤەرى بە مەرگى توركيا ناوزەدكردووە) تا ئەم ساتەش بە فەرمى سيڤەرى هەلنەوە شاندۆتەوە .

٥- هيچ لايەك هەڵنەستاون بە پێشێلكارى جەوهەرى.

٦- پەيڕەوكردنەكەش مەحاڵ نەبووە.

٧- راستە ئەو لايەى مۆرى كرد (عوسمانى) بوو لەسەر زەمين نەماوە ، بەپێى رێكەوتننامە نێودەوڵەتيەكان مەحال نيە لە دواى خۆى رێكەوتننامەكان هەڵبوەشێتەوە ، بەلاّم (إستثناء-بەدەر) بۆ سنورى نێودەوڵەتى دانراوە واتە بەنەمانى دەولەتەكەش سنور دەستكارى ناكرێ ، هەڵبەتە ماددەكانى (٦٢ و ٦٣ و ٦٤) يش سنورى نێودەوڵەتى بوو بۆ ديارىكردنى سنورى خوارووى توركيا ، هەروەك چۆن بەشەكانى ترى سنور هەر بەو پەيماننامەيە جێبەجێ كرا.

* لە (G.E.British نوسخە عەرەبيەكەى بەناوى ١٠الموسوعە العالميە العربيە) لەماددەى: المعاهدە، لەوبارەيەوە هاتووە: (لا تبطل المعاهدة بإستعمال القوة، الا اذا كانت القوة قد استعملت فعلا ضد ممثل الحكومة الذى قام باعداد احكام أو شروط المعاهدة)

٨- لە هەمووی گرنگتر تا ئەم ساتەش نەخشەی سیاسی و یاسایی تەواوی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەپێی ئەو پەیماننامەیەیە.

٩- هەرچەندە کورد تێبینییان هەبوە (بەتایبەتی لەبارەی سنوری) بەڵام ڕەزامەندیان بۆ ئەو ڕێکەوتننامەیە هەبوە، لە پێش و دووای سیڤەریشەوە، ئەوانەی خوارەوەش بەڵگەن:

* نامەی شێخ عبدالقادری شمزینی بۆ کۆمیسری بەرزی کۆماری فەڕەنسا لە ١٩٢٠/٦/٢٥ لە بەڵگەنامەی (ژ:٤٤) بەڵگەنامەی فەڕەنسی لە کتێبی (کۆمەڵەو ڕێکخراوە کوردییەکان ١٩٠٨-١٩٢٣) لە بەڵگەنامەی بەریتانیی و فەڕەنسی- ل١٥٨).

* نامەی هەریەکە لە ئەمین عالی بەدرخان بۆ هەمان شوێن لە ١٩٢٠/٦/١٦.

* جەمعیەتی ئیجتیماعی کوردی و یانەی کورد و... زۆر لای تر.

هەروەهاش سەرکردە کوردەکانی تریش لە نامەکانیاندا بەکاریان هێناوە، مەلا مستەفا، تاڵەبانی، بارزانی، تا ئەو ساتەش بەکاردێت، بەیانی فیدراڵیش پاڵپشتی کردۆتە سەر سیڤەر.

کەواتە پەیماننامەی سیڤەر ماددەیەکی بەهێزی بارودۆخی یاسایی ئێستای هەرێمی کوردستانی خوارووە، هەروەها بۆ دوو بەشی کوردستانی سەرو و ڕۆژئاواش * بەهێزە، هەروەها بەگشتی بۆ مافی چارەنوسی کوردستان و بۆ تێگەیشتن لە دۆزی کورد و بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی ئەو دۆزە و هەنگاونانی زیاتر بەرەو چارەنووسی بەپێی یاسای نێو دەولەتی... بۆ هەمووئەوانە پێویستە.

* دەی خوێنەری بەڕێز، ئێستا دەزانی بۆ بەو ڕادەیە کاریگەر نیە لەسەر کوردستانی ڕۆژهەڵات؟ لەبەر هۆیەکی زۆر سادە، ئەویش ئەوەیە، سیڤەر تەنها میراتی عوسمانی دەگرێتەوەو کوردستانی ڕۆژهەڵاتی تیانیە.

راسپاردە و پێشنیار

لە ژێر ڕۆشنایی ئەو توێژینەوەیە گەیشتینە چەند سەرەنجامێکی گرنگ ، لەوانە:

١- سیڤەر لەرووی یاسایی هەڵنەوەشاوەتەوە.

٢- تەرجەمەی ناوەرۆکی ئەو رێکەوتننامانە بەسەلامەتی نەبووە ، هەوڵدراوە هێزی یاساییەك نەبێتە ژێرخانێکی یاسایی بۆ هەرێمی کوردستان و خواستەکانی تەواوی کوردستانیان ، بەپێچەوانەوە سەروەری بەو قەوارە دەستکردە دەوڵەتیانەی وەك عێراق و تورکیا و سوریا و ئەردەن و... هتد دراوە بەبێ بنچینە.

٣- بەشێك لەو رێکەوتننامانە جێبەجێ کراوە و بەشێکی ماوەتەوە.

٤- سەرجەم هەلوێستی ڕۆژئاوا بەرامبەر کورد نە ڕوون بووە نە یەك هەلوێستیش بووە ، هەمان شێواز لە ئیستاشدا بەدی دەکرێ .

بۆ چارەسەری و سود وەرگرتن لەو بارە یاساییەی ئەو رێکەوتننامانە و بۆ ئەوەی ببنە سەنەدێکی یاسایی باری سیاسی ئێستای کوردستان ، دەبێ سەرنج و تێفکرینێکی قوڵ بۆ ئەو بابەتە بکەین و لەسەر ئەو بنچینەیە پێشنیار دەکەین:

١- لیژنەیەکی پسپۆر تەرخان بکرێت تایبەت بە توێژینەوەی یاسایی لەو پەیماننامە و رێکەوتننانە ، بەجۆرێك کە فیقهی وای لە دەقەکان دەربهێنرێ لە بەرژەوەندی ئاسایشی نەتەوەیی کوردستان بێت.

٢- ئەگەر کورد خۆشی نەیبێ ئەوا یاساناسێکی نێودەوڵەتی بەکاربهێنێ بۆ زیندووکردنەوەی ئەو پەیماننامەیە و ماددەکانی ٦٢ هەتا٦٤.

٣- لۆبی کوردی لەو وڵاتانە بەکار بهێنرێ کە پەیماننامەکەیان مۆرکردووە بەتایبەتی بەریتانیا و فەڕەنسا و ئیتالیا.

٤- سەرکردایەتی کورد بتوانێ خواستەکانی لەو هاوپەیمانیە بەجۆرێك زیندوو بکاتەوە کە پاساویش بێت بۆ پرۆژە چاکسازییە سەرەکیەکانی رۆژهەلاتی ناوەڕاست ، بۆ پرۆژەی ئەمریکی ، ئەوروپی ، ئیسلامی و هەتا عروبیش.. مەحالیش نیە ، ئەگەر

پێویست بوو هاوسەنگی ئەو پرۆژەیەش (زیندوکردنەوەی سیڤەر) لە ئەستۆی خودی کورد بگرێت .

ئەوەش ڕێ خۆش دەکا بۆ هەنگاوێکی مەزن تر ، ئەویش ئەوەیە هێزە سەرەکیەکانی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست پرۆژەی تایبەتی خۆیان هەیە بۆ چاکسازی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست تەنها کورد نیەتی ، دەکرێ ئەو پرۆژەیە بکرێتە دەروازەیەك بۆ پرۆژەی کوردی سەبارەت بەچاکسازی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست .

٥- تا ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەرەو بارودۆخێکی لێکچووی سەردەمی سیڤەر بگۆڕێ بۆ کورد باشترە ، واتە ئەگەر تورکیا بەرەو ئیسلامی و نەریتی عوسمانی بڕوا باشترە نەك عەلمانیەتی ئەتاتورکی ، پرۆژەکەی ئەردۆگان بۆ گواستنەوەی پایتەخت لە ئەنقەرە بۆ ئەستەمبۆل ، و بەو پێیە کێشەکانی : ئەرمەن ، کێشەی ویلایەتی موسڵ ، پرۆژەکانی ئەمریکا ، پرۆژەکانی رابوونی ئیسلامی و داوای خەلافەت کردن ، پرۆژەی یەکێتی عەرەب هەموو ئەوانە زیندوو بکرێتەوە لە قازانج و ستراتیژیەتی کوردە ئەگەر خاوەنی ستراتیژیەت و توێژینەوی ئەکادیمی بێت بۆ هەنگاوە سیاسی و یاساییەکانی.

٦- دەکرێ ئێمە خۆشمان لەسەر خاڵی (٥) کاربکەین ، بەشێك بین لە هاندانی ئەو فاکتەرانە بەو ئاراستەیە ، نەك هەر تەنها چاوەڕێی ڕوداوەکان بین .

٧- تا وڵاتانی نەوەی سیڤەر (تورکیا ، عێراق ، سوریا،...) بەرەو مەدرەسەیەکی ناتەبا لەگەڵ (وفاق الدولی) بڕۆن لە خزمەتی ئەو پرۆژەیە ، پێچەوانەش بە پێچەوانەیە .

٨- باری زیندووکردنەوەی سیڤەر قورسە ، رەنگە بە تەنها بەکورد نەکرێ ، هەوڵ بدەین هەندێ شەریك بۆ هەڵگرتنی ئەو بارە بدۆزینەوە ، ئەگەر بەوردی بەناو کونج و کۆلانەکانی مادەکانی سیڤەر بگەڕێین دەتوانین زۆر شەریك بدۆزینەوە ، زۆر لایەنی تر هەیە قازانجیانە ، هەرە نزیکەکەیان ئەرمینیا و یۆنانە ، ئینجا بتوانن کێشەی ئەسکەندەرونە لەنێوان سوریا و تورکیا بوروژێنین ، هەروەها کێشەی ویلایەتی موسڵ... هەموو ئەوانە لە کات و ساتی خۆی و بەوەستایانە بکرێت سەرەنجام دۆخێك دروست دەبێت کە نێوبژی کردن بۆ ئەو کێشانە بە پەیماننامەی سیڤەر دەبێتە

خواستێکی ئیقلیمی و دوەلی و ئەوکاتیش دەرفەتی زێڕین بۆ کورد دێتەوە لەنێو یاسای نێودەوڵەتی کە ماوەی یەك سەدەیە بەسەرماندا داخراوە.

٩- بتوانین تاوانی جینۆسایدی ئەرمەنی (کە ئێستا گەرمە و خاوەنی نێودەوڵەتی هەیە) بگێڕینەوە بۆ سەر تورکیا نەك عوسمانی ، هەر خۆشی لە ئەسڵدا وایە ، زیاتر لەوەش بگێڕێنەوە نێو مادەکانی سیڤەر ، خۆش بەختانە مادەی (١٤٢)ی سیڤەر بەراشکاوانەیەکی یاسایی باس لەو تاوانە دەکاو بەتیرۆر وەسفی دەکاو ئاماژە بە حکومەتی ئیتحادوالترقی دەکا ئەوەش بناغەی تورکیای نوێیە ، بۆیە هەر هەوڵێك بە هەڵەیی بۆ توشکردنی کورد یان عوسمانی بەو تاوانە هەڵەیەکی کوشندەی ستراتیژییە.

١٠-لە کۆتایدا مادەی سیڤەر بکەینە بنچینەیەکی تری یاسای نێو دەولەتی بۆ پرسەکانی سەرانسەری کورد و گەیشتن بە مافی چارەنوس کە لە مادەی (١)ی بەشی یەکەمی میساقی نەتەوە یەکگرتەوەکان هاتوە ، هەروەها پالپشتێکی یاسایی ڕوونە بۆ مادەی ١٤٠ وهەر ناوچەیەك چ ئیستا و چ لە داهاتوو دەبیتە ناکۆکی نێوان نەتەوە و ولاتان .

کۆتایی

لێکۆڵەر لە چەند دێڕێکدا : (مسعود عبدالخالق)

١ – لە دایك بووی ساڵی ١٩٥٧ – هەولێر / مخمور .

٢ – خویندنی سەرەتایی و ئامادەیی لە هەولێر تەواو کردووە .

٣ – لە ساڵی ١٩٨١ زانکۆی سلێمانی تەواو کردووە .

٤ – لە دوای دەرچوونی لە زانکۆ پەیوەندی بە شۆڕشی کوردستانەوە کردوە .

٥ – لە ساڵی ٢٠٠٧ ماجستێری لە (فلسفەی زانستە سیاسیەکان) لە زانکۆی بەریتانیا هێناوەتەوە .

٦ – ئێستا خاوەنی ئیمتیازی دەزگای ڕاگەیاندنی ستاندەرە .

٧ – چەندین کتێب و توێژینەوەی هەیە .

بەشی دووەم:

دەقەكانی پەیماننامەی سیڤەر

وەرگێرانی لە زمانی ئینگلیزی بۆ زمانی كوردی
پ.ی سەلام ناوخۆش بەكر

زاراوە پێویستەکان

١- وڵاتانی هاوپەیمان و ووڵاتانی تەوەر: ئەو وڵاتانەی لەگەڵ ئەڵمانیا بوون وەك مەجەر ، نەمسا ، بولگاریا ، دوایش عوسمانی پێیان وترا وڵاتانی تەوەر ، ئەو وڵاتانەی لەگەڵ فەرەنسا و بەریتانیاش بوون وەك ئیتالیا ، بلجیکیا ، ئەمریکا ، ڕوسیا پێیان وترا هاوپەیمانان.

٢- تورکیا و عوسمانی: لەو رێکەوتنە ناوی عوسمانی بە تورکیا هاتووە ، کەچی ئەوکاتە تورکیا نەبووە ، بەڵام لە ئەدەبیاتی ئەوروپا زیاتر ناوی تورکیا بەکارهاتووە بۆ عوسمانی ، بۆ کێشەکەش بەناوی (پرسی ڕۆژهەڵات - قضية الشرق) هاتووە.

٣- سیڤەر شارێکە لە رۆژئاوای پاریس لە فەرەنسا.

٤- شای حیجاز ئەوکاتە شەریف بن حسین بن علی بوو باوکی مەلیك فەیسەڵی عێراق و باپیرەی مەلیك حسێنی ئوردەن ، هاوپەیمانی هەبوو لەگەڵ ئینگلیز لەدژی عوسمانیەکان ، دوایی لە ساڵی ١٩٢٤ بنەماڵەی ئال سعود توانیان تەواوی جەزیرە لەوانە بسێننەوە.

٥) میزۆپۆتامیای عەرەبی ، لە بنەچەدا میزۆپۆتامیا بەو ناوچانەی نێوان دیجلە و فورات و لە جەزیرە و بۆتانەوە تا بەغدا وتراوە ، لەبەرئەوەی ناوی عێراق باو نەبوو ناچار میزۆپۆتامیای عەرەبی بۆ ناوچەکانی بەغداو بەسرە بەکارهات .

٦- ئۆتۆنۆمی خۆجێیی (بەدرێژی رونکراوەتەوە).

٧- ڤیرسای: ئەو رێکەوتننامەیە بوو کە هاوپەیمانان تایبەت لەگەڵ ئەڵمانیا کردویانە و لەدوای جەنگی جیهانی یەکەم .

دەقی پەیماننامەی سیڤەر

پەیمانی ئاشتی نێوان هاوپەیمانەكان و هێزە پەیوەندیدارەكان وتوركیا لە١٠ی ئابی ١٩٢٠ لە سیڤەر مۆركرا .

هەریەك لە ئیمبراتۆریەتی بەریتانیا و فەڕەنسا و ئیتالیا و یابان ، وەك هاوپەیمانە بنەڕەتییەكان وەسف كراون ، هەرچی ئەرمینیا و بەلجیكیا و یۆنان و حیجاز و پۆڵەندا و پورتگال و رۆمانیا و دەوڵەتی سیرب و كروات و سلۆڤینیا و چیكۆسلۆڤاكیا ، ئەو دەوڵەتانە لەگەڵ هێزە بنەڕەتییەكان كە پێشتر ئامازەیان پێكراوە ، لایەنێك پێك دێنن ، وە توركیا لایەنەكەی تر پێك دێنێ.

لەسەر داوای حكومەتی ئیمپراتۆری عوسمانی ، لە ٣٠ تشرینی دووەمی ١٩١٨ ئاگر بەست لەلایەن هێزە هاوپەیمانە بنەڕەتیەكان بە توركیا بەخشرا بۆ ئەوەی پەیمانی ئاشتی بە ئەنجام بگەیەنرێ ، وە بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی كە هێزە هاوپەیمانەكان وەك یەك ئارەزوی ئەوەیان هەیە ، وە بە پێویستی دەزانن كە ئاشتییەكی جێگر و دادەوەرانە و درێژخایەن جێێ جەنگ بگرێتەوە ، ئەو جەنگەی نێوانیان كە تیایدا یەك لەدوای یەك راستەو خۆیان ناڕاستە وخۆی دژی توركیا تێوەی گلابون ، ئەو جەنگەی كە لە بنەڕەتدا لە ٢٨ی تەموزی ١٩١٤ كە لەلایەن حكومەتی ئیمپریالی و شانشینی نەمسا- هەنگاریای پێشوو دژی سربیا راگەیەنرا و دەستی پێكردوە. هەروەها بەو دوژمنكارییانە دەستی پێكرد كە توركیا كردی بەرامبەر هێزی هاوپەیمانان لە ٢٩ی تشرینی یەكەمی ساڵی ١٩١٤ و لەم شەڕەشدا ئەڵمانیا بووە هاوپەیمانی توركیا.

بۆ ئەم مەبەستە لایەنە باڵایە گرێبەستەكان ئەمانەی خوارەوەیان وەك باڵیۆزی دەسەڵات پێدراوی خۆیان دەستنیشان كردوە:

- خاوەن شكۆ شای شانشینی یەكگرتووی بەریتانیای مەزن و ئایرلەندا و موستەعمەرە سەربەخۆكانی ئەودیو دەریا ، ئیمبراتۆری هند .
- بەڕێز جۆرج دكس گراهام .K.C.V.O وەزیری دەسەڵات پێدراوی خاوەن شكۆی بەریتانیا لە پاریس ، بە نوێنەرایەتی موستەعمەرەی سەربەخۆی كەنەدا.

- ڕێزدار ڕێز جۆرج هەڵسی پێرلی .K.C.M.G کۆمیسەری باڵای کەنەدا لە شانشینی یەکگرتوو ، بە نوێنەرایەتی کۆمنوێلسی ئوستralیا .
- پایەدار ئەندرۆ فیشەر کۆمیسەری باڵای ئوسترالیا لە شانشینی یەکگرتوو ، بە نوێنەرایەتی موستەعمەرەی سەربەخۆی نیوزلەندا .
- بەڕێز جۆرج دکس گراهام .K.C.V.O باڵیۆزی دەسەڵات پێدراوی خاوەن شکۆی بەریتانیا لە پاریس ، بەنوێنە رایەتی یەکێتی ئەفریقیای خواروو .
- بەڕێز ریجنالد ئەندرۆ بلانکنبێرگ .O.B.E ، کۆمیسەری باڵای یەکێتی ئەفریقیای خوارو بەوەکالەتی شانشینی یەکگرتوو، بە نوێنەرایەتی هند .
- بەڕێز ئارسەر هرتزل .K.C.B ، یاریدەدەری جێگری وەزیری دەوڵەت بۆ کاروباری هند ،
- سەرۆك کۆماری فەڕەنسا .
- بەڕێز ئەلیکساندەر میلەراند ، سەرۆکی ئەنجومەن ، وەزیر بۆ کاروباری دەرەوە .
- بەڕێز فردریك فرانسوا مارسال ، وەزیری دارایی .
- بەڕێز ئۆگەست پۆل–لویس ئیسحاق ، وەزیری بازرگانی و پیشەسازی .
- بەڕێز جولس کابۆت ، باڵیۆزی فەڕەنسا .
- بەڕێز جۆرج مۆریس پەلیۆلۆگ ، باڵیۆزی فەڕەنسا ، سکرتێری گشتی وەزارەتی کاروباری دەرەوە .
- خاوەن شکۆ شای ئیتالیا .
- خانەدان لیلیۆ بۆنین لۆگیر ، ئەندامی ئەنجومەنی پیرانی (سەنەتۆر)ی شانشین ، باڵیۆزی نائاسایی و باڵیۆزی دەسەڵات پێدراو خاوەن شکۆ پاشای ئیتاڵیا لە پاریس جەنەراڵ جیۆڤانی ماریتی ، نوێنەری سەربازی ئیتاڵیا لە ئەنجومەنی باڵای جەنگ .
- خاوەن شکۆ ئیمبراتۆری یابان .
- خانەدان چیندا ، باڵیۆزی نائاسایی و باڵیۆزی دەسەڵات پێدراوی خاوەن شکۆ ئیمبراتۆری یابان لە لەندەن .

- بەڕێز K. ماتسیۆ، باڵیۆزی نائاسایی و باڵیۆزی دەسەڵات پێدراوی خاوەن شکۆ ئیمبراتۆری یابان لە پاریس .

ئەرمەنستان (ئەرمینیا) :

- بەڕێز ئاڤێتیس ئەهارۆنیان ، سەرۆکی شاندی کۆماری ئەرمینیا ،
- خاوەن شکۆ شای بەلجیکییەکان .
- بەڕێز جولس ڤان دین هیوڤل ، نێردراوی نائاسایی و باڵیۆزی دەسەڵات پێدراو ، وەزیری دەرەوە.
- بەڕێز رۆلین جاکمینس ، ئەندامی پەیمانگەی یاسای نێودەوڵەتی تایبەت ، سکرتێری گشتی شاندی بەلجیکی .
- خاوەن شکۆ شای یۆنان .
- بەڕێز ئیلێفسێریۆس K. ڤێنیزیلۆس ، سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران .
- بەڕێز ئاسۆس رۆمانۆس ، نێرراوی نائاسایی و باڵیۆزی دەسەڵات پێدراوی خاوەن شکۆ شای یۆنان لە پاریس .
- خاوەن شکۆ شای حیجاز .
- سەرۆک کۆماری پۆڵەندا .
- خانەدان مۆریس زامۆیسکی ، نێرراوی نائاسایی و باڵیۆزی دەسەڵات پێدراوی کۆماری پۆڵەندا لە پاریس .
- بەڕێز ئیراسمی پیلتز .
- سەرۆک کۆماری پورتوگال .
- دکتۆر ئافۆنسۆ داکۆستا ، سەرۆکی پێشووی ئەنجومەنی وەزیران .
- خاوەن شکۆ شای رۆمانیا .
- بەڕێز نیکۆلا تیتۆ لێسکۆ، وەزیری دارایی .
- شازادە دیمیتری چیك ، نێرراوی نائاسایی و باڵیۆزی دەسەڵات پێدراوی خاوەن شکۆ شای رۆمانیا لە پاریس .
- خاوەن شکۆ شای سیرب و کروات و سلۆڤین .
- بەڕێز نیکۆلاس P. پاچیتچ ، سەرۆکی پێشوی ئەنجومەنی وەزیران .
- بەڕێز ئەنتی ترومبیك وەزیر بۆ کاروباری دەرەوە.

- سەرۆك کۆماری چیکسلۆڤاکیا .
- بەڕێز ئیدوارد بینیس ، وەزیر بۆ کاروباری دەرەوە.
- بەڕێز ستیڤن ئۆسوسکی، نێرراوی نائاسایی و باڵیۆزی دەسەڵاتی پێدراوی کۆماری چیکسلۆڤاکیا لەلەندەن .

تورکیا:

- جەنەراڵ هادی پاشا (سەنەتۆر) رەزا تۆفیق بەگ ، سەنەتۆر .
- ریچاد هەیس بەگ ، نێردراوی نائاسایی و باڵیۆزی دەسەڵات پێدراوی تورکیا لە بێرن .

ئەو کەسانەی کە تەواوی دەسەڵاتی تەواوی خۆیان بەکارهێناوە بەشێوەیەکی لەبار و ئاسایی و لەسەر ئەمانە ی خوارەوە رێك کەوتوون:

هەر لەکاتی جێبەجێ کردنی ئەم پەیماننامەی ئێستا باری جەنگ کۆتایی دێت.

هەر لەو کاتەوە و بەپێی مەرجەکانی ئەم پەیماننامەی ئێستا ، پەیوەندی رەسمی لەنێوان هێزە هاوپەیمانەکان و تورکیا دێتە کایەوە.

بەشی (١)

پەیماننامەی کۆمەڵەی نەتەوەکان (میساق عصبة الامم)
ماددەی ١ هەتا ٢٦ و پاشکۆ

سەیری بەشی یەکەم ، پەیمانی ڤێرسایل Versailles لاپەڕە ١٠-٢٣ بکە.

بەشی (٢)

سنورەکانی تورکیا

ماددەی ٢٧

لە ئەوروپا ، سنورەکانی تورکیا بەم شێوەیەی خوارەوە جێگر دەکرێت:

١- دەریای رەش:

لە دەروازەی بسفۆڕە وە هەتا خاڵێك کە لە خوارەوە وەسف دەکرێ.

٢- لەگەڵ یۆنان:

لە خاڵێکەوە لەسەر دەریای رەش هەڵدەبژێررێ نزیك رژێنی (مصب)ی بیوك دەرە ، کە دەکەوێتە نزیکەی دوری ٧ کیلۆمەتر لە باکوری رۆژاوای پۆدیما ، لەوێوە بەرەو خواروی رۆژاوا تا دورترین خاڵی باکوری رۆژاوای حەوزی ئیسترابخا دەرە (کە دەکەوێتە دەوروبەری ٨ کیلۆمەتری باکوری رۆژاوای ئیسترابخا) ، هێڵێك لەسەر خاك جێگر دەکرێ کە بە کەپلیجە داغ و ئوچبونەر تەپەدا تێدەپەڕێ.

لە وێوە بەرەو باشوری- باشوری رۆژهەڵات هەتا خاڵێك کە لەسەر هێڵی شەمەندەفەر هەڵدەبژێرر ێت لە چۆرلو هەتا چاتەلجە کە دەکەوێتە دوری یەك کیلۆمەتر لە رۆژاوای ویستگەی شەمەندەفەری سینەگلی ، هێڵێك بەپێی توانا لەگەڵ سنوری رۆژاوای حەوزی ئیسترابخەوە دەڕوا ، لەوێوە بەرەو خواروی رۆژهەڵات هەتا خاڵێکی هەڵبژێراو لەنێوان فەنەرو کورفەلی لەسەر بە رزاییەکانی نێوان حەوزەکانی ئەو روبارانەی کە دەڕژێنە ناو بیوك چەکمەجەگول ، لەباکوری رۆژهەڵات و حەوزەکانی ئەو

روبارانەی کە راستەوخۆ دەڕژێنە ناو دەریای مەڕمەڕە لە باشوری رۆژاوا ، هێڵێك لەسەر زەوی جێگر دەکرێت کە بە باشوری سینەکلی دا تێپەڕ دەبێ ، لەوێوە بەرەو باشوری رۆژهەڵاتەوە تا خاڵێك کە لەسەر دەریای مەڕمەڕە هەڵدەبژێررێت کە دەکەوێتە دوری یەك کیلۆمەتر لە باشوری رۆژاوای گەلیکراتیا ، هێڵێك بەم بەرزاییە رژێنانەدا تا بلێی دوور دەکێشرێت.

٣- دەریای مەرمەرە:

لەخاڵێکەوە کە لەسەرەوە پێناسەکراوە هەتا دەروازەی بۆسفۆر.

لە ئاسیا ، سنورەکانی تورکیا بەم شێوەیە جێگیر دەکرێت:

١ =لە رۆژئاواو باشور:

لە دەروازەی بۆسفۆرەوە بۆ ناو دەریای مەرمەرە هەتا خاڵێك کە لە خوارەوە وەسف کراوە ، دەکەوێتە رۆژهەڵاتی دەریای سپی ناوەڕاست لە نزیك کەنداوی ئەسکەندەرۆنە نزیك کەرەتاش بورون دەریای مەڕمەرە و دەردەنیل و رۆژهەڵاتی دەریای سپی ناوەڕاست ، دورگەکانی دەریای مەرمەرە ، ئەوانەی کە دەکەونە ناو دووری سێ میل لە کەنار دەریاوە ، وەك هی تورکیا دەمێنێتەوە ، ئەمانەش بەندن بە مەرجەکانی بەشی (٤) و ماددەی ٨٤ و ١٢٢، بەشی (٣) (بڕگەی سیاسی).

٢- لەگەڵ سوریا:

لەخاڵێکی هەڵبژێراوی سەر کەناری رۆژهەڵاتی دەروازەی (حەسەن دەدە) کە دەوروبەری سێ کیلۆمەتر دوورە لە باکوری رۆژاوای (کەرەتاش بورون) ، بەرەو باکوری رۆژهەڵات بۆ خاڵێکی هەڵبژێراوی سەر کەناری جەیحون ئێرمەك کە دەوروبەری یەك کیلۆمەتر دوورە لە باکوری بابەلی ، هێڵێك لەسەر زەوی جێگیر بکرێت کە بە باکوری کەرەتاشدا بڕوات و ، لەوێوە بۆ کەسك کەلا ، ئاوەڕۆی جەیحون ئێرمەکە و لەوێوە بەرەو باکوری رۆژهەڵات ، بۆ خاڵێك هەڵبژێراوی سەرجەیحون ئێرمەك کە دەوروبەری پانزە کیلۆمەترێ رۆژهەڵاتی-باشوری رۆژهەڵاتی (کارس بازار)ە ، هێڵێك لەسەر خاك جێگیر بکرێت کە بە باکوری (کەرەتەپە) دا تێپەڕێ و لەوێوە پێچ بکاتەوە بۆ چێچێك لە جەیحون ئێرماك کە دەکەوێتە رۆژئاوای دول دول داغ و رێڕەوی جەیحون ئێرماك:

لـەوێوە بـە ئاراسـتـەی باشـوری ڕۆژهـەڵات بەگـشتی بـۆ خـاڵێکی هەڵبـژێراوی سـەر (ئەمیر موسی داغ) کە لە دەوروبەری پانزە کیلۆمـەتری باشـوری– باشـوری– ڕۆژاوای (گیاوەرگولە) هێڵێك لەسەر خاك جێگیر بکرێت کە نزیکەی هەژدە کیلۆمەترێك لە هێڵی ئاسنی دوورە ، دول دول داغ بۆ سوریا بەجێ بهێڵرێ:

لەوێ وە بەرەو ڕۆژهـەڵات بـۆ خـاڵێکی هەڵبـژێراو کـە دەوروبـەری پێـنج کیلۆمـەتری باکوری ئۆرفە هێڵێکی بەگشتی ڕاست و ڕاست لە ڕۆژاواوە بـۆ ڕۆژهـەڵات لەسـەر زەوی جێگیر بکرێت کە بە باکوری ئەو ڕێیانەدا تێدەپەڕێ کە شـارەکانی باغـچە و عـەنتاب و بیریجیك و ئۆرفە بەیەك دەبەستنەوە و ئەو سێ شارۆچکەیەی ئامـاژەی پێکرا بۆ سوریا دابنرێ و لەوێوە لە ڕۆژهـەڵات وە هـەتا باشـوری ڕۆژاوای دورتـرین خـاڵی ئـەو پێـچەی دیجلە کـە لـەدوای دەوروبـەری شـەش کیلۆمـەتری بـاکوری ئازەخـە (بیـست و حـەوت کیلۆمەتری ڕۆژاوای جەزیرەی ابن عمر)ە ، هێڵێکـی بـە گـشتی ڕاسـت و ڕاسـت لەسـەر زەوی جێگیر بکرێت لە ڕۆژاوا بـۆ ڕۆژهـەڵات و شـاری مـاردین بـۆ سـوریا بـەجێ بێڵـێ، لەوێوە بۆ خاڵێکی هەڵبژێرراوی سەر دیجلە کە دەکەوێتە نێوان خاڵی بەیەك گەیـشتنی ئاوی خابور و دیجلە و پێچێکی دیجلە کە دەکەوێتە دە کیلۆمەتری باکوری ئـەو خاڵـە و لەگەڵ ڕێڕەوی دیجلە ، ئـەو دورگـەیـەی کـە دەکەوێتـە شارۆچـکەی ئـیبن عومـەر بـۆ سوریا بێ.

٣– لەگەڵ وڵاتی دوو ڕوبار (بلاد الرافدین)

لـەوێوە بەگـشتی بـە ئاراسـتـەی ڕۆژهـەڵات بـۆ خـاڵێکی هەڵبـژێراوی سـەر سـنوری باکوری ویلایەتی موسڵ هێڵێك لەسەر زەوی جێگیر دەکرێت.

لەوێوە بەرەو ڕۆژهەڵات بۆ خاڵێك کە تیایدا سنوری تورکیا و فارس (ئێران) بەیـەك دەگەن ، سنوری باکوری ویلایەتی موسڵ ، دەسکاری بکرێـت بـۆ ئـەوەی بـە باشـوری ئامێدیدا بڕوات.

٤– لە ڕۆژهەڵات و باکوری ڕۆژهەڵات:

لەو خاڵەی کە لە سەرەوە دیارکراوە هەتا دەریای ڕەش، ئەو سـنورەی کـە ئێـستا هەیە لەنێوان تورکیا و فارس (ئێران) ، پاشان سنوری پێشوی نێوان تورکیـا و ڕوسـیا بەندە بە مەرجەکانی ماددەی ٨٩.

٥– دەریای ڕەش

مادەی ٢٨

ئەو سنورانەی کە لەم پەیماننامەیە وەسف کراون لەسەر نەخشە بەپێوەری یەك بۆ ملیۆن کێشراوە و لەگەڵ پەیماننامە دراوە ، لەحاڵەتێك ئەگەر جیاوازییەك لەنێوان دەقەکە و نەخشەکە هەبێت دەقەکە کاری پێ دەکرێ (سەیری پێشەکی بکە)

ماددەی ٢٩

کۆمسیۆنەکانی سنور کە پێکهاتەیان ئێستا جێگیر دەکرێ یان لەم پەیماننامەیە جێگیر دەکرێ یان لە پاشکۆی پەیماننامەی تر دیاری دەکرێت ، پێویستە ئەم سنورانەی ناو نەخشەکان لەسەر زەوی بکێشن.

ئەوان نەك هەر دەسەڵاتی جێگیرکردنی ئەم بەشە سنورانەیان کە وەك (هێڵێك لەسەر زەوی) دیارکراون ، بەڵکو ئەگەر کۆمسیۆن بەپێویستی زانی ، دەسەڵاتی پێداچونەوەی تەفاسیلەکانی ئەو سنورانەشیان هەیە کە بە سنورە کارگێڕییەکان یان هی تر پێناسەکراون ، ئەوان لە هەموو حاڵەتەکان هەوڵی تەواو دەدەن و بەپێی توانا پابەندی ئەو وەسفانە بن کە لە پەیماننامەکان داهاتوون ، ئەمەو بەپێی توانا سنورە کارگێڕییەکان و بەرژەوەندییە ئابوورییە خۆجێییەکان لەبەرچاو دەگرن.

بڕیار ەکانی کۆمسیۆن بەزۆرینە دەدرێت و پێویستە لایەنە پەیوەندیدارەکان پابەندی بن ، خەرجی کۆمسیۆنەکانی سنور بە یەکسانی دەکەوێتە سەرشانی لایەنەکانی پەیوەندیدار.

ماددەی ٣٠

ئەو سنورانەی کە بە (رێی ئاوی) وەسفکراون ، دەستەواژەکانی (رێڕەو) یان کەناڵی دەریایی کە لەو پەیماننامەیەی ئێستادا هاتوون – ئەوانەی بە روبارەکانی نا – ئوستولی دادەنرێن – ، بە هێڵی ناوەڕاستی رێی ئاوی یان لقە سەرەکیەکەی دێن ، هەروەها ئەو رێ ئاوییانەی بە روباری ئوستولی (کەشتیوانی) دادەنرێن ، ئەوە ئەو روبارانە بەهێڵی ناوەندی کەناڵی سەرەکی کەشتیوانی دادەنرێن! ئەو جیاکردنەوەیە بەگوێرەی پەیمانەکە لە دەسەڵاتی کۆمسیۆنەکانی سنور دایە ئەوە دیار بکا ئاخۆ ئەو

هێڵە سنوریە هاوبەشانە دەگۆڕێت ئەگەر ڕێڕەوەکە یان کەناڵەکە ئەگەری گۆڕانی هەبوو ، یان ئاخۆ ئەو هێڵە دەبێ تەواو جێگیر بکری بە پێی شوێنی ڕێڕەوەکە یان کەناڵەکە کاتێ پەیماننامەکە جێبەجێ دەکرێ ، ئەگەر مەرجی پێچەوانە لەم پەیماننامەیەی ئێستا نەبو ، ئەو دورگە و دورگۆکانەی کە دەکەونە ناو سێ میل لە کەنارەوە ، لەناو سنوری دەوڵەتی کەناریی دەبن (کامە دەوڵەتە لەو دوورییەی سەرەوە لەسەر کەنار بوو ، ئەو دورگە و دورگۆکانە بۆ ئەو دەبن).

ماددەی ٣١

دەوڵەتە پەیوەندیدارە جیاجیاکان دەستەبەری ئەوە دەکەن کە هەموو ئەو بەڵگانامانە بدەن بە کۆمسیۆنەکان کە بۆ کارەکانیان پێویستن بەتایبەتی دانە ئەسڵیەکانی ڕێکەوتننامەکان کە سنورەکانی ئێستا یان هی پێشتر جێگیر دەکەن و هەموو ئەو نەخشانەی کە هەن و پێوەریان گەورەیە و زانیاری جیۆدێتیك (کورتترین هێڵ لەسەر رووی زەمین) نەخشە (رووپێوەکان) کە تەواو بن بەڵام بڵاو نەکرابنەوە و زانیاری دەربارەی گۆڕانی ڕێڕەوە ئاویە سنورییەکان ، ئەو نەخشە و زانیاری و جیۆدێتیك و مەسحانەی لەناو قەڵەمڕەوی موڵکیەتی دەسەڵاتدارانی تورکن ، بگرە ئەگەر بڵاویش نەکرابنەوە دەبێ لەماوەی سی رۆژ لە جێبەجێ کردنی ئەم پەیماننامەی ئێستا بدرێنە نوێنەری کۆمسیۆنەکان لە ئەستەمبول کە بۆی هەیە لەلایەن هێزە هاوپەیمانە بنەڕەتییەکان دابمەزرێت .

هەروەها دەوڵەتە پەیوەندیدارەکان دەست دەکەن بە فەرمان دان بە دەسەڵاتە خۆجێییەکان کە هەموو بەڵگەنامەکان بگەیەننە کۆمسیۆنەکان بەتایبەتی پلان و تۆمارەکانی زەوی و لەکاتی داواکردن هەموو وردەکارییەکان دەربارەی مومتەلەکات و باری ئابوری کە هەیە و زانیاری پێویستی تر بدەنە کۆمسیۆنەکان.

ماددەی ٣٢

هەموو دەوڵەتە جیاجیاکانی خاوەن بەرژەوەندەیەکان دەست دەکەن بەپێدانی کە هەموو یارمەتییەك کۆمسیۆنەکانی کێشانی سنور ، جا ڕاستەوخۆ بێ یان بە ڕێگەی دەسەڵاتدارە خۆجێیەکان لە هەموو شتێك کە پەیوەندی هەبێت بە گواستنەوە و نیشتەجێ بوون و کار و شتەکان (تابلۆی ڕێنیشانداان و دینگەسنور)ی پێویست بۆ تەواو کردنی ئەو کارەی پێیان سپێردراوە ، بەتایبەتی حکومەتی تورکیای ئەستەمبول

دەستەبەر کردنی ستافی تەکنیکی بۆ هێزە هاوپەیمانە بنەڕەتییەکانی کورد لە ئەستۆی خۆی دەگرێ ، ئەگەر کۆمسیۆنەکانی سنور داوایان کرد و پێویستتیان پێبوو بۆ ئەوەی ئەو کارەی پێیان سپێردراوە تەواوی بکەن.

ماددەی ٣٣

هەموو ئەو دەوڵەتانەی خاوەن بەرژەوەندین دەستەبەری پاراستنی خاڵە سێیەکان و نیشانەکان و تابلۆکان یان نیشانەکانی سنور دەبن کە لەلایەن کۆمسیۆنەکان قیت دەکرێنەوە.

مادەی ٣٤

دینگەکان وا دادەنرێن بۆ ئەوەی لە هەردوولا ببینرێ ، ژمارەیان لەسەر دادەنرێت و شوێنەکانیان و ژمارەکانیان لەبەر بەڵگەنامەی نەخشەکان دیاردەکرێن.

ماددەی ٣٥

ئەو پرۆتۆکۆلانەی کە باسی سنور و نەخشەکان و بەڵگەنامەکانی کە هاوپێچ کراون دەکەن ، بەسێ دانە دەکرێن کە دوانیان پێشکەش دەکرێن بە حکومەتەکانی هاوسنور و سێیەمیان بە حکومەتی کۆماری فەڕەنسا کە دانە ئەسڵیەکان دەداتە دەست ئەو هێزانەی کە ئەم پەیماننامەیەی ئێستا مۆر دەکەن.

بەشی (٣)

دەقە سیاسییەکان

بەشی یەکەم :

قوستەنتینیە (ئەستەمبۆل)

مادەی ٣٦

بەپێی مەرجەکانی دەقەکانی ئەم بەیاننامەی ئێستا ، لایەنە وازۆکەرە باڵاکان ئەوە پەسند دەکەن کە مافەکان و ناوی حکومەتی تورکی بەسەر قوستەنتینیە هیچ کاری تێ ناکا ، حکومەتی ناوبراو خاوەن شکۆ سوڵتان دەسەڵاتی لەوێ دەبێ و سەرۆکایەتی ئەوێ دەکا و ئەو دەتوانێ وەك پایتەختی دەوڵەتی تورکیا بیهێڵێتەوە.

لەگەڵ ئەوەشدا ، لە حاڵەتێك توركيا پێگیری نەكرد ، بە چاودێری كردنی بێ فرۆفێڵانەی دەقەكانی ئەم پەیماننامە و یان هەر پەیماننامەیەك و پەیمانێكی تری پاشكۆ بێ بە دڵسۆزی ، بەتایبەتی ئەوەی پەیوەندی هەیە بە پاراستنی مافەكانی كەمایەتییە رەگەزی (عرقی) و ئایینی و زمانەكان ، ئەوا بەراشكاوی هێزە هاوپەیمانەكان مافیان بەدەست دەبێ كە دەقەكانی سەرەوە دەستكاری بكەن و لەسەر ئەو بنەمایە دەبێ توركیا رازی بێت بە هەر دەسكارییەك كە پەیوەندی بەمەوە هەبێت ، دەبێت پەسندی بكات.

بەشی دووەم :

گەروەكان

ماددەی ٣٧

گەشتی دەریایی لە گەروەكاندا ، كە گەروەكانی دەردەنیل و دەریای مەرمەرە و بۆسفۆر دەگرێتەوە ، هاتوچۆی دەریایی و ئاسمانی كراوە دەبێ لە داهاتودا لە هەردو حاڵەتی ئاشتی و جەنگ بۆ هەموو كەشتییەكی بازرگانی و جەنگی و هەموو فڕۆكەیەكی سەربازی و بازرگانی ، بەبێ جیاوازی ئاڵاكان.

ئەم ئاوانە نە دەكەونە ژێر مەرجی گەمارۆدان و نە هیچ مافێكی شەڕكردنی یان لێ بەكاردێ و نە هیچ كارێكی دوژمنكارانەیان لەناو ئەنجام دەدرێ ، تەنها ئەگەر بەپێی بڕیارێكی ئەنجومەنی كۆمەڵەی نەتەوەكان بێت.

مادەی ٣٨

حكومەتی توركیا دان بەوەدا دەنێ كە پێویست دەكا هەنگاوی زیاتر بنرێت بۆ دابینكردنی ئازادی هاتوچۆی دەریایی و ئاسمانی كە لە مادەی ٣٧ هاتوە و لەسەر ئەو بنەمایە و بەپێی ئەوەی پەیوەندی هەبێت ، نوێنەر دەنێرێنە كۆمسیۆن كە پێی دەوترێت "كمسیۆنی گەروەكان" و دواتر وەك "كۆمسیۆنەكە" ئاماژەی پێ دەكرێ ، بە كۆنترۆڵی رێگە ئاوییەكان لە ماددەی ٣٩ دیاركراوە.

ئەوەی پەیوەندی پێیەوە هەبێت ، حكومەتی یۆنان هەمان دەسەڵات دەداتە كۆمسیۆنەكە و ئەوەش دەخاتە ئەستۆی خۆی كە هەمان ئاسانكاریەكە لە هەموو

لایەنێکەوە پێ بدات ، ئەم جۆرە کۆنترۆل کردنە جێبەجێ دەکرێت بەناوی حکومەتی تورکیا و یۆنان و بەشێوەیەك کە لەم بەشە هاتوە.

مادەی ٣٩

دەسەلاتی ئەم کومسیۆنە فراوان دەبێت هەتا هەموو ئەو ئاوانەی کە لەنێوان رێژگەی دەردەنیلی دەریای سپی ناوەڕاست و رێژگەی بسفۆری دەریای رەش دەگرێتەوە ، هەروەها دەسەلاتەکە ئەو ئاوانەش دەگرێتەوە کە دەکەونە نێوان سێ میلی ئەم رێژگانە ، بۆی هەیە دەسەلاتەکە لەسەر کەناری دەریاکان پەیڕەو بکرێت و بەو فراوانیەی کە لەوانەیە پێویست بێت بۆ جێبەجێ کردنی دەقەکانی ئەم بەشە.

ماددەی ٤٠

کۆمسیۆنەکە لەو نوێنەرانە پێك دێت کە دادەمەزرێن لەلایەن ولاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا (ئەگەر ئەوکاتەی ئە م حکومەتە ئارەزوی بەشداری کردنی هەبێ) و ئیمبراتۆریەتی بەریتانیا و فەڕەنسا و ئیتالیا و یابان و روسیا (ئەگەر ئەوکاتەی روسیا ببێتە ئەندامێکی کۆمەڵەی نەتەوەکان) و یۆنان و رۆمانیا و بولگاریا و تورکیا (ئەگەر و ئەوکاتەی ئەم دو دەوڵەتەی دوایی ببنە ئەندامی کۆمەڵەی نەتەوەکان) ، هەر هێزێك یەك نوێنەر دادەمەزرێنێ و هەریەکە لە نوێنەرانی ولاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و ئیمبراتۆریەتی بەریتانیا و فەڕەنسا و ئیتالیا و یابان و روسیا دوو دەنگیان دەبێ نوێنەرانی هەریەکە لە یۆنان و رۆمانیا و بولگاریا و تورکیا یەك دەنگیان دەبێ ، هەر کۆمسیارێك دەکرێ لابرێت تەنها لەلایەن ئەو حکومەتەی کە دایمەزراندوە.

ماددەی ٤١

کۆمسیۆنەکان لە چوارچێوەی سنوری دیاریکراویان لە ماددەی ٣٩ ئیمتیازی دیبلۆماسی و حەسانەیان هەیە.

ماددەی ٤٢

کۆمسیۆنەکە ئەم دەسەلاتە بەکاردێنێ کە بەپێی ئەم پەیماننامەیە ئێستا پێی بەخشراوە کە سەربەخۆیی تەواوی لە دەسەلاتی خۆجێیەتی دەبێت ، ئالای خۆی و بودجەی خۆی و رێکخراوەی جیای خۆی دەبێت.

ماددەی ٤٣

لەچوارچێوەی سنوری مافی حوکم کردن هەروەك لە ماددەی ٣٩ هاتوە کۆمسیۆنەکە ئەم ئەرکانەی خوارەوەی پێ دەسپێردرێ:

أ- جێبەجێ کردنی هەر کارێك کە بە پێویستی دەزانرێ بۆ باشکردنی کەناڵەکان یان ئەو رێگایانەی دەچنە بەندەرەکان.

ب- روناککردنەوە و لابردنی ئەو تەنانەی سەرئاو دەکەون لە کەناڵەکان.

ج- کۆنترۆڵکردنی رێبەری دەریاوانی و پاپۆڕ (بەلەم) راکێشان.

د- کۆنترۆڵ کردنی لەنگەر خستنەوە.

هـ- کۆنترۆڵکردنێکی پێویست بۆ دڵنیابوون لە جێبەجێ کردنی سیستەمەکە لە بەندەرەکانی قوستەنتینیە و حەیدەر پاشا ، ئەو سیستەمەی فەرمانی جێبەجێ کردنی دراوە لە ماددەکانی ٣٣٥ هەتا ٣٤٤ بەشی یانزە.

(بەندەرەکان ، رێگە ئاویەکان، هێڵی ئاسن) لەم پەیماننامەی ئێستا

و- کۆنترۆڵکردنی ئەو بابەتانەی (مەسەلانەی) پەیوەندییان بە تێکشکانی کەشتی و رزگارکردنیان هەیە.

س- کۆنترۆڵکردنی کاری بارکردن و بەتاڵکردنی کەشتی بەهۆی بەلەم ، (ئەو کەشتیانەی ناگەنە شۆستەکان).

ماددەی ٤٤

ئەگەر لە حاڵەتێك کۆمسیۆنەکە بینی دەست تێوەردان لە ئازادی تێپەڕبوون هەیە ئەوا ئەوە لە ئەستەمبول ، نوێنەرانی هێزە هاوپەیمانەکان کە هێزی داگیرکار پێشکەش دەکەن ، رادەگەیەنێ هەروەك لە ماددەی ١٧٨ داهاتووە ، ئەوکات ئەم نوێنەرانە هەماهەنگی لەگەڵ فەرماندە سەربازی و دەریاییەکانی ئەو هێزانەی کە ئاماژەیان پێکرا دەکەن ، بۆی هەیە ئەم جۆرە هەنگاوانە بەپێوست بزانرێت بۆ پاراستنی ئازادی گەورەکان ، کاری وا ئەنجام دەدرێ لەلایەن نوێنەرە ئامازە پێکراوەکان لە حاڵەتی هەر کارێکی (دەرەکی) هەڕەشە لە ئازادی تێپەڕبوون بکات لە گەورەکان.

ماددەی ٤٥

بەمەبەستی بەدەستهێنانی مومتەلەکات یان ئەنجامدانی هەر کارێکی گرنگ کە پێویست بکات ، کۆمسیۆنەکە دەسەڵاتی پێدراوە ئەو جۆرە قەرزانەی ببەخشێ بۆی هەیە بە پێویستی بزانێ ، بەپێێ توانا ئەم قەرزانە بەو باجە گومرگییانە دەستەبەر دەکرێن کە دەسەپێنرێنە سەر ئەو پاپۆڕانەی ئەو گەروانە بەکاردێنن ، هەروەك لە ماددەی ٥٣ داهاتوە.

ماددەی ٤٦

ئەو کارانەی کە پێشتر ئەنجام دەدران لەلایەن ئەنجومەنی باڵای تەندروستی ئەستەمبول و ئیدارەی تەندروستی تورکی کە ئەویش لەلایەن ئەنجومەنی ناوبراو بەرێوە دەبرا ، ئەو کارانەی کە لەلایەن بەشی بەلەمی فریاکەوتنی نیشتمانی بسفۆرەوە جێبەجێ دەکرا لەناو ئەو چوارچێوەی کە لەماددەی ٣٩ دیارکراوە ، لەژێر کۆنترۆڵی کۆمسیۆنەکە رێی کارکردنیان پێ دەدرێ و دەکرێ بە رێگەیەکی وا ئاراستە بکرێت.

کۆمسیۆنەکە هاوکاری لە جێبەجێ کردنی هەر سیاسەتێکی گشتی دەکات کە لەلایەن کۆمەڵەی نەتەوەکان پەیڕەو دەکرێ بۆ رێگرتن لە بڵاوبونەوەی نەخۆشی و قەڵاچۆکردنی نەخۆشی.

ماددەی ٤٧

بەپێی ئەو دەسەڵاتە گشتییەی کۆنترۆڵ کردن کە بە کۆمسیۆنەکە دراوە ، مافی هەرکەسێك یان کۆمپانیایەك کە ئێستا مۆڵەتی (ئیمتیازی) پەیوەندیداری بە فەنارەکان (منارە یان تاوەری رێنمایی پاپۆڕ) و شۆستەکانی بەندەر و لەنگەرخستن و ئەو جۆرە مەسەلانە هەیە ، پارێزگاری لێ دەکرێت ، بەڵام لەبەر بەرژەوەندی گشتی ، کۆمسیۆنەکە ئەو دەسەڵاتەی هەیە ئەگەر وای زانی پێویست دەکا ئەم مافانە بکڕێتەوە یان دەستکارییان بکات بەپێی ئەو مەرجانەی کە لە ماددەی ٣١١ ی بەشی (٩) (دەقە ئابوورییەکان)ی ئەم پەیماننامەیە هەیە ، یاخود مۆڵەتێك (ئیمتیازێك)ی نوێ وەربگرێ.

ماددەی ٤٨

بۆ ئاسانكاری كردنی جێبەجێ كردنی ئەو كارانەی بەپێی ئەم بەشە سپێرراوە ، كۆمسیۆنەكە دەسەڵاتی ئەوەی دەبێ كە هێزێكی پۆلیسی تایبەت رێكبخات ئەگەر بەپێویستی زانی ، بەپێی توانا ئەم هێزە لە دانیشتوانی زگماكی ناوچەی گەورەكان و دوڕگەكانی ئاماژەپێكراو لە ماددەی ١٧٨ بەشی (٥) (دەقە سەربازی و دەریاوانی و ئاسمانی) دەبن ، ئەمە خەڵكی دوڕگەكانی ئیمنۆس و ئیمبرۆس و سامۆسراس و تێنەدۆس و میتیلین ناگرێتەوە ، ئەفسەری پۆلیسی بیانی كە لەلایەن كۆمسیۆنەكە دادەمەزرێن فەرماندەیی هێزی ناوبراو دەكەن.

ماددەی ٤٩

لەو بەشەی كە ناوچەی گەروەكانە ، كە دوڕگەكانی دەریای مەڕمەڕە دەگرێتەوە ، ئەو دوڕگانەی كە وەك بەشێكی توركیا دەمێننەوە ، هەتا كاتی چاكسازی سیستەمی دادوەری توركیا كە لە ماددەی ١٣٦ داهاتوە دەكرێت هەموو ئەو سەرپێچیانەی دوای رێنمایی و یاسا خۆجێییەكان كە لەلایەن كۆمسیۆنەكە دانراون ، هاوڵاتییەكانی هێزەكانی براوە ئەنجامی دەدەن ، ئەوە بەپێی دادگاكانی كونسولگەری هێزەكانی ناوبراو مامەڵەیان لەگەڵدا دەكرێت ، هێزە هاوپەیمانەكان ئەوە پەسنددەكەن كە ئەم جۆرە سەرپێچییانە دادوەرانە لەبەردەم دادگاكانی دەسەڵاتی كونسولخانەكان یان خودی دەسەڵاتدارەكان دادگایی بكرێن. بەڵام ئەم سەرپێچییانەی هاوڵاتی توركی یان هاوڵاتیانی تر جگە لە هاوڵاتیانی براوەكان ئەنجامی دەدەن لەلایەن دەسەڵاتدارانی دادوەری پسپۆڕی توركی چارەسەر دەكرێن.

لەوبەشەی ناوچەی ناوبراو كە دەكەوێتە ژێر دەسەڵاتی سەروەری یۆنان ئەم جۆرە سە رپێچییانە لەلایەن دەسەڵاتی دادوەری یۆنانی پسپۆڕ چارەسەر دەكرێت.

ماددەی ٥٠

ئەفسەران یان ئەندامانی هەر گەمییەكی (پاپۆڕێكی) بازرگانی چوارچێوەی سنوری دادوەری كۆمسیۆنەكە كە لەوانەیە بە هەر تاوانێك لە كەنار دەریا دەستگیر بكرێت چ

لەسەر کەناربێت یان لەنا و دەریا بەگوێرەی دەسەڵاتی دادوەری ناوبراو ، ئەوا پۆلیسی کۆمسیۆن بۆی هەیە بیهێنێتە بەردەم دەسەڵاتی دادوەوری پسپۆڕ ، ئەگەر تاوانبارەکە بە ڕێگەیەکی تر گیرا ئەوا دەستبەجێ دەبێ بدرێتە دەست پۆلیسی کۆمسیۆنەکە.

مادەی ٥١

کۆمسیۆنەکە ئەفسەر یان فەرمانبەرانی فەرمان پێدراوی (لاوەکی) وەها دادەمەزرێنێ کە بۆی هەیە پێویستی پێیان هەبێت لە یارمەتیدانی لە جێبەجێ کردنی ئەو ئەرکانەی پێی سپێردراوە.

مادەی ٥٢

لە هەموو ئەو مەسەلە دەریاوانیانەی پەیوەندییان بەو ئاوانەی چوارچێوەی سنوری دادوەری کۆمسیۆنەکەوە هەیە ، ئەوە بەگوێرەی بەندەکانی ماددەی ٣٧ هەموو کەمییەکان بە یەکسانییەکی رەها مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێت.

ماددەی ٥٣

بەپێی ئەوەی لە ماددەی ٤٧ هاتووە ، ئەو مافانەی ئێستا کە بەپێی ئەو باج بۆ مەبەستی جیاجیا ، چ راستەوخۆ لەلایەن حکومەتی تورکیا یان لەلایەن دەستە نێودەوڵەتیەکان یان لەلایەن کۆمپانیا تایبەتیەکان، لە چوارچێوەی سنوری دادوەری کۆمسیۆنەکە بە گەمی و بار وەردەگیرێت ، دەگوازرێتەوە بۆ کۆمسیۆنەکە کۆمسیۆنەکەش ئەو باج و پارە وەرگیراوانە بە بڕەپارەی وا جێگیردەکا کە تەنها بۆی هەبێ بەشێوەیەکی مەعقول بەشی بکا بۆ خە رجی ئەو کارانەی کە جێبەجێیان دەکا بۆ ئەو خزمەتانەی پێشکەش بە گەمیەوانی دەکات ، ئەمەش ئەو خەرجییە گشتیەی بەڕێوەبردنی کۆمسیۆنەکە و هەروەها ئەو موچە و پارە دانانەی کە لە پەرەگرافی ٣ ی پاشکۆی ئەم بەشە ناسەرەکیەدا هاتوە دەگرێتەوە.

بۆ ئەم مەبەستانە و تەنها بە رەزامەندی پێشوەختی ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان ، بێجگە لەوانەی ئێستا هەن کۆمسیۆنەکە بۆی هەیە باج و پارە وەرگرتنی تر دابنێ و بڕەکانیشی جێگیر بکات.

ماددەی ٥٤

هەموو باج و پارە وەرگیراوانەی کە لەلایەن کۆمسیۆنەکە سەپێنراون ، بەبێ هیچ جیاوازییەك و لە سەر بنەمای یەکسانی تەواو لەنێوان هەموو گەمیەکان وەردەگیرێن ، جا لە هەر بەندەرێکەوە هاتبن و شوێنی مەبەستی یان هەر کوێیەك بێ و بۆ هەر کوێیەك بچن و هەر ئاڵایەکیان هەڵگردبێ و خاوەنەکانیان هەرکێ بێت و رەگەزنامەی هەر کوێیان هەبێ و هەر کێیەك خاوەنی بارەکە بن.

ئەم رێکخستنکاریە کارناکاتە سەر مافی کۆمسیۆنەکە لە جێگیرکردنی ئەو باجە گومرکیانە بەپێی کێشیان بە تەن وەك لەلایەن ئەم بەشە ناسەرەکیەداهاتووە.

ماددەی ٥٥

حکومەتەکانی تورکیا و یۆنان ئەو ئاسانکاریانە دەستەبەر دەکەن کە بەهۆیەوە کۆمسیۆنەکە ببێتە خاوەنی ئەو زەوی و بینایانەی کە بە پێویستی بزانێ هەیبێت بۆ جێبەجێ کردنی ئەو ئەرکانەی پێی سپێرراوە بەشێوەیەکی کاریگەرییانە.

ماددەی ٥٦

کەشتییە جەنگیەکان کە بە ئەو ئاوانەدا تێدەپەڕن کە لە ماددەی ٣٩ دیارکراوە ، لە هەموو لایەنێکەوە ملکەچی ئەو رێنماییانە دەبن کە لەلایەن کۆمسیۆنەکە دەردەچێ لەلایەنی جێبەجێ کردنی یاسای ئاسایی دەریاوانی و پێداویستییە تەندروستییەکان.

ماددەی ٥٧

١- گەمیە (کەشتیە) جەنگیەکان نە دەکرێ هیچ وەرگرن و نە بمێننەوەو تەنها ئەگەر زۆر پێویست بێ بۆ ئەوەی تێپەڕبونیان بە گەورەکاندا تەواو بکەن و بگەنە نزیکترین بەندەر کە بۆی دەچن و نە دەکرێ ئیمدادات یان ماددە جەنگییەکان یان سەربازیەکان تەواوکەن یان دەستەی کەشتیوانی تەواوکەن ، لە سنوری ئەو ئاوانەی

کە لەژێر کۆنترۆڵی کۆمسیۆنەکەیە ، تەنها بایی ئەوەندەیان بۆ چاك بکرێتەوە ، کە بە تەواوی پێویست بێ کە کەشتییەکان بگەڕێنەوە بارێکی گونجاو بۆ بەردەوامی گەشتەکەیان و بەهیچ شێوەیەك ناکرێ هیچ شتێك بدەنە هێزە جەنگییەکانیان.

کۆمسیۆنەکە بڕیار دەدا کە چ چاکردنەوەیەی پێویستە و ئەمانەش دەبێ بەپێی توانا بە کەمترین دواکەوتن ئەنجام بدرێت. (بەزوترین کات ئەنجام بدرێت).

٢- تێپەڕبونی گەمیە جەنگیەکان بەناو ئەو ئاوانەدا کە لەژێر کۆنترۆڵی کۆمسیۆنەکەدایە دەبێ بەپێی توانا بە کەمترین دواکەوتن مەیسەر بێت ، هەروەها نابێ هیچ رێگرتنێك هەبێ ، مەگەر بۆ تێکەڵکردنی خزمەتگوزارییە پێویستیەکان بێ.

٣- مانەوەی کەشتییە جەنگیەکان لە بەندەرەکانی ناو سنوری دادوەری کۆمسیۆنەکە نابێ لە ٢٤ کاتژمێر تێپەڕێ تەنها لە حاڵەتی لێقەومان نەبێ ، لەم جۆرە حاڵەتەدا دەبێ پابەندەی ئەوە بن کە بەزوترین کات بڕۆن ، ئەم مانەوەیە دەبێ ٢٤ کاتژمێر زیاتر نەخایەنێت ، ئەم ماوەیەش دەکاتە رۆشتنی گەمیەکی لایەنی جەنگی لە ئاوەکانی ژێر کۆنترۆڵی کۆمسیۆنەکەوە و بەڕێکەوتنی (رۆیشتنی) گەمییەك کە سەر بە لایەنێکی جەنگی بەرامبەرە.

٤- رێنمایی زیاتر لەلایەن کۆمەڵەی نەتەوەکان دادەنرێت ، ئەو رێنماییانەی لەکاتی جنگ کاردەکا لە ئاوەکانی ژێر کۆنترۆڵی کۆمسیۆنەکە ، پەیوەست بێت بەتایبەتی بە تێپەڕبوونی کەلوپەلی جەنگ و قاچاغچیاتی بە ئاراستەی دوژمنانی تورکیا ، یان بە دوبارە تەمویل کردنەوەو وەرگرتن لە داواکراو(خەزنکراو) و چاککردنەوە لە ئاوە ناوبراوەکاندا.

ماددەی ٥٨

دەستکەوتەکان (پاپۆڕ یان باری پاپۆڕ..) دەکەونە ژێر هەمان مەرجەکانی کەشتیە بچوکە جەنگیەکان لە هەموو لایەنێکەوە.

ماددەی ٥٩

هیچ لایەنێکی جەنگ بۆی نیە تیپە سەربازییەکان و تەقەمەنی جەنگ یان کەلوپەلە جەنگیەکان لە ئاوەکانی ژێر کۆنترۆڵی کۆمسیۆنەکە هەڵگرێت یان دابکرێت ، تەنها لەو

حاڵەتـە نـەبێ كـە بەرێكـەوت كۆسـپـەیەك ببێتـە سـەر رێـی تێپەڕبونەكـە و لـەم جـۆرە حاڵەتانەشدا ، تێپەڕ بونەكە بەردەوامیە ئاساییەكەی خۆی وەردەگرێتەوە.

ماددەی ٦٠

هیچ شتێك لە ماددەكانی ٥٧ یان ٥٨ یان ٥٩ دانیـە وا دابنرێـت كـە دەسـەڵاتەكانی لایەنێك یـان لایەنـەكانی جـەنگ كـە بـەپێی بڕیـاری ئەنجومـەنی كۆمەڵـەی نەتـەوەكان كاردەكەن سنوردار بكات.

ماددەی ٦١

هەر ناكۆكییەك سەرهەڵبدا لەنێوان هێزەكان لەروی لێكدانەوە یان جێبەجێ كردنـی بڕگەكانی ئەم بەشە ، ئەوەندەی پەیوەندی بە ئەستەنبول و حەیدەر پاشاوە هەبێت ، بڕگـەكانی ماددەكـانی ٣٣٥ هـەتا ٣٤٤ ، بەشـی ١١ (بەنـدەرەكان و رێگـە ئاویـەكان و هێڵەكانی ئاسن) ، دەبێ ئـەو ناكۆكییـە رەوانـەی كۆمـسیۆنەكە بكرێـت ، لـە حاڵـەتێك ئەگەر بڕیاری كۆمسیۆنەكە لەلایەن هەر هێزێك پەسند نەكرا پرسەكە لەسـەر داواكـاری هێـزە پەیوەندیدارەكـە ، ئـەوە بـەو دەسـەڵاتەی بـە كۆمەڵـەی گەلانـەوە دراوە یـەكلا دەكرێتەوە لـەو ماوەیـەدا كۆمـسیۆنەكە هەڵدەستێ بـە جێبـەجێ كردنـی ئـەو بڕیـارە یەكلاكەرەوەی كۆمەڵەی گەلان.

پاشكۆ:

١- دەبێ سەرۆكایەتی كۆمسیۆنی گەروەكان بەنۆبەت (بەنۆرە) لەنێوان ئەنـدامانی كۆمسیۆنەكەوە بۆ ماوەی دوو ساڵ دەبێ ، هەر ئەندامەو مافی دوو دەنگی دەبێ.

كۆمـسیۆنەكە بڕیارەكـانی بـە زۆرینـەی دەنـگ دەدات و سـەرۆكیش دەنگـی یەكلاكەرەوەی دەبێ ، دەبـێ دەنگنـەدان وەك دەنگـدانێكی دژ بـە (تاوتوێلەسـەركەر) دابنرێت.

هەموو ئەندامێكی كۆمسیۆن مـافی دانـانی جێگری ئەنـدامی كۆمـسیۆنی دەبێ بـۆ ئەوەی لەكاتی ئامادەنەبونی خۆی جێی بگرێتەوە.

٢- موچەی هەر ئەندامێکی کۆمسیۆنەکە لەلایەن ئەو حکومەتەوە دەدرێ کە دایمەزراندوە ماوەماوە لەسەر جێگیرکردنی موچەکان وەك برێکی مەعقول ، ئەو حکومەتانەی کە نوێنەریان لە کۆمسیۆنەکە هەیە لەنێوان خۆیان رێك دەکەون.

٣- دەبێ موچەی ئەو ئەفسەرە پۆلیسانەی کە لە ماددەی ٤٨ ئاماژەیان پێکراوەو هی ئەو ئەفسەر و فەرمانبەرانەی تر کە دەکرێ بەپێی ماددەی ٥١ دابمەزرێن ، هەروەها پارەدانی پۆلیسی خۆجێیەتی کە لە ماددەی ٤٨ ئاماژەی پێکراوە ، دەبێ لەو پارانە بدرێ ن کە وەك باجی گومرکی و تێچون لە کەشتیەوانی وەردەگیرێن.

دەبێ کۆمسیۆنەکە چوارچێوەیەکی رێنمایی بۆ مەرجەکانی دامەزراندنی ئەفسەران و فەرمانبەران دابنێ.

٤- دەبێ کۆمسیۆنەکە چەند بەلەمێکی گەورە لەژێر دەستی خۆی دابنێ بۆ جێبەجێ کردنی کارەکانی هەروەك لەم بەشە ناسەرەکیە و لەم پاشکۆیەدا هاتوە.

٥- بۆ جێبەجێ کردنی ئەو هەموو کارانەی کە پێی سپێرراوە ، بەپێی دەقەکانی ئەم بەشە ناسەرەکیە و ئەم پاشکۆیە وە لەناو ئەو چوارچێوەی کە تیایدا دیارکراوە کۆمسیۆنەکە دەسەڵاتی ئامادەکردن و دەرکردن و جێبەجێ کردنی رێنمایی پێویستی هەیە ، ئەم دەسەڵاتە مافی دەستکاری کردنی بەپێی پێویستی ئەو رێنماییانەی ئێستای هەیە ، هەروەها دەستەڵاتی هەڵوەشاندنەوەی ئەو رێنماییانەی هەیە.

٦- دەبێ کۆمسیۆنەکە چوارچێوەیەکی رێنمایی دابنێ بۆ چۆنیەتی راگرتنی ژمێرکاری ئەو هەموو داهات و خەرجیانەی ئەو پارەیەی کە لەژێردەسەڵاتی دایە ، هەروەها بۆ وردبینی ئەو ژمێرکاریانە و بڵاوکردنەوەی ، هەروەها لەسەریەتی ساڵانە راپۆرتێك دەربارەی ئەو هەموو داهات و خەرجییانە پێشکەش بکات.

بەشی سێیەم: کوردستان

ماددەی (٦٢):

لیژنەیەکی سێ قۆڵی پێك دێت بارەگاکەی لە ئەستەمبۆل دەبێت ، ئەو لیژنەیە لەلایەن بەریتانیا و فەرەنسا و ئیتالیا و نوێنەری کورد دروست دەکرێت بۆ ئامادەکردنی پرۆژەی ئۆتۆنۆمییەکی دەڤەری بۆ ناوچە کوردییەکان لەدوای شەش

مانگ لە مۆرکردنی ئەو پەیماننامەیە ، سنوری ئەو ناوچەیەش بریتییە لە رۆژهەلاتی فورات ، و خوارووی سنوری ئەرمینیا کە لەدوای ئەوەش دیاری دەکرێ ، لە سەروی سنوری تورکیا و سوریا و میزۆپۆتامیا کە لە پەرەگرافی (٢)ی ماددەی (٢٧) دەستنیشان کراوە ، ئەگەر لەکاتێکیشا ئەو لیژنەیە لە هەر مەسەلەیەك نەگەیشتنە ئەنجامێك ئەوا هەریەکە راپۆرتی خۆی لەو مەسەلەیە دەداتەوە حکومەتەکەی ، لەو پرۆژەیەدا پێویستە رەچاوی تەواوی مافەکانی رەگەزی و ئایینی کلدان و شارور و کەمایەتییەکانی تر بکرێت لەنێو ئەو سنورەی لە سەروو دیاریکرا ، بۆ ئەو مەبەستەش لیژنەیەکی تری پێکهاتوو لە بەریتانی و فەرەنسی و ئیتالی و فارسی و کوردی سەردانی مەیدانی دەکەن بۆ هەر دەستکارییەك ئەگەر پێویست بکات لە سنورەکانی تورکیا ، لەبەر ئەوەی ئەو سنورە لەژێر مەرجەکانی ئەو پەیماننامەیە تا سنوری فارس.

مادده (٦٣):

لەوساتەوە حکومەتی تورکی پەیمان دەدا بە قایلبوونی بەو بڕیارانە کە لە هەردوو لیژنەی ئاماژەپێکراو لەماددەی (٦٢) هاتووە وا لە ماوەی (٣) مانگیش جێبەجێی دەکا ، لە دوای جاڕدانی ماددەی (٦٤) لەدوای ساڵێکی تر ئەگەر زۆربەی گەلی کورد کە لەو سنورەی لە ماددەی (٦٢) دیاریکرا داوای (سەربەخۆییان لە کۆمەڵەی نەتەوەکان (عصبە الامم) کردو لە تورکیا جیاببنەوە ، کۆمەڵەی نەتەوەکانیش زانییان ئەوانە دەتوانن ئەو سەربەخۆییە بەڕێوە ببەن و پێشی دان ، ئەوان دەبێت تورکیا دانیان پێدا بێنێ و لە هەموو مافەکانی خۆی لەو ناوچانە دەستهەڵگرێ ، وردەکاری ئەو دەستهەڵگرتنەش بابەتی رێکەوتنێکی تایبەتی دەبێ لەنێوان وڵاتە هەرەگرنگەکانی هاوپەیمانان و تورکیا ، ئەوکاتەش هێزە سەرەکیەکانی هاوپەیمانان هیچ رێگرییەك ناکا لە تێکەڵبونێکی ئارەزومەندانەی ئەو بەشە کوردستانەی لە ویلایەتی موسڵ بۆ ئەو دەوڵەتە کوردیە سەربەخۆیەی دروست دەبێ.

بەشی چوارەم :

سمیرنا

مادده (٦٥):

حوکمی ئەو بەشە (بەشی سێیەم–مترجم) بەسەر شاری سمیرنا و دەوروبەری کە لە ماددەی (٦٦) دیاری دەکرێت ، تا ئەوکاتەی سنورەکە تەواو دەستنیشان دەکری بەپێی ماددەی (٨٣).

مادده (٦٦):

تایبەتە بە دیاریکردنی ئەو ناوچەیەی پێی وترا (سمیرنا)* (ئەزمیری ئێستا–م) لە ماددەی (٦٥).

مادده (٦٧):

لەدوای ئەو بەروارە بە (١٥) رۆژ لیژنەیەك لە (بەریتانی و ئیتالّی و فەرەنسی) و ئەندامێک ی یۆنانی و یەکێکی تورکی پێکدێت بۆ دواداچوونی ماددەی (٦٦).

مادده (٦٨):

بۆ جیاکردنەوەی سەمیرنا و دەوروبەری کە لە ماددەی (٦٦) هاتووە ، هەروەها جیاکردنەوەی ئەو شوێنانەی لە تورکیا.

مادده (٦٩)

هەر تایبەتە بە سەمیرنا.

مادده (٧٠):

بەرپرسیاریەتی سەمیرنا بە یۆنان دەسپێرێ.

مادده (٧١):

رێ دەدا بە یۆنان هێزی عەسکەری بهێنێتە سمیرنا بۆ پاراستنی ئاسایش.

مادده (٧٢):

دوای (٦) مانگ پەرلەمان و دام و دەزگای تر لە ناوچەی سمیرنا هەلدەبژێردرێ بۆ نوێنەرایەتی کردنی پێکهاتە جیاجیاکان ، دوای لەلایەن خەڵکی ئەو ناوچەیەوە

بەزۆرینەی دەنگ چارەنوسیان بەلای یۆنان دیاری دەکرێت ، یۆنان دەتوانێ ئەو راپرسییە دوا بخا بۆ ماوەی ساڵێك بۆ ئەوەی تەواوی ئاوارەکان بگەڕێنەوە.

مادده (٧٣):

پەیوەندی ئیدارەی یۆنان و پەرلەمانی دەڤەری سمیرنا لەلایەن ئیدارەی سمیرنا دیاری دەکرێ بەپێی دەستوری یۆنانی.

مادده (٧٤):

نابێ سەربازی زۆرەملێ بە سەر خەڵکی سمیرنا بسەپێنرێت تا خۆیان ساغ دەکەنەوە.

مادده (٧٥):

ئەو رێنماییانەی لە مادەی (٨٦) دێت سەبارەت بە پاراستنی کەمایەتی رەگەزی و ئایینی لەسەر ناوچەی سەمیرناشی جێبەجێ دەبێت.

مادده (٧٦):

حکومەتی یۆنان دەتوانێ سیستەمی باج لە کەنارەکانی سەمیرنا دابنێ.

مادده (٧٧):

نابێ حکومەتی یۆنان جارێ دراوی تورکیا لەناوچەی سەمیرنا بەکەم وەربگرێ تا دەگەنە ئەنجام.

مادده (٧٨):

رێنمایی و حوکمەکانی سەبارەت بە سیستەمی هاتوچۆ (ئاوی و وشکاوی و...) لە سەمیرناش جێبەجێ دەکرێ.

مادده (٧٩):

سەبارەت بە ناسنامەی تاکەکەسیە لە سەمیرنا ، ئەو تورکانەی ئەوێ هەر بە تورکی دەمێننەوە بۆ پاراستنی ئەو مافەش یۆنان ئەو بەڵێنە دەدات.

مادده (٨٠):

هەندێ ئەحکامی داراییە بۆ سەمیرنا

ماددەی (٨١):

نابێت هەتا دەرکردنی بڕیاری سەربەخۆبوون لە تورکیا، دەستکاری سیستەمەکانی (بیت المال)ی عوسمانی بکرێت لەم ناوچەی سەمیرنا کە پێکدێت لە زەکاتی دانەوێڵە و هەندێ جۆری باجی تر.

ماددە (٨٢):

ڕێکەوتنەکانی داهاتوو بڕیار لەسەر ئەو گرفتانە دەدات کە لە ئەنجامی جێبەجێ کردنی ئەو مادانەی سەروو پەیدا دەبن لە سمیرنا.

ماددەی (٨٣):

دوای پێنج ساڵ لە هەڵبژاردنی پەرلەمان بۆیان هەیە راپرسییەك ئەنجام بدەن و داوا لە (کۆمەڵەی نەتەوەکان) بکەن ، ئەو ناوچەیە بخەنە سەر یۆنان ، ئەگەر زۆرایەتی دەنگ ئەوەی ویست ، ئەوکاتی تورکیا دەبێ وازبهێنێ.

بەشی پێنجەم :

یۆنان

ماددەی (٨٤):

بریتییە لە دیاری کردنی سنوری تورکیا و یۆنان.

ماددە (٨٥):

پێکهێنانی لیژنەیەکی (٥) قۆڵی بە تورکی و یۆنانیشەوە لە مادەی (١٥) ڕۆژ بۆ دواداچونی ماددەی (٨٤).

ماددە (٨٦):

تایبەتە بە هاتوچۆ و پارێزگاری لە کەمایەتی لەو ناوچانەی هەموارکردنی سنوری تورکیا و یۆنان دەیانگرێتەوە.

ماددە (٨٧):

باس لە پابەندیە داراییەکان دەکاتەوە کە لە ئەنجامی ئەو هەموارکردنە دێتەدی.

بەشی شەشەم :

ئەرمينيا

مادەی (٨٨):

بە پێی ئەو كارانەی هاوپەيمانان پێی هەلساون توركيا دان بە ئەرمينيا دەنێت وەك دەولەتێكی سەربەخۆ .

مادەی ٨٩:

توركيا و ئەرمينيا رێك دەكەون لەسەر ئەو سنورەی ويلايەتەكانی ئەرزەرۆم و ترابزون و وان و بەتليس لايەنەكانی ئەو پەيماننامەيە و بەنێوبژی سەرۆكی ئەمريكا يان هەر جۆر چارەسەرييەكی بۆ ئەوەی سنوری ئەرمينياش بگاتە دەريا ئەگەر زەمينی تری توركياشی بەگەر كەوێ.

مادده (٩٠):

لەكاتی دەستنيشانكردنی ئەو سنورەی كە لە ماددەی (٨٩) هاتووە ئەو ويلايەتانە (يان بەشێك لێی) بخرێتە سەر ئەرمينيا و لەو بەروارەش توركيا لێی دەكشێتەوە ، بە هەمان شێوە رێكەوتنەكانی سەبارەت بە پابەندی داراييەوە.

مادەی ٩١:

لەكاتی بەشينەوەی هەر ناوچەيەك كە لە مادەی (٨٩) ئاماژەی پێكراوە بۆ ئەرمينيا ئەوە كۆميسيۆنێكی سنور ، كە بڕياری پێكهێنانی دوايی دەدرێ ، لەماوەی سێ مانگ پێكدێ لەكاتی وەرگرتنی بڕيارەكەوە كاری ئەو كۆمسيۆنە دياركردنی سنوری نێوان ئەرمينيا و توركيا دەبێت.

مادە (٩٢):

لەبارەی دياريكردنی سنوری نێوان ئەرمينيا و جۆرجيا و ئازەربێجانە لەنێوخۆيان ، ئەگەر دياريش نەكرا ئەو ە لەلايەن هێزە هاوپەيمانەكان دياری دەكرێ.

ماددەی ٩٣:

ئەرمينيا قايل دەبێ بە هەر جۆرە دەستكارييەك كە هاوپەيمانان پێی هەڵدەستن و بە پێويستی دەزانن بۆ پاراستنی ئەو هاولاتيانەی كە لەگەڵ زۆرايەتيەكەی خەڵكی ئەرمينيا لە رەگەز و ئايين و زمان جيان.

بە هەمان شێوەش پاراستنی ئازادی هاتوچۆ.

بەشی حەوتەم :

سوریا و میزۆپۆتامیاو فەلەستین

ماددەی ٩٤:

هەریەکە لە سوریا و میزۆپۆتامیا و بەشێوەیەکی کاتی دەبنە وڵاتی سەربەخۆ بە پێی ماددەی (٢٢)ی بەشی یەکەمی (میساقی کۆمەڵەی گەلان) دەکەونە ژێر راوێژی وڵاتانی ئینتداب کرا و بەسەریان هەتا ئەوکاتەی دەتوانن لەسەر پێی خۆیان بوەستن.

بۆ ئەو مەبەستەش لەدوای ١٥ رۆژی تر لیژنەیەکی سێ قۆڵی (بەریتانی، فەرەنسی، ئیتاڵی) و لە ئەندامێکی عوسمانیش پێك دەهێنرێت ، بۆ بەدواداچوونی ئەو سنورانەی لە ماددەی (٢٧) هاتوون بەجۆرێك بۆ دەستنیشانکردنی سنوری سوریا نوێنەرێکی ئەوان بەشدار دەبێت بۆ سنوری میزۆپۆتامیاش نوێنەرێکیان ئامادە دەبێت ، بڕیاردان لەسەر سنوری تری ئەو دەوڵەتانە و دیارکردنی و هەڵبژاردنی جۆری ئینتداب لە ئەستۆی هاوپەیمانە سەرەکیەکانی دەبێ.

ماددەی (٩٥):

لایەنەکانی ئەو رێکەوتنە قایلن بە جێبەجێ کردنی ناوەرۆکەکانی ماددەی (٢٢) بۆ ئیدارەی فەلەستین لەژێر ئینتداب لە چوارچێوەی ئەو سنورەی هاوپەیمانان بۆی دیاری دەکەن ، ئینتدابکەر بەرپرسە لە ئەکتیڤ کردنی جاڕنامەی ٢/١١ ١٩١٧.* کە لەلایەن بەریتانیاوە دەرچوو و لایەنەکانی تری هاوپەیمانانیش گرتویانەتە بەر ، بۆ ئەوەی قەوارەیەکی نیشتمانی بۆ گەلی یەهودی لە فەلەستین دابمەزرێ ، دەبێ رونیش بێت هیچ شتێك رێگر نەبێ لە مافە ئایینی و مەدەنیەکانی غەیرە یەهود* هەروەك بەهودیەکان لە وڵاتی تر هەیانە.

---

* مەبەستی بەڵێنی بەلفۆرە.
* بەغەیرە بەهود وتراوە جویم

لایەنی ئینتداب بەڵێن دەدا بەخێرایی لێژنەیەك پێك بهێنن لەگەڵ سەرۆکێك کە لەلایەن (کۆمەڵەی گەلان) دیاری بکرێ بۆ ئەوەی لەو بەندە بکۆڵێتەوەو چی پێویستە بۆ چین و توێژە جیاجیاکانی بکرێ.

ماددەی (٩٦):

ئەو مەرجانەی بۆ ئەو خاکەی سەروو دانرا لەلایەن هاوپەیمانان بەلایەنی کۆمەڵەی گەلان دەدرێ بۆ رازی بوون لەسەری.

ماددە (٩٧):

بەپێی مادەی (١٣٢) ی ئەو رێکەوتنە تورکیا قایل دەبێ بە هەموو ئەو بڕیارانەی کە لەو بەشە دەرچوە.

بەشی هەشتەم :

حیجاز

ماددەی (٩٨):

بەپێی ئەو بەرنامەیەی هێزە هاوپەیمانەکان ، تورکیا دان بە حیجاز دەهێنێ وەك دەوڵەتێکی سەربەخۆ ، هەموو ئەو ئاسەوارانەی سەر بە عوسمانی لەسەر خاکی حیجاز دادەماڵرێ.

ماددەی (٩٩):

لەبارەی گەڕانەوەی ئیش و کارەکانی شارە پیرۆزەکانی مەککە و مەدینە بۆ شای حیجاز گێڕدراوەتەوە کە پێشتر تایبەت بوو بە سوڵتان هەروەها ئاسانکردنی سەفەری حەج بۆ هەموو لایەك.

ماددەی (١٠٠):

خاوەن شکۆ پادشای حیجاز بەڵێن دەدا کە کاروباری بازرگانی بە یەکسانی دابین بکا لەسەر خاکی خۆی بۆ هاولاتی و پاپۆڕەکانی وڵاتانی ئەندام لە کۆمەڵەی گەلان.

بەشی نۆیەم :

میسر و سودان و قوبرس

ماددەی (١٠١):

تورکیا وازدێنێ لە موڵکیەتی بەسەر میسردا.

مادده (١٠٢):

لەبارەی گۆڕینی ناسنامەی تاکە لە تورکیەوە بۆ میسری.

مادده (١٠٣):

سەبارەت بەوانەی میسری نین لەپێش ١٩١٤/١٢/١٨ لەمیسر دەژین ، بەڵام دەسەڵاتی باڵای میسری مافی ئەوەی هەیە مافی نیشتەجێبوون بە هەندێ کەس نەدات! لە سەردەمی عوسمانی مافی نیشتەجێبوونیان هەیە.

مادده (١٠٤):

سەبارەت بە هەندێ ڕۆتینیاتی کەلوپەل و دابەشی میراتی عوسمانییە لە میسر.

ماددەی (١٠٥):

دوای ساڵێك هاوڵاتی میسر ناسنامەی وەرگرن ، یان لە هەر وڵاتێکی جیا بویەوە لە تورکیا.

مادده (١٠٦):

حکومەتی میسری ئازادییەکی تەواوی هەیە لە هەڵسوکەوت کردن لەگەڵ ڕەعیەی تورکی و هەروەها پابەندە بەو مەرجانەی هەن بۆ خۆ دامەزراندنیان لە میسر.

مادده (١٠٧):

هاوڵاتی میسر لە دەرەوە مافی یاسایی لە کۆنسولیەکانی بەریتانیای هەیە بۆ پاراستنی.

ماددەی (١٠٨):

ئەو کەلوپەلە میسرییە دێتە تورکیا دەبێ وەك بەریتانی مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێ..

ماددەی (١٠٩):

سەربەستی هاتوچۆی دەریای دەکەوێتە دەست بەریتانیا لەجیاتی تورکیا.

ماددەی (١١٠):

مومتەلەکەکانی تورکیا لە میسر دە گوازرێتەوە بۆ تورکیا بێ کرێ.

ماددەی (١١١):

هەرچی سەروەرت و سامانی گواستراوە و نەگوێزراوەی ئەو تورکانە هەیە کە مافی نیشتەجێبوونیان لەمیسر پێنەدرا ، دەبێ بەپێی (پشکی ئابوری) رێکەتننامەکە مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت.

ماددەی (١١٢):

لەبارەی رێکخستن و دابە شکردنی قەرزەکانە لەنێوان تورکیا و میسری نوێ.

سـودان

ماددەی (١١٣):

لەبارەی چارەنوسی سودان بۆ بەدەوڵەت بوون و جیاکردنەوەی لە میسر.

ماددەی (١١٤):

سودانیەکانی دەرەوە مافیا ن لە کۆنسولیەی بەریتانیا هەیە بۆ پێویستی.

قوبرس

ماددەی (١١٥):

هەموو لایەك دان بەوە دەنێن کە قوبرس لەژێر دەستی بەریتانیایە لە ٥/ ١١/ ١٩١٤–وە

ماددەی (١١٦):

مافی تورکیا بەسەر قوبرس نامێنێ.

ماددەی (١١٧):

هاوڵاتی قوبرس ناسنامەی بەریتانی وەردەگرن لەجیاتی تورکی.

بەشی دەیەم :

مەغریب و تونس

ماددەی (١١٨):

تورکیا دان بە پارێزگاری فەڕەنسا لەسەر مەغریب دەنێ لە ٣٠/مارس ١٩١٢–وە.

ماددەی (١١٩):

ئەو کەلوپەلە مەغریبیانەی دێتە ناو خاکی تورکیا وەك فەڕەنسی هەڵسوکەوتی لەگەڵ دەکرێ.

ماددەی (١٢٠):

تورکیا دان بە پارێزگاری فەڕەنسا لەسەر تونس دەنێ لە ١٢/مایۆ ١٨٨١–ەوە ، هەروەها کەلوپەلەکانی تونس کە دێنە تورکیا دەبێ وەك فەڕەنسی مامەڵەیان لەگەڵ بکرێ.

لیبیا و دورگەکانی ئیجە

ماددەی (١٢١):

مافەکانی تورکیا لە ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩١٢–وە بۆ سوڵتانی لیبیا بەجێ دێڵا.

ماددەی (١٢٢):

تورکیا واز لە کۆمەڵێك دورگە دەهێنێ بۆ ئیتالیا لە ئیجەوە تا کوسی).

ناسنامەی مەدەنی:

ماددەی (١٢٣) و (١٢٤):

لەبارەی پێدانی ناسنامەی مەدەنیە بۆ ئەو کەسانەی لە وڵاتانی جیابوویەوە لە تورکیا.

ماددەی (١٢٥):

ئەو کەسانەی کە لە (١٨) ساڵی تێپەڕیان کردووەو ناسنامەی جیایان هەیەو لەسەر خاکی عوسمانی ژیاون ، بەپێی ئەو پەیماننامە بۆیان هەیە لە چوارچێوەی ئەو وڵاتانەی د روست بونە بە ئارەزوی خۆیان وڵاتێك لەوانە ئەرمینیا ، ئازەربێجان ، جۆرجیا ، یۆنان ، حیجاز ، میزۆپۆتامیا ، بولگاریا ، تورکیا هەڵبژێرن ئەگەر لەگەڵ زۆرایەتی دانیشتوانەکە یەك رەگەز بوون.

ماددەکانی (١٢٦، ١٢٧، ١٢٨):

سەبارەت بە تاوتوێکردنی پێدانی ناسنامەو مافی گواستنەوەو تۆمارکردنە.

ماددەی (١٢٩):

ئەو یەهودیانەی ناسنامەی عوسمانیان نیەو تیاشیدا ژیاون ، بەپێێ ماددەی (٩٥) ، هەرهەموویان ئۆتۆماتیکیانە دەبنە هاوڵاتی فەلەستینی...

ماددەی (١٣٠، ١٣١):

تەواوکاری ئەو پێویستیانەی ناسنامەیە.

حوکمە گشتییەکان:

ماددە (١٣٢):

بەپێی ئەو پەیماننامەیە ، تورکیا واز لە هەموو ئەو خاك و زەویانەی بەدەر لە تورکیا دەهێنێ لە هەموو ماف و ئەدرێسێك بۆ هێزە هاوپەیمانەکان.

تورکیا بەڵێن دەدا دان بە هەر تاوتوێك بهێنێ کە ئێستا دەکرێ لەو خاکانەیان لە داهاتوو لەلایەن وڵاتانی هاوپە یمانانەوە هەرکاتی پێویست بکا لەگەڵ هێزێکی سێیەم بۆ ئەوەی دەقەکەی سەروو بشێت بۆ جێبەجێ کردن.

ماددە (١٣٣):

ئاماژە بە دان پێهێنانی تورکیا بە ئەحکامی پەیماننامەکانی تری ئاشتییە کە لەگەڵ وڵاتانی هاوپەیمانی تورکیا کرا.

ماددەی (١٣٤):

تورکیا دان بەو سنورانە دەنێ کە لە ئەڵمانیا و نەمسا و بولگاریا و بۆتان و هەنگاریا و پۆڵەندا و رۆمانیا و سربیا و کرواتیا و سلۆڤینیا و چیکۆسلۆڤاکیا.

ماددەی (١٣٥):

تورکیا دان دەبێ بەو هەموو پەیماننامە و رێکەوتننامانەی هاوپەیمانەکان لەگەڵ وڵاتانی پێشتر هەبووە یان تازە دروست بووە لە ئەمبراتۆریەتی پێشووی روسیا ، هەروەها تورکیا دان بە سەروەری ئەو دەوڵەتانەی ناو ئەمبراتۆریەتی روسیا (یەکێتی سۆڤیەت) دەنێ.

ماددەی (١٣٦):

ئاماژەیە بە پێکهێنانی لیژنەیەك بۆ دەستنیشانکردنی باری دادگایی لە تورکیا.

ماددەی (١٣٧):

تایبەتە بە (سزاکان) نابێ هیچ نیشتەجێبوێکی تورکی بە هیچ بیانویەك نیگەران و بێزار بکرێ لەسەر کارێکی سیاسی یاخود سەربازی یان هەر هاریکارییەکی هاوپەیمانانی کردبێ یاخود هاونیشتمانیان کردبێ لەماوەی نێوان (١)ی ئابی ١٩١٤ هەتا جێبەجێ کردنی ئەم رێکەوتننامەیە ، سزابدرێ لەسەر ئەو جۆرە کارانەی سەرەوە.

ماددەی (١٣٨):

هیچ کەسێکی دانیشتوی ئەو ناوچانەی لە تورکیا جیابونەتەوە بەپێی ئەم رێکەوتننامەیە نابێ نیگەران و بێزار بکرێن لەسەر هەڵوێستی سیاسییان لەپاش (١)ی ئابی ١٩١٤ یان بەهۆی راگەیاندنی رەگەزنامەکەی بەگوێرەی ئەو رێکەوتننامەیەی سەرەوە.

ماددەی (١٣٩):

تورکیا بەرەسمی دەستبەرداری هەموو مافێکی (دەرەبەگایەتی و دادوەری) سەر ئەو موسڵمانانەی کە دەکەونە ژێر سەروەری و پاراستنی دەوڵەتی ترەوە ، نابێ هیچ چێزێك (گوشارێك) راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ لەلایەن دەسەڵاتی تورکییەوە دەرهەق ئەو کەسانە یان دەوڵەتانە بەکاربێ کە لە تورکیا جیابونەتەوە.

پاراستنی کەمایەتیەکان:

ماددەی (١٤٠):

تورکیا بەڵێن دەدات کە بەهیچ جۆرێك پێشێلی ماددەکانی ١٤١، ١٤٢، ١٤٧ نەکات.

ماددەی (١٤١):

تورکیا بە تەواوی بەڵێن دەدا بۆ پاراستنی ئازادی بۆ هەموو دانیشتوانی تورکیا بێ گوێدانە جیاوازی لە ڕەچەڵەك و زمان و ئایین.

ماددەی (١٤٢):

لەبەر ئەوەی دەسەڵاتی تورکیا لە ١/ نۆڤێمبەر ١٩١٤ تیرۆری کردووە ئەوا هەر گۆڕینێکی ئایینی بۆ ئیسلامەوە ناشەرعیە ، دەبێ ئینتمای ئایینیان وەك پێش ئەو بەرواره بگەڕێتەوە و بە تەو اوی ئازاد بکرێت و تەواوی مافە زەوتکراوەکانیان بگێڕدرێتەوە.

ماددەی (١٤٣):

لەبارەی گێڕانەوەی خەڵکە دەرکراوەکانی کەمایەتیەکانە، هەروەها بۆ ڕێکخستنی و ئاڵوگۆڕی دانیشتوانی تورك و یۆنانە بۆ هەردوولا.

ماددەی (١٤٤):

لەبارەی گێڕانەوەی ئەو کەمایەتیانە ی ماڵ و موڵکیان لێ داگیرکراوە.

ماددەی (١٤٥):

هەموو خەڵکی تورکیا یەکسانن بەرامبەر یاسا ، هەروەها هەموو لایەکیش ئازاد دەبن لە بەکارهێنانی زمانیان ، بەشداری لە هەڵبژاردن و بە ئەندازەی خۆشیان نوێنەرایەتیان هەبێ.

ماددەی (١٤٦):

لەبارەی دان هێنانی تورکیایە بە بڕوانامەکانی بیانیەوە.

ماددەی (١٤٧):

لەبارەی ئازادی بەکارهێنانی زمانی هەر کەمایەتیەکە لە خوێندن لە دام و دەزگا زانستیەکاندا.

ماددەی (١٤٨):

لەو شار و ناوچانەی کە ئەو کەمایەتیانە زۆرایەتی پێك دەهێنن دەبێ بە دادگەڕیانە بەشیان لە داهات و خزمەتگوزاری پێ بدرێ.

ماددەی (١٤٩):

لەبارەی خوێندنی ئاینیە لە کەنیسەکان.

ماددەی (١٥٠):

لەو ناوچانە و شارانەی کە کەمایەتی ئاینی (غەیرە ئیسلام) لێ زیادە نابێ تۆبزیان لێ بکرێ لە پابەند بوون بە شەعائیرەئیسلامیەکان .

مادەی (١٥١):

تورکیا قایلە بە هەر تاوتوێك لەنێوان هاوپەیمانان و کۆمەڵەی گەلان سەبارەت بەو ئەحکامانەی سەروو.

لەماددەی (١٥٢) هەتا ماددە (١٦٤):

سەبارەت بە دیاریکردن و سنوردانان بۆ قەبارەی هێزی چەکداری تورکیا لە هەردوو بەشی دەرەك و سوپا ، بەجۆرێك سوپای تورکیا لە ٥٠,٠٠٠ کەس تێنەپەڕی وەك لە مادەی (١٥٥) و (١٦٤) هاتووە تەنانەت ژمارەی پاسەوانانی سوڵتانیش دیاریکراوە.

لە ماددەی (١٦٥) هەتا ماددەی(١٦٩):

هەر درێژکراوەی بەشە عەسکەریەکەی تورکیایە و باس لە چۆنیەتی داڕشتنی پەیڕەوی ناوەخۆ و بەرپا کردنی هەردوو جۆری سیستەمی (تەجنید) و (خۆبەخش) بۆ هەموو لایەك.

ماددەی (١٧٠):

سەبارەت بە باج و گومرگە بۆ تورکیا.

لە ماددەی (١٧١) هەتا ماددەی (١٧٦):

سەبارەت بە چەك داماڵینی هێزەكانی توركیایە و تەسلیمی بە هاوپەیمانان دەكاو لە كارگەكانیش نابێت چەكی قەدەغەكراو دروست بكا و ئەو جۆرە كارگانە بكا بە كارگەی بازرگانی ، هەروەهاش كڕینی چەكیشی بۆ دیاری بكرێ.

ماددەی (١٧٧) هەتا (١٨٠):

سەبارەت بە چەك داماڵینی و هەڵوەشاندنەوەی دام و دەزگای سەربازی توركیا لەسەر دەریا و سنوری ئاسیاوی و ئەوروپیەكەی.

دەریایی

مادده ١٨١-١٩٠:

بۆ داماڵین و سنورداركردنی چەكی دەریاییە لەبەلەم و غەواسەو كەشتی گەورە، دروستكردن و بەكارهێنانی بێ تەلیش دەگرێتەوە.

ئاسمانی

لە مادده (١٩١ هەتا ١٩٥):

سەبارەت بە چالاكی ئاسمانیە لە فڕۆكەو كۆپتەر و تیایدا هاتووە فڕۆكەكانی هاوپەیما نان بە تەواوی ئاسمانی توركیا دەسوڕێنەوە هەتا هێزە هاوپەیمانەكان لە توركیا دەردەچن و لەو ماوەیەش جموجۆڵی ئاسمانی توركیا و بەهێزكردنی دەوەستێ بۆ ماوەی شەش مانگ.

لە ماددەی ١٩٦-١٩٩:

هەر لە بارەی دانانی چاودێریە لە بارەی ئەحكامەكانی سەروو بۆ چەك كردنی سوپای توركیا.

ماددەی (٢٠٠-٢٠٥):

بۆ چاودێری هێزی سەربازی توركی و زانیاری پێدانە بۆ جۆرەكانی چەك لە وشكایی و دەریایی و ئاسمانی سوپای توركیا بۆ بە ئەندازەی ئەو هەرێمەی بۆی دەمێنێتەوە.

ئەحکامە گشتیەکان

لە ماددەی (٢٠٦) هەتا (٢٠٧):

سەبارەت بە ماددەکانی وەستانی شەڕ جەنگی جیهانی یەکەم بوو لەگەڵ عوسمانی لە ٣٠/ ئۆکتۆبەری ١٩١٨ (بە ئاگربەسی مورس بەناوبانگە) ، هەروەها تورکیا نەتوانێ لەگەڵ وڵاتێکی تری بیانی هاوکاری بکا.

لە ماددە (٢٠٨ تا ٢١٦):

سەبارەت بە دیل و کەلوپەلەکانیانە هەروەها مافی گەڕانەوەیان بۆ وڵاتی خۆیان لەسەر حسابی تورکیا ، دەبێ تورکیا ری بەدیلکراو و دورخراوەکانی تورکیاش بدا بگەڕێنەوە نێو تورکیا بێ ئەوەی سزایان بدا.

مادەی(٢١٧):

لایەنە باڵاکان دەستبەرداری هەموو ئەو برەپارانە دەبن کە لە رۆژی پێدانی دیلەکانی جەنگ خەرجیان کردووە.

گۆڕەکان

ماددەی (٢١٨ هەتا ٢٢٤):

سەبارەت بە گۆری ئەو سەرباز و پلەدارانە یەکە لەو جەنگە تێچووینە بۆ چۆنیەتی پاراستنیان و گێڕانەوەیان و کارئاسانی دۆزینەوەیان.

مادەی(٢٢٥):

گۆڕی دیلەکانی جەنگ یاخود گیراوە مەدەنیەکانی گەلانی جیاوازی سەرانی شەڕ دەبێ بە دروستی بەپێی ماددەی ٢٢٤ بپارێزرێت.

سزاکان

ماددەی ٢٢٦ هەتا ٢٣٠:

سەبارەت بە دادگایی کردنی ئەو سەرکردە سەربازیانەی تورکیایە کە داواکراون و تاوانی جەنگیان هەیە ، یاخود لەمیانەی جەنگی جیهانی ١٩١٤–١٩١٨ تاوان و

کوشتاریان کردووە ، دەبێ تورکیا هەموویان بە بەڵگەنامەوە تەسلیم بە دادگاکانی ئەو وڵاتانە بکا کە داوایان کردوون ، ئەو حوکمە هاوڵاتی ئەو وڵاتانەش دەگرێتەوە کە لە تورکیا وا جیادەبنەوە ، تورکیاش دان بە سەرەنجامی دادگا بڕیار و جۆری سزاکە رازی دەبێ.

قەرەبۆی جەنگی:

ماددەی (٢٣١- ٢٥٧):

سەبارەت بە قەرەبۆی جەنگیە دەکەوێتە سەر تورکیا وەك چۆن ئەڵمانیا و نەمسا و مجر هەریەکە بە رێکەوتنێکی وا ئەو قەرەبۆیەی جەنگ دەدەن ، بەشێك لەو قەرەبۆیە جەنگی عوسمانی دەکەوێتە سەر ئەو وڵاتانەی وا لێی جیادەبنەوە.

ماددەی (٢٥٨-٢٦٨):

لەبارەی پەیوەندی دەریایی تورکیا و ئەڵمانیایە و چۆنیەتی جێبەجێ کردنی ناوەرۆکی ئەو ماددانەی سەرەوە.

پەیماننامەکان:

ماددەی (٢٦٩ هەتا ٢٨٠):

سەبارەت بەو رێکەوتنە دوەلیانەی پێشووە کە لەسەدەی ١٩-٢٠ کراوە تا تورکیا پێیوە پابەند بێت ، لەوانە رێکەوتننامەکانی بەریدی ، گواستنەوە، بروسکە ، هەندێ رێکەوتنی تری نوێش دەکرێ لەبارەی ماکێن و ئۆتۆمبێل و سکەی شەمەندەفەر و هەندێ ئاماری گشتی و کارە مرۆییەکانی تر و پاراستنی تەندروستی و پەینی زەوی و زار ، هەروەها چوارچێوەیەکیش دابنرێ بۆ تورکیا لێی دەرنەچێ لە مۆرکردنی رێکەوتننامە دوەلیەکان ، هەروەها هەموو ئەو رێکەوتنانەی لەگەڵ (ئەڵمانیا ، نەمسا ، بولگاریا ، مەجەر) کردووە لە ١/ئۆگستی ١٩١٤ هەڵدەوەشێتەوە.

موڵکی پیشەسازی

ماددەی ٢٨١ تا ٢٨٦:

سەبارەت بە گێڕانەوەی مافی کۆمپانیا و ئەو کەس و بیانیانەیە کە لەو جەنگە لە سنوری تورکیا زەرەزیانیان وەبەرکەوتوە.

موڵکیەت و ماف و بەرژەوەندی تر

مادده ٢٨٧-٣٠٣:

سەبارەت بە زەرەر و زیانە گشتیانەیە ئەوانەی لەنێو خاکی تورکیا وەبەرهێنان و کاری گشتییان کردووە، هەروەها ئەو قەرزانە بەنرخی دراوی پێش جەنگ کە دووچاری دابەزین نەببوو ، ببژێردرێتەوە.

گرێبەستەکان:

ماددەی (٣٠٤-٣٠٩):

لەبارەی ماف و سەرەنجامەکانی گرێبەستەکانی تاك و کۆی کۆمپانیا و هاوڵاتیانی وڵاتانی هاوپەیمانانە و ئەو وڵاتانەی لە تورکیا جیاکراینەوە.

کۆمپانیاو ئیمتیازەکانی

ماددەی (٣١٠-٣١٧):

لەبارەی مافی کۆمپانیاکان و زەرەزیان لێکەوتووەکانیانە و هەموو ئەو ئیمتیازانەی وڵاتانی تەوەریش لەسەر خاکی تورکیا هەڵدەوەشێنێتەوە ، یان دەکەونە ژێر دەسەڵاتی هاوپەیمانان.

ئاسمانی

مادده (٣١٨-٣٢٧):

لەبارەی مافی فڕین و ڕەتبوونی فڕۆکەکانی هاوپەیمانانە بەسەر خاك و ئاوی تورکیا و هەروەها نیشتنیشی لە فڕۆکەخانەکانی چ ئەوەی هەیە چ ئەوەی تازە دروست دەکرێ ، هەموو ئەو بەندانە بەسەر تورکیا دەسەپێندرێت تا دەچێتە نێو کۆمەڵەی گەلانەوە.

دەربەند و بەندەر و سکەی ئاسنی و مافە گشتی و جۆربەجۆرەکانی تر

ماددە (٣٢٨ تا کۆتایی ماددەی ٤٤٣:

لەبارەی ڕێپێدانی تورکیایە بە هاتوچۆی دەریایی و ئاسنی بی قەدەغە دەتوانێ جۆرێك لە باج وەرگرێ و لە ماددەکانی دوایش ئەحکامەکانیەتی و پاراستنی سکەی ئاسنی و کابیلەکانی پەیوەندی و تەلەفۆنی و بەریدی و.. تا دەگاتە پاراستنی سەرچاوەی ئاوو ئاوەدانی دیواری ئاودێری ، هەروەها بە پابەندبوونی تورکیایە بە ڕێکەوتنەکانی سەبارەت بە بازرگانی کردن بە چەك و تەقەمەنی و خواردنەوە کحولیەکان و.. تا دەگاتە پابەندی بە (موادی ئەسەری) لە کتێب و ماددەی داتاشراوو خەزێنەو بەڵگەنامە.

لەدوا ماددەی (٤٣٣) باس لە بوار هەبوون بۆ هاتنە ناو ئەو ڕێکەوتنەی روسیاش دەکا ، ڕێکەوتنەکە لەگەڵ جاڕدانی ئەکتیڤ دەبێ.

لە کۆتایی دا

ئەم ڕێکەوتننامەیە لە شاری سیڤەر لە ١٠/ ئابی ١٩٢٠ مۆر کرا ، دەقی ڕێکەوتننامەکەش دەنێردرێتە ئەرشیفی کۆماری فەڕەنسا و دوایش بەفەرمی کراوی دەنێردرێتە ئەو وڵاتانەی مۆریان لەسەر کردووە.

وەرگێڕ لە چەند دێڕێكدا :

سەلام ناوخۆش بەكر

١ – لە ساڵی ١٩٦٦ لە دێ ی زێبارۆك – هەولێر لە دایك بووە .

٢ – لە ساڵی(١٩٨٧) ەوە نووسین لە ڕۆژنامە و گۆڤارەكان بڵاودەكاتەوە .

٣ – هەتا ئێستا نزیكەی (٣٠) سی كتێبی لە بوارە جیا جیاكانی (فەرهەنگ، هزر، زمانەوانی، مێژووی سیاسی، وەرگێران) بڵاوكردۆتەوە .

٤ – لە چەندەها كۆنفرانسە زانستیەكانی زانكۆكانی هەرێم بەشداری كردووە .

٥ – ئێستا پرۆفسیۆری یاریدەدەرە لە زانكۆی سەلاحەدین و قوتابی دكتۆرایە لە بەریتانیا .

بڵاوکراوەکانی یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان:

١/ هەڵەبجە و پەرلەمان
٢/ کاروچالاکییەکانی یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان
٣/ پەرلەمانتارانی لیستی هاوپەیمانی کوردستان لەپەرلەمانی عێراقدا

Deqekani kongrey siver
U
Xuwendneweyeki tir
دەقەکانی کۆنگرەی سیڤەر
و
خوێندنەوەیەکی تر
٢٠٠٩